ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

4

TOMUL 26

1975

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

Preţul unui abonament anual este de 100 lei. În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii. Revista se poate procura (direct sau prin poştă) şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Bucureşti, Calea Victoriei, nr. 125, sectorul 1.

Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la întreprinderea ILEXIM, Serviciul import-export presa P O Box 2 001, Calea Griviţei, nr. 64—66, Bucureşti, oficiul poştal 12, România, sau la reprezentanţii săi din străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Comitetului de redacţie pe adresa: str. I. C. Frimu, nr. 11, Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ŞI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 26 **Nr. 4** **1975**

SUMAR

SCIVA, tomul 26, nr. 4, Bucureşti, 1975, p. 439—588

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 26 — N° 4 — 1975

SOMMAIRE

SCIVA, tomul 26, nr. 4, Bucureşti, 1975, p. 439—588

CIRCULAȚIA MONEDELOR ROMANE POSTAURELIENE ÎN DACIA

DE

CONSTANTIN PREDA

Cercetările numismatice, în special cele din ultima perioadă, au demonstrat în repetate rînduri că studierea complexă a descoperirilor monetare este în măsură să contribuie în mod substanțial la rezolvarea unor probleme de istorie dintre cele mai importante și mai dificile. O astfel de apreciere își găsește exemplificări mai frecvente și mai concludente în epoca romană imperială, în bună măsură și în cea bizantină, pentru care descoperirile monetare oferă date cronologice destul de exacte și îngăduie o analiză a lor mult mai ușor de întreprins. Precizările cronologice însemnate, localizarea și stabilirea direcțiilor unor mișcări, incursiuni și atacuri împotriva Imperiului roman, ca cele ale marcomanilor, carpilor, goților etc., precum și prețioasele date cu privire la evenimentele petrecute în epoca bizantină în nordul Dunării, sînt în mare parte rezultatul unor cercetări numismatice[1].

Pentru problema continuității populației daco-romane și aceea a formării poporului român, descoperirile monetare se înscriu, alături de dovezile arheologice, în rîndul argumentelor de prim ordin. Ori de cîte ori s-a scris sau s-a vorbit despre continuitate în Dacia, de fiecare dată s-a făcut apel și la documentele numismatice. Ținînd seama de valoarea istorică deosebită a monedelor din această vreme, datorită și rarității lor, studiile de specialitate au înregistrat cu destulă promptitudine, atît descoperirile întîmplătoare, cît și pe cele rezultate din săpăturile arheologice. N-au lipsit nici lucrări speciale dedicate circulației monetare postaureliene pe regiuni geografice mai restrînse sau pe provincii, subliniindu-se particularitățile și contribuția descoperirilor monetare la rezolvarea unor probleme de ordin istoric cu caracter local [2].

Unele studii recente vin să completeze, cu descoperiri noi, diferitele aspecte ale circulației monetare romane tîrzii, în diferite regiuni ale Daciei postaureliene. În aceste cazuri, avem de-a face fie cu simple înre-

---

[1] Rudolf Noll, ArchAustr, 14, 1954, p. 43–67; M. Chițescu, SCIV, 23, 1971, 3, p. 401–410; C. Preda, Historica, 3, 1974, p. 87–90; B. Mitrea, SCIV, 4, 1953, 3–4, p. 611–640; C. Preda, SCN, 4, 1968, p. 190–195; A. Blanchet, *Les trésors de monnaies romaines et les invasions germaniques en Gaule*, Paris, 1900; C. Preda, SCIV, 12, 1961, 2, p. 241–249; 23, 1972, 3, p. 375–413; idem, Peuce, 2, 1971, p. 167–177.

[2] M. Macrea, *Monedele și părăsirea Daciei*, AISC, 3, 1936–1940, p. 271–305; K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei. Secolele IV–XIII*, București, 1958, p. 11–40; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966.

gistrări de descoperiri, fie cu încercări de a explica felul în care se reflectă unele evenimente politice, economice şi anumite particularităţi ale circulaţiei monetare, în marile tezaure din epoca romană tîrzie apărute în stînga Dunării [3].

Avînd în vedere importanţa pe care o au aceste documente numismatice pentru întreaga istorie a Daciei de după retragerea administraţiei şi armatei romane şi, ţinînd seama de faptul că pînă în prezent nu dispunem de un repertoriu al descoperirilor pentru tot teritoriul României, ne-am propus ca în studiul de faţă să trecem la întocmirea unui astfel de repertoriu, iar pe baza acestuia să încercăm să formulăm unele concluzii de ordin mai general istoric şi numismatic. Înainte de acesta însă ţinem să precizăm că, pentru identificarea monedelor ne-am rezumat la indicarea numelui împăratului, aşa cum rezultă din datele întîlnite în publicaţii. O încercare de identificare pe tipuri şi pe ateliere a fiecărei monede nu este posibilă, dacă avem în vedere împrejurarea că multe din descoperirile menţionate în diferite lucrări sau reviste nu mai pot fi verificate. În plus, scopul urmărit de noi, acela de a cunoaşte cadrul general al circulaţiei monetare şi ce reprezintă aceasta pentru dovedirea continuităţii daco-romane, nu obligă la o asemenea cercetare cu totul specială.

Materialul numismatic cunoscut este destul de numeros şi variat. El se pretează la întocmirea unor statistici pe care le putem considera utile şi sugestive, chiar dacă acestea nu se dovedesc a fi foarte exacte şi întru totul complete. În această privinţă nu trebuie să uităm că o serie de descoperiri sînt lipsite de preciziuni, în sensul că în legătură cu acestea uneori nu se indică numărul monedelor, alteori nici împăratul sau metalul din care au fost emise. Fără îndoială că pentru cele mai multe descoperiri dispunem de date suficiente şi complete în vederea prezentării unor tabele rezumative a celor mai multe din monedele descoperite şi publicate pînă acum.

Catalogul întocmit de noi cuprinde un număr total de 299 descoperiri monetare. În rîndul acestora se întîlnesc 47 tezaure, dintre care, zece cu monede de aur (59 AV), zece cu *siliquae* (272 AR), trei combinate cu piese de aur şi argint şi 24 tezaure cu monede de bronz (6 272 AE). Celelalte descoperiri reprezintă apariţii izolate, ce se separă pe metale în felul următor : 48 AV, 77 AR şi 1 496 AE. În această situaţie statistică nu sînt cuprinse monedele dintr-o serie de tezaure de bronz din Banat şi Oltenia, nepublicate încă sau dispărute între timp. De aceea, datele referitoare la numărul emisiunilor de bronz din tezaure rămîne în cazul de faţă cu totul estimativ. Dealtfel, nici nu este în intenţia noastră să ne folosim prea mult de numărul monedelor din tezaure. Se poate în schimb opera cu mai multă certitudine, cu situaţia oferită de descoperirile izolate, pe care o socotim relativ completă.

Pentru a putea mai uşor urmări diferitele aspecte ale procesului de circulaţie monetară din perioada de după retragerea aureliană din Dacia, am întocmit un tabel cu repartiţia monedelor pe împăraţi, distri-

[3] Gh. Poenaru Bordea, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 251—295; idem, SCN, 6, 1975, p. 69—106; Eug. Chirilă, N. Gudea şi I. Stratan, *Drei Münzhorte des 4. Jahrhunderts aus dem Banat*, Lugoj, 1974.

buite pe tezaure şi pe metale. Un astfel de tabel sintetic este în măsură să ne ofere o serie de date deosebit de interesante. În parte, situaţia pe care o reflectă repartiţia cronologică a monedelor, se apropie de aprecierile şi constatările făcute pînă acum pentru provincia Dacia[4] sau numai pentru anumite regiuni mai limitate ale acesteia[5].

Bizuindu-se pe unele descoperiri monetare din Transilvania, M.Macrea făcea constatarea că după Aurelian are loc o restrîngere simţitoare a circulaţiei monetare în Dacia. Ceva mai mult, acelaşi autor vorbeşte chiar de un hiatus pînă la Constantin cel Mare, dată de la care circulaţia monetară se intensifică[6].

Dispunînd de un număr mai mare de descoperiri şi folosind o analiză mai amănunţită a materialului numismatic postaurelian din Transilvania, K. Horedt ajunge la concluzia că în perioada de timp cuprinsă între anii 276—305, după cum o dovedesc descoperirile izolate, nu se poate vorbi de un hiatus în circulaţia monetară. În schimb, se constată pentru acelaşi interval de timp, lipsa completă a monedelor din tezaure, pe care autorul o pune pe seama numărului redus al monedelor aflate în circulaţie[7].

La rezultate asemănătoare ajunge şi D. Protase, care extinde cercetarea numismatică, pe lîngă Transilvania, şi asupra Olteniei şi Banatului. Descoperirile monetare din cuprinsul fostei provincii Dacia i-au permis autorului citat să facă observaţia că monedele emise sub împăraţii din perioada 271—305 sînt relativ puţine, relevînd totodată şi faptul că nu se cunoaşte nici-un tezaur „început, alcătuit integral sau îngropat în acest răstimp"[8].

După cum era de aşteptat, situaţia pe care ne-o prezintă tabloul descoperirilor monetare de pe întreg cuprinsul fostei Dacii preromane, datînd din momentul retragerii aureliene şi pînă la Constantin cel Mare, nu se deosebeşte prea mult faţă de cele consemnate pînă în prezent pentru teritoriul fostei provincii romane. Din vremea respectivă nu s-a descoperit nici un tezaur. S-au găsit doar cîteva monede de bronz şi de argint de la Probus şi Diocletian, care aparţin unor tezaure cu date de constituire şi îngropare din afara limitelor cronologice la care ne referim. Descoperirile izolate, chiar dacă nu sînt prea numeroase, indică o frecvenţă relativ ridicată, dacă avem în vedere condiţiile istorice şi economice speciale în care are loc procesul de circulaţie monetară în regiunile carpato-dunărene la această dată. Fără îndoială că frecvenţa monedelor din vremea de care ne ocupăm nu se poate compara cu cea din epoca anterioară, în condiţiile stăpînirii romane în Dacia şi nici cu perioada imediat următoare, cînd situaţia politică, prin stabilirea unor capete de pod în stînga Dunării, începînd cu Constantin cel Mare, favorizează procesul de circulaţie monetară. Atunci cînd facem aprecieri asupra descoperirilor monetare din

---

[4] D. Protase, *op. cit.*; *idem*, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 177—193.

[5] K. Horedt, *op. cit.* p. 11—40; Gh. Lazin, Aluta, 2, 1970, p. 109—1178; Székely Zoltán, Aluta, 1, 1969, p. 8—13.

[6] M. Macrea, *op. cit.*, 295—299.

[7] K. Horedt, *op. cit.*, p. 16 şi urm.

[8] D. Protase, *op. cit.*, p. 184—186.

perioada Aurelian—Constantin cel Mare nu trebuie să uităm nici împrejurarea că imperiul trecea prin momente de criză, fapt ce se reflectă direct şi în emiterea şi circulaţia monetară. Fenomenul acesta de reducere a numărului monedelor aflate în circulaţie în intervalul de timp menţionat, mai este semnalat şi în alte zone ale imperiului sau în cele imediat înve-

Numele împăraţilor	Anii de domnie	Tezaure			Descoperiri izolate			Total
		AV	AR	AE	AV	AR	AE	monede
Tacitus	275—276	—	—	—	—		3	3
Florian	276	—	—	—	1	1	1	3
Probus	276—282	—	—	3	3	—	34	40
Carus	282—283	—	—	—	1	—	2	3
Carinus	283—285	—	—	—	—	—	3	3
Numerian	283—284	—	—	—	—	—	2	2
Diocletian	284—305	—	x*	1	2	1	38	42
Maximian Hercule	286—305	—	—	—	1	3	9	13
Constantius Clorus	293—306	—	—	—	—	—	8	8
Helena	—	—	—	—	—	—	6	6
Galeriu Maximian	293—311	—	—	—	—	—	11	11
Galeria Valeria	—	—	—	—	—	—	1	1
Maximin II Daza	305—315	—	—	1	—	—	6	7
Maxentius	306—312	—	—	—	—	—	3	3
Licinius I	307—323	—	—	9	—	—	43	52
Licinius II	317—326	—	—	4	—	—	7	11
Constantin I	306—337	2	—	39	x2	5	370	418
Fausta	—	—	—	—	—	—	1	1
Crispus	317—336	—	—	5	—	1	27	33
Constantin II	317—340	1	—	13	1	—	72	87
Constantius II	323—361	1	x184	3 292	2	31	419	3 929
Constans I	333—350	—	1	24	x	2	89	116
Delmatius	335—337	—	—	—	—	—	1	1
Constantius Gallus	351—354	—	—	479	—	1	17	497
Iulian	355—363	—	1	226	—	1	36	264
Iovian	363—364	x	3	—	1	1	6	11
Valentinian I	364—375	x	38	63	1	9	58	169
Valens	364—378	x2	x42	12	2	20	65	143
Procopius	365—366	—	2	—	—	—	—	2
Gratian	375—383	x6	1	28	2	x1	18	56
Valentinian II	375—392	x2	—	75	—	—	8	85
Theodosius I	379—395	6	—	194	2	—	21	223
Honorius	395—423	2	—	22	2	—	10	36
Constans II	408—411	—	—	—	1	—	—	1
Valentinian III	425—455	x1	—	—	5	—	1	7
Eudoxia	—	—	—	—	—	—	1	1
Arcadius	395—408	5	—	242	3	—	18	268
Theodosius II	408—450	24	—	197	14	—	7	242
Marcian	450—457	1	—	—	—	—	—	1
Pulcheria	—	1	—	—	—	—	—	1
Severus III	461—465	—	—	—	1	—	—	1
Leon I	457—478	2	—	—	—	—	—	2
Zenon	474—491	1	—	—	—	—	1	2
Sec. IV—V	—	20	—	1 343	1	—	73	1 437
Total monede		77	272	6 272	48	77	1 496	8 242

* Semnul x indică un număr neprecizat de monede.

cinate acestuia [9]. O astfel de situaţie este cu atît mai uşor de înţeles în cazul Daciei, care se afla, după Aurelian, în întregime în afara graniţelor imperiului. Într-o regiune slab apărată unde fosta structură organizatorică şi social-politică se dezechilibrează şi unde populaţiile aflate altădată în afara limitelor provinciei Dacia pătrund acum cu mai multă uşurinţă nu mai putea fi vorba de circulaţie monetară normală.

În ciuda unor astfel de dificultăţi, decoperirile monetare cunoscute pînă în prezent în regiunile carpato-dunărene pot face totuşi dovada certă a menţinerii unor legături strînse ale populaţiei daco-romane cu imperiul. Cele circa 60 de descoperiri monetare izolate, însumînd la un loc peste 100 monede, în majoritatea lor emisiuni de bronz, ce se înşiră fără întrerupere de la Aurelian şi pînă la Constantin cel Mare, ni se înfăţişează ca deosebit de semnificative. Din rîndul acestor descoperiri, după cum era de aşteptat, circa două treimi provin din fostul teritoriu al provinciei, în timp ce restul de o treime aparţine regiunilor care fuseseră în afara graniţelor Daciei romane (fig. 1). Din aceste date statistice ar urma să înţelegem că populaţia daco-romană din fosta provincie păstrează legături mai strînse cu romanitatea din dreapta Dunării, decît populaţia aflată în regiunile care n-au făcut parte din imperiu.

Demnă de reţinut, din acelaşi tabel al descoperirilor monetare din perioada 271—305, este şi împrejurarea că majoritatea monedelor, provenind aproape exclusiv din descoperiri izolate, sînt emisiuni de bronz. Monedele de aur şi argint apar destul de rar, fără a fi însă considerate excepţii. Ele vin să completeze totuşi tabloul general al circulaţiei monetare din spaţiul de locuire daco-romană în ultimele trei decenii ale secolului al III-lea e. n.

Se apreciază că domnia lui Constantin cel Mare a însemnat un reviriment pentru romanitatea de la Dunărea de Jos. În vremea sa se întăresc fortificaţiile de pe malul stîng al Dunării, care nu încetaseră să-şi păstreze funcţiile şi după anul 271 [10]. Se ridică cetăţi noi, printre care şi Constantiniana Daphne [11], şi se construiesc noi puncte de legătură cu malul stîng al Dunării [12]. În acelaşi timp, Constantin cel Mare extinde zona de ocupaţie romană mult în interiorul cîmpiei dunărene [13]. Tot pe seama perioadei sale de domnie este pusă şi construirea marelui val de pămînt „Brazda lui Novac" [14]. Deci, începînd din zona Porţilor de Fier şi pînă la Barboşi—Galaţi, malul stîng al Dunării a continuat şi după Aurelian, mai ales de la Constantin cel Mare, să fie controlat de romani, unde şi-au păstrat şi au întărit o serie de capete de pod importante. O astfel de prezenţă efectivă şi permanentă, fie ea şi limitată, va însemna unul din factorii de prim ordin în menţinerea legăturilor directe cu popu-

---

[9] St. Bolin, BerRGK, 1929, p. 138 şi urm.; cf. şi D. Protase, *op. cit.*, p. 184.

[10] D. Tudor, OR², Bucureşti, 1958, p. 338—361; idem, Historica, 3, 1974, p. 93—110.

[11] Procopius, *De aedificiis*, IV, 7; Ammianus Marcellinus, XXVII, 5.

[12] D. Tudor, *Podurile romane de la Dunăre*, Bucureşti, 1971: idem, OR², p. 338—343.

[13] Idem, RIR, 11—12, 1941—1942, p. 146 şi urm.

[14] Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, Bucureşti, 1900, p. 118; D. Tudor, OR², 1958, p. 201—207; B. Mitrea şi C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, Bucureşti, 1966, p. 157—158.

laţia daco-romană şi de menţinere şi desăvîrşire a procesului romanizării în regiunile carpato-dunărene [15].

Întărirea şi extinderea stăpînirii romane pe malul stîng al Dunării, odată cu domnia lui Constantin cel Mare, imprimă un plus de vigoare şi circulaţiei monetare, ce se resimte nu numai în regiunile recucerite, ci şi în cele situate mult înspre nord, pînă în zona intracarpatică. Din această cauză se consideră că, după anul 306 începe o a doua fază în circulaţia monetară din Dacia postaureliană, fază ce se întinde pînă către sfîrşitul secolului al IV-lea e.n.

În legătură cu această fază, raportată la situaţia din Transilvania, K. Horedt apreciază că acum are loc o întărire foarte puternică a circulaţiei monetare [16], al cărui fir poate fi urmărit pînă în timpul domniei lui Gratian. Odată cu pătrunderea şi aşezarea hunilor în Pannonia, remarcă acelaşi autor, asistăm la o scădere sensibilă a circulaţiei monetare, aceasta şi ca urmare a încetării activităţii monetăriilor din Siscia şi Sirmium [17]. Pentru aceeaşi fază, D. Protase, care o prelungeşte pînă la sfîrşitul domniei lui Valentinian al II-lea, vorbeşte de o „remarcabilă amploare a circulaţiei monedelor în ţinuturile care formaseră odinioară Dacia romană [18]". Analiza minuţioasă şi atentă a descoperirilor de la Celei-Sucidava, datînd din anii 260—328, îi permit lui Gh. Poenaru Bordea să fixeze o perioadă de vîrf a materialului monetar din acest punct, în perioada de după 324 [19]. Acelaşi autor remarcă, stăruind de data aceasta asupra cîtorva tezaure, tot de la Celei, o absenţă a monedelor din anii 378—383, fapt pus pe seama şocului produs de invazia hunică şi a consecinţelor acestuia pentru zona Dunării [20].

Constatările făcute pînă acum cu privire la circulaţia monetară din fosta Dacie romană din perioada 305—383 se verifică şi de data aceasta, dar într-un cadru mai general carpato-dunărean. În această perioadă de timp se remarcă în mod deosebit, marile şi numeroasele tezaure de pe malul stîng al Dunării, de la Celei [21], Orşova [22], Moldova Veche şi Moldova Nouă [23] şi de la Jupa-Tibiscum [24]. Dacă pentru tezaurele de la Celei ponderea numărului monedelor cade către sfîrşitul secolului al IV-lea şi mai ales în prima jumătate a secolului al V-lea, în cele de la Orşova şi Tibiscum o concentrare cu totul remarcabilă are loc pe vremea lui Constantius al II-lea şi Constantius Gallus. În aceleaşi centre, ca dealtfel şi în alte puncte situate de-a lungul malului stîng al Dunării, din Banat şi pînă la est de linia Oltului, numărul monedelor provenind din descoperiri

---

[15] M. Comşa, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 283—298; C. Daicoviciu, Apulum, 7, 1968, p. 261—271; D. Tudor, Apulum, 12, 1974, p. 111—117.

[16] K. Horedt, *op. cit.*, p. 18.

[17] *Ibidem*, p. 21; M. Bernhart, *Handbuch zur Münzkunde der römischen Kaiserzeit*, Halle, 1926, p. 330—331; M. Alföldi, JNG, 13, 1963, p. 18 şi urm.

[18] D. Protase, *op. cit.*, p. 187.

[19] Gh. Poenaru Bordea, SCN, 6, 1975, p. 150.

[20] Idem, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 190—295.

[21] D. Tudor, Dacia, 7—8, 1937—1940, p. 388—393; 11—12, 1945—1947, p. 198—204; Gh. Poenaru Bordea, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 253—290.

[22] Eug. Chirilă, N. Gudea şi I. Stratan, *op. cit.*, p. 17—47.

[23] I. Miloi, Analele Banatului, 2, 1929, 3, p. 63—64; D. Protase, *op. cit.*, p. 175; Eug. Chirilă şi N. Gudea, Apulum, 10, 1972, p. 714—715; B. Mitrea, SCIV, 13, 1962, 1, p. 221; SCIV, 19, 1968, 1, p. 178; N. Gudea, Banatica, 1, 1971, p. 140.

[24] Eug. Chirilă, N. Gudea şi I. Stratan, *op. cit.*, 5—15.

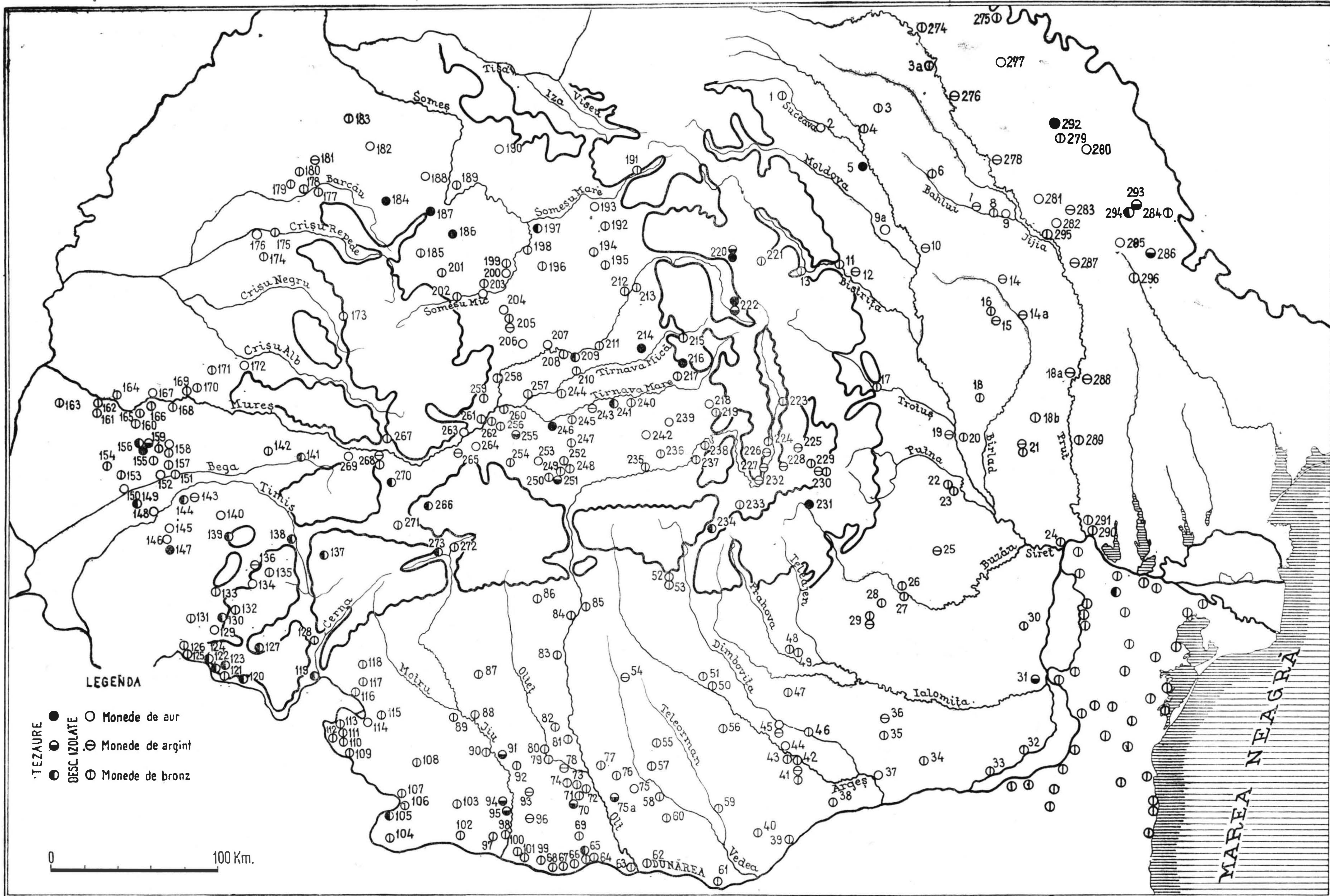

Fig. 1. Descoperirile monetare romane postaureliene în Dacia.

izolate apare simţitor sporit faţă de etapa anterioară şi în raport cu cele găsite în celelalte părţi mai îndepărtate ale Daciei. Toate aceste descoperiri vin să demonstreze o dată în plus, alături de celelalte dovezi arheologice, epigrafice şi literare, o prezenţă romană activă în secolul al IV-lea e.n. în Banat şi în partea de sud a Olteniei şi chiar a Munteniei [25]. Pentru Banat în mod special s-a făcut de curînd observaţia că o concentrare aşa de mare de tezaure nu se cunoaşte în nici o altă provincie a Imperiului roman [26] (fig. 1).

Nu este în intenţia noastră să intrăm în discutarea unor aspecte ale circulaţiei monetare din această zonă, unde este vorba de fapt de un teritoriu aparţinînd imperiului. Numărul mare de monede şi de tezaure, creşterea, descreşterea sau chiar întreruperea temporară a circulaţiei, sînt fenomene specifice unei regiuni periferice a imperiului, unde se petrec atîtea frămîntări, evenimente şi schimbări de situaţii datorită contactului direct cu atîtea populaţii, pregătite în orice moment să găsească breşe în sistemul de apărare romană şi să profite din plin de pe urma acestora. Recucerirea şi întărirea malului stîng al Dunării şi crearea unui important front roman în această regiune, a contribuit în mod substanţial la procesul de pătrundere a monedelor romane spre nord şi nord-est, în toate celelalte părţi ale Daciei postaureliene. Pe bună dreptate, editorii celor trei tezaure din Banat remarcau că monedele din secolul al IV-lea descoperite în Transilvania provin din sectorul roman nord-dunărean. Acestea au pătruns în interiorul arcului intracarpatic venind fie din Banat pe valea Mureşului, fie din sudul Olteniei pe valea Oltului [27].

Ca o consecinţă a acestui impuls trebuie înţeleasă sporirea numărului monedelor romane pe întreg teritoriul daco-roman, începînd cu perioada de domnie a lui Constantin cel Mare. Dacă pentru etapa anterioară se înregistrau circa 60 descoperiri monetare în toată Dacia postaureliană, în perioada următoare, corespunzătoare fazei a doua (306—383), numărul se ridică la aproape 200 descoperiri. Desigur o astfel de diferenţă se explică şi prin întinderea mai mare a acestei faze. Dar, chiar şi în aceste condiţii, apreciind proporţia în funcţie de repartiţia descoperirilor în timp, rămîne totuşi o diferenţă destul de sensibilă între cele două perioade.

Paralel cu creşterea numărului descoperirilor se constată şi o sporire a cantităţilor de monede pe împăraţi. Referindu-ne mai întîi la monedele de bronz găsite izolat se observă o creştere remarcabilă a lor pe vremea lui Constantin cel Mare, Constantin al II-lea şi, mai ales, în timpul lui Constantius al II-lea. Ulterior, proporţiile sînt mai reduse, ceva mai ridicate menţinîndu-se totuşi în vremea împăraţilor Iulian, Valentinian I şi Valens. Cît priveşte monedele de bronz provenind din tezaure, situaţia se prezintă uşor diferit. Pînă la Constantius al II-lea, numărul monedelor este relativ redus, pentru a marca în vremea acestuia o creştere cu totul deosebită. Cote ridicate se menţin şi în vremea împăraţilor Constantius Gallus şi Iulian. În legătură cu această situaţie nu trebuie să uităm că diferenţele mari pe care le constatăm în raport cu emisiunile celorlalţi

[25] D. Tudor, RIR, 11—12, 1941—1942, p. 146 şi urm.; idem, Historica, 3, 1974, p. 93—110; Eug. Chirilă, N. Gudea şi I. Stratan, *op. cit.*, p. 94—98.

[26] Eug. Chirilă, N. Gudea şi I. Stratan, *op. cit.*, p. 94.

[27] *Ibidem*, p. 98.

împăraţi se datorează în cea mai mare parte numărului extrem de ridicat al emisiunilor celor trei împăraţi amintiţi, în tezaurele din Banat.

Numărul mai mare al monedelor de bronz din această etapă, adică de la Constantin cel Mare şi pînă la Gratian, îşi găseşte, aşa cum spuneam, explicaţia în revenirea stăpînirii romane pe malul stîng al Dunării şi în interesul sporit pe care-l acordă imperiul acestei frontiere. Referitor însă la aprecierile făcute asupra revirimentului sesizat în circulaţia monetară din regiunile carpato-dunărene în cursul secolului al IV-lea, ţinem să precizăm totuşi că cifrele de care dispunem nu au o valoare absolută. Statistica întocmită de noi, cu cote foarte ridicate pentru această vreme, poate funcţiona fără nici-o rezervă numai în cazul zonei cucerite de romani de-a lungul malului nordic al Dunării. Este suficient, credem, să amintim că majoritatea absolută a monedelor cunoscute de noi pentru această perioadă provin din centrele romane de pe malul stîng şi din împrejurimile lor imediate, respectiv din sudul Olteniei şi din Banat. Observaţia noastră are în vedere, atît tezaurele, cît şi descoperirile izolate. Dacă am scădea din numărul monedelor lui Constantin cel Mare, Constantin al II-lea, Constantius al II-lea, Constans, Constantius Gallus etc., piesele descoperite la Celei, Orlea, Orşova, Pojejena şi în alte localităţi din preajma Dunării, am putea remarca pentru fiecare din aceşti împăraţi, reduceri de la 2/3 pînă la 3/4 din totalul înregistrat în întreaga Dacie postaureliană. Aceasta nu înseamnă totuşi că în vremea la care ne referim nu se înregistrează o creştere a circulaţiei monetare în regiunile carpato-dunărene. Dimpotrivă, un astfel de reviriment este clar sesizabil, numai că el nu are dimensiunile celui care are loc în zona recucerită de romani.

Monedele de aur şi argint, datînd din această a doua fază, deşi mai numeroase decît în etapa precedentă, nu se dovedesc a fi prea frecvente. O astfel de observaţie este valabilă, atît pentru tezaure, cît şi pentru descoperirile izolate. Emisiunile de aur, în multe din cazuri lipsesc complet, în altele, care sînt şi cele mai frecvente, apar cîte una sau două pentru fiecare împărat şi doar de la Valens şi Gratian avem patru şi respectiv şase monede de aur. Piesele de argint sînt şi ele destul de rare, însă ceva mai numeroase decît cele de aur. Şi de data aceasta avem de observat absenţe la unii dintre împăraţi sau înregistrăm doar cîteva exemplare. Excepţie fac împăraţii Constantius al II-lea, Valentinian I şi Valens, care sînt reprezentaţi printr-un număr mai mare de monede de argint, nu numai în tezaure, ci şi în descoperirile izolate. Trecerea în revistă a felului cum se repartizează monedele din descoperirile făcute în Dacia, de la Aurelian şi pînă către sfîrşitul secolului al IV-lea, pe etape şi pe împăraţi, este în măsură să ne furnizeze unele date importante în legătură cu realităţi istorice din regiunile carpato-dunărene, caracteristice vremurilor de după retragerea imperiului. Schimbările de natură politică şi economică, ce au loc în cursul acestei perioade le găsim reflectate în mod fidel în procesul fluctuant al circulaţiei monetare.

Apare oarecum greu de explicat faptul că, deşi pentru epoca ce urmează abandonării Daciei şi pînă la venirea hunilor, izvoarele scrise precum şi cele arheologice atestă prezenţa goţilor în regiunile de azi ale Mol-

dovei, Munteniei şi estul Transilvaniei [28], în circulaţia monetară nu se observă modificări deosebite. Se ştie că odată cu primele lor pătrunderi în Moldova au loc îngropările de tezaure romane de la începutul secolului al III-lea e.n. [29] Treptat ei pun stăpînire pe teritoriile carpilor şi preiau conducerea atacurilor împotriva Imperiului roman. Către sfîrşitul secolului al III-lea pun bazele unei noi culturi, care se dezvoltă şi se extinde în secolul al IV-lea e.n. După înfrîngerea lor de către Constantin cel Mare în anul 332 devin *foederati* ai imperiului şi nu se vor mai ridica împotriva romanilor pînă în vremea lui Valens [30]. Era de aşteptat ca, atît de pe urma deselor jafuri în imperiu, ca şi de pe urma statutului lor de *foederati*, să întîlnim în regiunile controlate de ei, în special în Muntenia şi Moldova, în zonele învecinate graniţelor imperiului, un număr însemnat de monede, mai ales emisiuni din metal preţios, fie ca descoperiri izolate, fie ca tezaure. Cercetările şi descoperirile efectuate pînă acum pe întreaga arie a culturii Sînana de Mureş—Cerneahov nu au satisfăcut decît în mică măsură asemenea aşteptări. Din numeroasele necropole săpate în ultimele două decenii în ţara noastră, ca şi din unele aşezări de tip Sîntana de Mureş—Cerneahov au ieşit la iveală : o monedă de bronz şi două *siliquae*, la Poieneşti [31], acestea din urmă găsite la suprafaţa terenului şi nu în morminte ; o *siliqua* şi o piesă de bronz de la Constantius, găsite în necropola de la Leţcani [32] (jud. Iaşi) ; o monedă de argint de la Constantin cel Mare, în aşezarea de tip Poieneşti de la Stăniţa [33] (jud. Neamţ) ; o altă piesă de argint de la Constantius al II-lea, în aşezarea de tip Sîntana de Mureş de la Izvoare [34] (jud. Neamţ), la care se mai adaugă o monedă de la Constantin cel Mare dintr-o aşezare similară de la Vîrtişcoi [35] (jud. Vrancea) şi o imitaţie de AR Constantius al II-lea, în necropola de la Bogdăneşti [36] (jud. Vaslui).

În necropolele de acelaşi tip din Muntenia, monedele din secolul al IV-lea apar cu totul sporadic. Din rîndul acestora se cunosc pînă acum : 1 AE epoca constantiniană şi 1 AE Julian de la Mogoşani [37] ; 1 AE Constans, într-un mormînt de incineraţie de la Roşiorii de Vede [38] şi 1 AE Honorius în necropola de la Tîrgşor [39]. Tot în acest din urmă cimitir s-au mai găsit trei denari din secolul al II-lea şi o monedă de bronz de la Septimiu Sever. În celelalte necropole, din aceeaşi regiune, de la Spanţov

---

[28] Kovács István, DolgCluj, 3, 1912, p. 250—367 şi DolgCluj, 6, 1915, p. 278—299, 317—325 ; Gh. Diaconu, *Tirgşor. Necropola din secolele III-IV e.n.*, Bucureşti, 1965 ; B. Mitrea şi C. Preda, *op. cit.*, *passim*.

[29] B. Mitrea, MemAntiq, 2, 1970, p. 262 ; V. Mihăilescu-Bîrliba, MemAntiq, 2, 1970, p. 281—341.

[30] Ammianus Marcellinus, *Bellum Gothicum*, V, 1—6 ; cf. şi B. Mitrea şi C. Preda, *op. cit.*, p. 154—158.

[31] R. Vulpe, Materiale, 1, 1953, p. 309 ; V. Mihăilescu-Bîrliba, MemAntiq, 2, 1970, p. 331.

[32] Cătălina Bloşiu, ArhMold, 8, 1975, p. 214.

[33] V. Mihăilescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 330.

[34] R. Vulpe, *Izvoare*, Bucureşti, 1957, p. 316 ; I. Ioniţă, ArhMold, 4, 1966, p. 209.

[35] Gr. Aniţescu, Arta şi arheologia, 2, 1929, 3, p. 13—21 ; R. Vulpe, Materiale, 1, 1953, p. 499, n. 119.

[36] Informaţie de la V. Palade de la Muzeul din Bîrlad.

[37] Gh. Diaconu, *Mogoşani, Necropola din secolul al IV-lea e.n.*, Tîrgovişte, 1970, p. 32.

[38] B. Mitrea, SCIV, 16, 1965, 3, p. 615—616.

[39] Gh. Diaconu, *Tirgşor. Necropola din secolele III-IV e.n.*, 1965, p. 100.

Izvoru, Independenţa, Andolina, Vlad Ţepeş, Olteni[40] etc., cele mai multe apropiate de linia Dunării, nu s-a descoperit nici un fel de monedă romană.

Este probabil, fără a fi însă şi obligatoriu, ca monedele de argint din vremea lui Constantius al II-lea, Iulian şi Valens, un număr de aproximativ 15 exemplare, descoperite izolat în cuprinsul ariei de răspîndire a culturii Sîntana de Mureş—Cerneahov, să nu fie străine de purtătorii acestui complex cultural. În aceeaşi categorie s-ar putea integra, eventual, şi tezaurul de la Gura Ialomiţei cu monede de argint de la Valentinian I şi Valens.

Chiar şi în ipoteza că această ultimă grupă de monede se leagă de aceiaşi purtători ai culturii Sîntana de Mureş—Cerneahov, cantitativ, descoperirile tot n-ar fi pe măsura aşteptărilor, dacă avem în vedere aria mare de răspîndire, numărul foarte ridicat al vestigiilor arheologice şi natura raporturilor acestora cu imperiul. Privind în ansamblu procesul de circulaţie din secolul al IV-lea e.n., în cadrul ariei de răspîndire a culturii Sîntana de Mureş—Cerneahov, nu este de făcut nici o remarcă cu totul specială, în afară, poate, de o oarecare frecvenţă în morminte a monedelor de argint de la Constantius al II-lea. Ar fi deci de apreciat că avem de-a face doar cu o circulaţie simplă, obişnuită, în care nu intervin elemente demne de înregistrat. Dacă am judeca după aspectul oferit de circulaţia monetară din această arie culturală, am putea trage concluzia că între populaţia locală daco-romană şi cea de neam germanic, în speţă gotică, se stabiliseră în cursul secolului al IV-lea relaţii de convieţuire de o anumită stabilitate. Am avea astfel şi pe linia descoperirilor monetare, dovada făcută pe calea cercetărilor arheologice, că în rîndul purtătorilor culturii Sîntana de Mureş—Cerneahov se află neîndoios o componentă etnică locală importantă carpică şi daco-romană, componentă care a contribuit din plin la formarea unui asemenea complex cultural[40].

În legătură cu prezenţa etnică locală printre făuritorii şi purtătorii acestei vaste culturi ar fi de avut în vedere şi monedele romane din secolele II—III găsite în necropola de la Tîrgşor[41]. Descoperirea a două dintre ele, una sub bărbie şi alta aproape de lobul urechii, căzute foarte probabil din gură, ne aminteşte de o practică funerară binecunoscută şi răspîndită la romani. În acelaşi timp, tăierea a două dintre ele, perforarea unei a treia şi tocirea lor accentuată ne dau dreptul să apreciem că deţinătorii acestor monede puteau foarte bine să fie elemente etnice autohtone daco-romane, care intraseră în posesia pieselor respective prin intermediul generaţiilor anterioare, probabil locuitori din zona castrului roman din vecinătate.

Ultima etapă a circulaţiei monetare din Dacia postaureliană coincide în principal cu ultimele două decenii ale secolului al IV-lea şi mai ales cu prima jumătate a secolului al V-lea. Numărul descoperirilor, ca şi al monedelor este mult mai redus faţă de cel înregistrat pentru faza anterioară. Se cunosc pînă în prezent peste 50 descoperiri monetare din această vreme, adică de patru ori mai puţine decît în etapa precedentă. Începînd cu domnia lui Valentinian al II-lea asistăm la o diminuare evidentă a

---

[40] B. Mitrea şi C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, 1966.

[41] Gh. Diaconu, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 195—210; B. Mitrea şi C. Preda, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 211—237; D. Protase, *Riturile funerare la daci şi daco-romani*, Bucureşti, 1971, p. 160, 163—171.

numărului monedelor. Emisiunile de argint sînt total inexistente, atît în tezaure, cît şi în descoperirile izolate. În schimb piesele de aur, chiar dacă nu se dovedesc a fi prea frecvente, ajung în unele cazuri la cifre relativ ridicate. Cele mai multe monede de aur, 14 piese din descoperiri izolate şi alte 24 din tezaure, datează din timpul domniei lui Theodosius al II-lea. Emisiunile de aur ale acestuia, descoperite în cuprinsul fostului teritoriu al Daciei, cantitativ sînt mult superioare cifrelor atinse de monedele de aur ale celorlalţi împăraţi de după Aurelian.

În rîndul monedelor de bronz, chiar dacă nu survin schimbări esenţiale, se poate vorbi totuşi de o anumită reducere a lor. Unele cote ridicate se menţin la descoperirile izolate din vremea împăraţilor Theodosius I, Honorius şi Arcadius. Monedele din tezaure sînt ca şi inexistente, dacă eliminăm din acest calcul piesele din cele cinci depozite de la Celei, de unde provin aproape exclusiv emisiunile lui Valentinian al II-lea, Theodosius I, Honorius, Arcadius şi Theodosius al II-lea[42].

În a doua jumătate a secolului al V-lea, imediat după Theodosius al II-lea, circulaţia monetară în spaţiul carpato-dunărean este cu totul sporadică. Cele cîteva monede aproape exclusiv din aur, provin din tezaure constituite în etapa următoare. O asemenea situaţie, ca dealtfel schimbările survenite în întreg procesul de circulaţie din secolul al V-lea, se datorează după cum vom vedea ceva mai departe, pe de o parte evenimentelor pricinuite de huni, iar pe de alta crizei economice şi politice a imperiului din ultimul său veac de existenţă.

În ultimul sfert al secolului al IV-lea au loc evenimente deosebit de însemnate, care se soldează cu dislocări masive de populaţii şi cu dispariţia culturii Sîntana de Mureş—Cerneahov. Neamurile hunice, sub presiunea cărora goţii sînt nevoiţi să treacă Dunărea în imperiu, pătrund şi în regiunile Daciei postaureliene, stabilindu-şi în cele din urmă, centrul puterii lor, în cîmpia Tisei şi a Dunării. Năvala hunică va aduce prejudicii serioase în viaţa economică şi socială a populaţiei locale daco-romane. Unele urmări ale acestor evenimente le vom găsi reflectate, nu numai în situaţia arheologică, ci şi în cea monetară. După toate probabilităţile, sub imperiul acestor mişcări şi deplasări de populaţii are loc ascunderea tezaurelor de la Pietroasa[43] (jud. Buzău), Crasna (jud. Covasna), Valea Strîmbă[44] (jud. Harghita), Gura Ialomiţei[45] şi Viespeşti[46] (jud. Olt). La Sucidava, una din cetăţile romane supuse la grele încercări, circulaţia monetară cunoaşte nu numai momente de regres, ci şi unele scurte întreruperi pricinuite de loviturile hunilor sau de trecerile acestora la sud de Dunăre[47].

---

[42] A se vedea bibl. de la n. 21.

[43] I. Nestor, *Istoria României*, I, 1960, p. 698—699; Ecat. Vulpe, *Tezaurul de la Pietroasa*, Bucureşti, 1967, p. 49—53; pentru o datare mai tîrzie, vezi părerea lui K. Horedt, ActaMN, 6, 1969, p. 549—551.

[44] Pentru cauzele îngropării acestor tezaure a se vedea I. Nestor, *op. cit.*; bibl. generală la catalogul descoperirilor, la fiecare localitate în parte.

[45] I. Mititelu, SCN, 1, 1957, p. 133—147.

[46] Constanţa Ştirbu, comunicare la Sesiunea Muzeului de istorie R.S.R., 13—14 dec. 1974.

[47] Gh. Poenaru Bordea, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 290—295.

Analizînd situaţia descoperirilor din perioada Valentinian al II-lea—Theodosius al II-lea a reieşit că, deşi în această etapă asistăm la o scădere a numărului monedelor de bronz şi la absenţa totală a emisiunilor de argint, monedele de aur cunosc o oarecare creştere în raport cu întreaga epocă postaureliană, de la Diocletian şi pînă la Gratian. În mod deosebit emisiunile de aur sînt mai frecvente în vremea lui Theodosius al II-lea şi parţial în vremea lui Valentinian al III-lea. Avem în vedere, desigur, în primul rînd descoperirile izolate şi numai în al doilea rînd pe cele din tezaurele cu date de îngropare anterioare mijlocului secolului al V-lea e.n. Majoritatea monedelor provin din descoperiri făcute în Transilvania şi Banat şi doar cîteva sînt semnalate în Muntenia şi Moldova.

Se apreciază în general că monedele de aur descoperite în ţara noastră, ca şi cele din cîmpia Tisei, se leagă de prezenţa hunilor în aceste regiuni[48]. Un asemenea punct de vedere porneşte fără îndoială de la unele realităţi istorice, ce decurg din datele oferite de izvoarele scrise şi arheologice, care-i prezintă pe huni ca pe nişte stăpîni absoluţi şi puternici în regiunile Dunării şi ale Tisei. Imperiul este nevoit adesea să plătească acestora sume importante de bani, în schimbul cărora încearcă să-şi asigure liniştea şi stabilitatea la graniţă.

Cu toate că se degajă impresia că ne aflăm în faţa unei situaţii relativ clare nu putem, aşa cum s-a mai făcut dealtfel în ultima vreme, să acceptăm fără rezerve un asemenea punct de vedere. De pildă, cu greu am putea pune pe seama hunilor monedele de aur din prima jumătate a secolului al V-lea, găsite în tezaure, în asociere cu monede de la sfîrşitul secolului al V-lea sau din cel de-al VI-lea. Este posibil ca aceste monede să fi ajuns mai tîrziu în stînga Dunării faţă de data lor de emitere. În plus, la descoperirile din Dacia se observă că majoritatea monedelor de aur sînt relativ tîrzii, apropiindu-se mult de mijlocul secolului al V-lea. În acelaşi timp, tot la descoperirile din Dacia postaureliană se remarcă faptul că, în timp ce din regiunile extracarpatice, respectiv din Cîmpia Dunării şi din Moldova, de unde provin principalele descoperiri arheologice de caracter hunic[49], nu se cunosc decît trei piese de aur găsite izolat, toate celelalte au fost descoperite în Transilvania şi Banat. Datele acestea ne oferă deci elemente suplimentare, care să justifice rezervele ce trebuie păstrate în ceea ce priveşte punerea pe seama neamurilor hunice, a tuturor monedelor de aur de la Valentinian al III-lea şi Theodosius al II-lea. Rămîne oricum deschisă posibilitatea ca unele dintre acestea, poate chiar o parte apreciabilă, să fi venit ulterior căderii puterii şi stăpînirii hunilor în regiunile carpato-dunărene.

În prima parte a prezentării şi discuţiilor noastre ne-am oprit mai puţin asupra raportului dintre circulaţia monetară romană după anul 271 în regiunile carpato-dunărene şi problema continuităţii populaţiei daco-romane pe întreg cuprinsul Daciei postaureliene. În această privinţă

[48] Const. Moisil, ARBSH, 11, 1924, p. 208; Birone Sey Katalin, FoliaArch, 19, 1968, p. 99—103; E.A. Thompson, *A History of Attila and the Huns*, Oxford 1948, p. 174; cf. şi Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 290—295; G. Wirth, ByzZ, 60, 1967, 1, p. 41—61.

[49] C.S. Nicolăescu-Plopşor, Germania, 17, 1933, p. 272—277; I. Nestor, C.S. Nicolăescu-Plopşor, Germania, 21, 1937, p. 178—182; *Istoria României*, 1, 1960, p. 654—704; B. Mitrea şi N. Anghelescu, SCIV, 11, 1960, 1, p. 154—157; Vl. Dumitrescu, SCIV, 12, 1961, 1, p. 55—61; S. Dolinescu-Ferche, SCIV, 14, 1963, 1, p. 183—188.

s-a încercat nu o dată să se scoată în evidenţă contribuţia importantă pe care o pot aduce monedele pentru dovedirea continuităţii daco-romane. S-a pus accentul pe unele aspecte oferite de descoperirile monetare din fostul teritoriu al provinciei Dacia. Sesizate de mai multă vreme, aceste particularităţi au fost readuse în discuţie pe baza unui volum sporit de documente. Este vorba pe de o parte de tezaurele în care se întîlnesc la un loc monede din secolele V—VI e.n., iar pe de altă parte, de prezenţa unor monede din secolul al IV-lea e. n. în aşezări şi centre romane din secolele II—III e.n. La acestea se adaugă desigur şi datele oferite de descoperirile monetare izolate de bronz, care, prin natura lor, indică un schimb permanent şi de tradiţie.

Pornind de la analiza descoperirilor monetare romane tîrzii din perioada imediat următoare părăsirii Daciei, M. Macrea observa, cu aproape patru decenii în urmă, unele particularităţi ale circulaţiei monetare din fosta provincie romană, ce s-au arătat a avea o valoare documentară de o deosebită însemnătate pentru dovedirea continuităţii. După ce remarcă o restrîngere a procesului de circulaţie din perioada menţionată, regretatul istoric clujean pune în discuţie atribuirea etnică a cîtorva tezaure din Transilvania şi Banat, în care se întîlnesc monede din secolele II—IV e.n. După opinia sa, aceste tezaure nu puteau să aparţină decît unor indivizi din rîndul populaţiei daco-romane rămasă pe loc după retragerea aureliană la sud de Dunăre [50].

Aceeaşi idee este reluată şi dezvoltată de D. Protase, mai întîi în studiul său asupra tezaurului de la Nireş[51] şi apoi în lucrarea sa dedicată problemei continuităţii în Dacia, unde foloseşte din plin izvoarele numismatice. Referindu-se în mod special la tezaurele de la Hunedoara, Pasul Vîlcan, Reghin?, Nireş, Orşova şi Borlova, în care se întîlnesc monede din secolele II—IV e.n., în ciuda hiatusurilor constatate, autorul afirmă că aceste depozite au fost constituite în epoca romană a Daciei şi continuate apoi, după anul 271, cu monede de bronz din epoca constantiniană. În consecinţă, opinează acelaşi cercetător, „posesorii succesivi ai unor atare averi băneşti, transmise din generaţie în generaţie în sînul aceleiaşi familii sau populaţii, nu puteau fi decît elemente autohtone, oameni care au trăit în Dacia romană şi au rămas pe loc după retra gerea aureliană"[52].

Legarea în mod nemijlocit a unor astfel de tezaure de populaţia daco-romană, care nu şi-a părăsit vatra odată cu administraţia romană, rămîne, fără îndoială, o interpretare logică şi demnă de luat în consideraţie. Trebuie ţinut seama totuşi şi de faptul că felul în care sînt alcătuite aceste depozite monetare, chiar dacă nu lasă loc unei alte alternative, întreruperile destul de mari în procesul acumulării ne îndeamnă totuşi la unele reflecţii. Unele din rezervele formulate în această privinţă de K. Horedt, care îmbrăţişează dealtfel concluzia în forma ei generală[53], par să fie îndreptăţite. În ciuda dificultăţilor întîmpinate în studierea şi analiza tezaurelor menţionate, chiar eliminînd din acest fond documentar

---

[50] M. Macrea, AISC, 3, 1936—1940, p. 300—302.
[51] D. Protase, SCN, 1, 1957, p. 149—169.
[52] Idem, *Problema continuităţii*..., p. 197 — 198; idem, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 186—193.
[53] K. Horedt, *Contribuţii*..., p. 13—14.

depozitele de la Orşova, situate în zona recucerită de romani, considerăm că interpretarea dată acestor documente numismatice este valabilă în liniile sale generale şi că putem opera cu ea ca argument important în dovedirea continuităţii daco-romane.

Urmărind descoperirile monetare izolate din cuprinsul fostei provincii Dacia s-a constatat că cele mai multe dintre acestea provin din zona centrelor militare şi aşezări romane sau din preajma lor. Sînt menţionate în acest sens aproape toate castrele romane din fosta provincie, precum şi o serie de aşezări civile din vecinătatea castrelor sau din mediul rural. Ceea ce interesează în primul rînd aici sînt, nu atît descoperirile monetare din punctele aflate în cuprinsul zonei recucerite de romani în stînga Dunării, cu principalele ei capete de pod, de pe malul nordic al fluviului, cît mai ales cele făcute în centrele care se situează în afara teritoriului reocupat în vremea lui Constantin cel Mare. Din rîndul acestora se remarcă în mod deosebit descoperirile de la Alba Iulia [54] (Apulum), Turda[55] (Potaissa), Cluj-Napoca [56] (Napoca), Moigrad [57] (Porolissum), Sarmizegetusa[58], Hoghiz[59], Gherla[60] etc., unde nu numai numărul monedelor se dovedeşte a fi mai mare, ci seria lor cunoaşte o înlănţuire ce se poate urmări din perioada cuceririi şi pînă către mijlocul secolului al V-lea. În aceeaşi ordine de idei ne apar ca deosebit de semnificative, chiar dacă nu este vorba decît de piese izolate, şi monedele apărute în zona unor castre din afara provinciei, ca în cele de la Jidava[61], Săpata de Jos [62], Tîrgşor [63], Pietroasele [64] şi Bărboşi [65].

Alături de categoria de tezaure cu monede din secolele II-IV, despre care a fost vorba mai sus, descoperirile monetare din centrele militare şi aşezările urbane şi rurale ale fostei provincii romane pot constitui un al doilea argument numismatic, poate cel mai semnificativ, în dovedirea continuităţii. Sesizată şi pusă în circuit ştiinţific pentru prima dată de M. Macrea [66], reluată apoi de K. Horedt [67] şi D. Protase [68] într-un context numismatic mai larg, această constatare, în lumina cunoaşterii descoperirilor monetare din întreaga Dacie postaureliană, capătă un plus de valoare şi contururi din ce în ce mai precise. Prezenţa unui număr însemnat de monede de bronz pe locul vechilor aşezări şi castre romane,

---

[54] I. Winkler, ActaMN, 2, 1965, p. 217—253.

[55] K. Horedt, *op. cit.*, 38—40; D. Protase, *Problema continuităţii...*, p. 170.

[56] M. Macrea, *op. cit.*, p. 300; K. Horedt, *op. cit.*, p. 39; I. Mitrofan, ActaMN, 1 1964, p. 205—206; D. Radu, ActaMN, 4, 1967, p. 495—497.

[57] M. Macrea, *op. cit.*, p. 300; I. Winkler, ActaMN, 1, 1964, p. 217—218; D. Protase, *op. cit.*, p. 168.

[58] K. Horedt, *op. cit.*, p. 36; D. Protase, *op. cit.*, p. 168.

[59] *Ibidem*, p. 32 şi respectiv p. 165.

[60] D. Protase, *op. cit.*, p. 165.

[61] D. Tudor, OR², 1958, p. 239.

[62] B. Mitrea, SCIV, 11, 1960, 1, p. 192.

[63] Gh. Diaconu, *Tîrgşor...*, 1965, p. 100.

[64] B. Mitrea, SCIV, 19, 1968, 1, p. 179 şi informaţie Gh. Diaconu, ca rezultat al săpăturilor din 1973—1974.

[65] D. Popescu, Dacia, N.S., 11, 1967, p. 366; B. Mitrea, Dacia, N.S., 12, 1968, p. 452.

[66] M. Macrea, AISC, 3, 1936—1940, p. 301—302.

[67] K. Horedt, Contribuţii..., p. 14—15.

[68] D. Protase, *Problema continuităţii...*, p. 195 şi urm.

care cunosc, în anumite cazuri, o suită cronologică destul de strînsă, nu poate fi pusă decît în legătură cu persistenţa unor elemente autohtone daco-romane. Ar fi şi greu de pus pe seama altei populaţii întreaga serie de monede de bronz ce se succed, doar cu oarecare întreruperi, de la Aurelian şi pînă către sfîrşitul secolului al IV-lea. O astfel de eventualitate se exclude cu totul, dacă avem în vedere faptul că în complexele culturale de tip Sîntana de Mureş—Cerneahov monedele nu se găsesc decît cu totul sporadic, iar atunci cînd se întîlnesc, cel puţin unele dintre ele pot fi atribuite componentei etnice locale carpo—daco-romane din rîndul purtătorilor acestei culturi. Reamintim în acest sens situaţia de la Tîrgşor, unde au apărut monede de argint din secolul al II-lea e.n., în morminte de tip Cerneahov, aşezate probabil, în momentul înhumării, în gura mortului, după cunoscutul obicei practicat de romani.

Materialul numismatic de care dispunem pînă în prezent, aşa cum ni se înfăţişează el din descoperirile monetare adunate în studiul de faţă, este în măsură să facă dovada sigură a continuităţii populaţiei daco-romane de la data retragerii aureliene şi pînă către mijlocul secolului al V-lea. Există suficiente motive să apreciem că descoperirile monetare izolate de bronz se înfrăţesc neîndoios cu populaţia locală daco-romană. Un schimb cu monedă măruntă de bronz, făcut în mod aproape curent şi pe aproape întreg teritoriul Daciei, cu o trecere modificată, dar neîntreruptă, de la condiţiile create de administraţia romană, la acelea impuse de retragere, nu poate fi atribuit decît uneia şi aceleiaşi populaţii stabile, purtătoare şi păstrătoare a tradiţiilor moştenite din veacurile anterioare. Aceleaşi descoperiri monetare izolate de bronz indică cu suficientă claritate că posesorii şi mînuitorii acestora făceau parte din sînul unei populaţii obişnuite şi cunoscătoare a avantajelor schimbului monetar, ce se afla într-un contact strîns şi permanent cu lumea romană din zona Dunării. În aceste raporturi un loc important trebuie să-l fi deţinut afinităţile, legăturile de natură etnică dintre cele două populaţii. N-ar fi deloc exclus, ca prin acţiunea de recucerire a unei părţi din teritoriul nord-dunărean, imperialii să fi urmărit nu numai întărirea frontierei, pe care o puteau realiza mai uşor pe linia strictă a celor două maluri ale fluviului, ci şi o apropiere efectivă de cei pe care fuseseră nevoiţi să-i părăsească altădată. În acest fel, romanitatea din stînga Dunării ne apare mult mai puternică şi mai unitară, atît pe plan cultural, cît şi pe plan spiritual. Dovada o fac numeroasele descoperiri monetare răspîndite pe întreg cuprinsul Daciei postaureliane, ce vin să se adauge datelor arheologice cunoscute [69], care se

[69] C. Daicoviciu, AISC, 3, 1936—1940, p. 200—270; idem, ForschVolkLandeskunde, 10, 1967, 2, p. 5—11; idem, Apulum, 7, 1968, p. 261—274; R. Vulpe, Dacia, N.S., 5, 1961, p. 389 şi urm; M. Comşa, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 283—298; I. Pop, *Culegere de studii şi cercetări*, Braşov, 1967, p. 93—114; Dionisie Radu, ActaMN, 8, 1971, p. 483—497; D. Protase, *Problema continuităţii...*, 1966; idem, *Riturile funerare la daci şi daco-romani*, Bucureşti, 1971; Eug. Zaharia, Dacia, N.S., 15, 1971, p. 269—287; Ligia Bîrzu, *Continuitatea populaţiei autohtone în Transilvania în secolele IV—V*, Bucureşti, 1973; Suzana Dolinescu-Ferche, *Aşezări din secolele III şi VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, Bucureşti, 1974; D. Tudor, SCIV, 9, 1958, 2, p. 373—379; 11, 1960, 2, p. 335—359; idem, Apulum, 12, 1974, p. 111 şi urm.; idem, Historica, 3, 1974, p. 93—110.

pot întregi acum cu recentele descoperiri din castrul de la Pietroasele [70] şi cripta de la Galaţi, datînd din secolul al IV-lea e.n.[71].

Concluziile noastre cu privire la dovedirea persistenţei populaţiei daco-romane pe baza circulaţiei monetare romane au în vedere perioada de timp cuprinsă între data părăsirii provinciei Dacia şi sfîrşitul secolului al IV-lea. În acest interval de timp circulaţia monetară nu suferă nici o modificare esenţială. Firul, s-ar putea spune, neîntrerupt al acesteia, cu o mai mare intensitate în secolul al IV-lea, poate fi socotit încă un argument convingător în favoarea continuităţii. Pentru perioada imediat următoare, s-a văzut că de la sfîrşitul secolului al IV-lea şi pînă către mijlocul secolului următor, numărul monedelor aflate în circulaţie în Dacia postaureliană scade simţitor, cu excepţia emisiunilor de aur care cunosc o oarecare creştere. Datele oferite de descoperirile monetare pentru această perioadă nu se mai dovedesc singure a fi suficiente în identificarea elementului etnic autohton. Rămîne să adăugăm pe cele arheologice şi să presupunem că cel puţin o parte din monedele de bronz descoperite izolat, care aparţin acestei perioade tulburate de năvala hunilor, au venit în stînga Dunării ca urmare a legăturilor tradiţionale dintre imperiu şi populaţia daco-romană. Ar fi mult mai greu de pus aceste monede pe seama hunilor, dacă avem în vedere că ne aflăm în faţa unor emisiuni de bronz ce provin din descoperiri izolate, răspîndite pe aproape întreg teritoriul fostei Dacii. În sprijinul unei atare interpretări poate fi invocată chiar natura raporturilor dintre imperiu şi neamurile hunice. De pe urma jafurilor sau a unor sume de bani primite de huni din partea imperiului era de aşteptat să întîlnim, nu o monedă măruntă, dispersată, ci tezaure şi monede din metal preţios. În consecinţă, descoperirile monetare din această etapă, aşa cum ni se înfăţişează, oferă temeiuri, în virtutea cărora să putem întrevedea printre purtătorii şi mînuitorii monedelor de bronz, în primul rînd pe localnicii daco-romani, adică acea populaţie stabilă, producătoare de bunuri, care continuă să păstreze relaţiile tradiţionale cu lumea romană.

După cum spuneam ceva mai sus, în a doua jumătate a secolului al V-lea e.n., deci după Theodosius al II-lea şi pînă la reforma lui Anastasius, nu mai putem vorbi de o circulaţie monetară curentă în regiunile carpato-dunărene. Fără nici o îndoială, absenţa descoperirilor monetare din această perioadă nu are nici o legătură cu persistenţa reală a populaţiei locale daco-romane din spaţiul carpato-dunărean. De data aceasta, cauzele încetării pătrunderii şi circulaţiei monetare la nord de Dunăre trebuie căutate în interiorul Imperiului roman. Măcinat de frecventele lovituri şi incursiuni ale populaţiilor în migraţie, în special ale neamurilor germanice şi cele ale hunilor, imperiul se afla nu numai într-o criză generală economică şi monetară, ci şi într-o situaţie politică dintre cele mai grave. În anul 395 se petrecea împărţirea imperiului, iar în 476 avea să aibă loc căderea Romei şi cu aceasta lua sfîrşit, Imperiul de apus. Aceste momente

[70] În cursul anilor 1973—1975 s-au efectuat săpături arheologice la Pietroasele, sub conducerea lui Gh. Diaconu, cu care prilej au fost scoase la iveală dovezi privind datarea castrului roman în cursul sec. IV e.n.

[71] În decembrie 1974 s-a descoperit la Galaţi o criptă romană din sec.IV e.n. O comunicare în acest sens a fost prezentată de M. Brudiu, la Institutul de arheologie.

de răscruce din viaţa Imperiului roman, cu toate evenimentele ce se succed pe parcursul întregului secol al V-lea, îşi găsesc o reflectare directă şi în circulaţia monetară, unde se remarcă apariţia unor fenomene noi.

În această perioadă de timp asistăm la dezorganizarea şi desfiinţarea unor ateliere monetare şi la reducerea simţitoare a emisiunilor şi a circulaţiei monetare [72]. Schimbul în natură reintră aproape pe deplin în drepturile sale, creînd astfel terenul propice apariţiei relaţiilor de producţie prefeudale [73]. În astfel de condiţii este lesne de înţeles raritatea sau chiar absenţa monedei romane din a doua jumătate a secolului al V-lea în regiunile carpato-dunărene. Rezultă, deci, că acest fenomen, determinat de criza monetară a imperiului, nu se leagă sub nici o formă de elementul de continuitate daco-roman. Că este aşa, ne-o dovedeşte faptul că odată cu reorganizarea Imperiului bizantin şi cu reforma monetară din vremea lui Anastasius, îi vom regăsi pe aceiaşi daco-romani în relaţii culturale şi de schimb cu lumea bizantină [74].

DESCOPERIRILE MONETARE *

Aghireşu (jud. Cluj)

În aşezarea romană rurală s-a găsit cîte o monedă de bronz de la *Probus* şi *Iulian Filozoful*[75].

Aiton (jud. Cluj)

Din localitate provine un solidus de la *Theodosius al II-lea*[76].

Aiud (jud. Alba).

O monedă de bronz de la *Crispus* a fost donată Muzeului din Cluj[77] în 1902 (inv. vol. II, p. 47, nr. 29). Tot de aici provin şi trei monede de bronz de la *Aurelian*[78].

Alba Iulia (Apulum)

Din datele de care dispunem rezultă că de la Alba Iulia[79] provin următoarele monede: 1 AE *Diocletian*, 1 AE *Constantius Clorus*, 1 AE *Galeriu Maximian*, 2 AE *Crispus*, 2 AE *Licinius*, 8 AE *Constantin cel Mare*, 6 AE *Constantin al II-lea*, 12 AE *Constantius II*, 4 AE *Constans*, 1 AE *Constantius Gallus*, 1 AE *Iulianus*, 3 AE *Valentinian I*, 1 AE *Valens*, 1 AE *Gratian* şi 1 AE *Valentinian al II-lea.*

Alimăneşti, com. Izvoarele (jud. Olt)

Într-o colecţie particulară se află o monedă de la *Maximian Herculius*, găsită la Alimăneşti[80].

---

* Localităţile cu descoperirile monetare din această perioadă făcute în Dobrogea, care sînt mult mai numeroase, nu figurează în catalog deoarece la vremea respectivă Dobrogea făcea parte din Imperiul roman şi ca atare nu intră în subiectul prezentului studiu.

[72] A.H.M. Jones, The Economic History Review, 5, 1950; idem, *The Later Roman Empire, 284—602. A Social, Economic and Administrative, Survey*, Oxford, 1964; H.L. Adelson, G.L. Kustas, Muzeum Notes, 9, 1960; p. 139—188; idem, Numismatic Notes and Monographs, 148, 1962; M. Alföldi, JNG, 13, 1963, p. 73—104; Gh. Poenaru Bordea, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 272—273; J.P.C. Kent, B. Overbeck şi A.U. Stoylow, *Die römische Münze*, München, 1973, p. 68—76.

[73] Em. Condurachi, Balcania, 7, 1944, 1, p. 23—34; idem, AUB, 9, 1957, p. 15—26.

[74] C. Preda, SCIV, 23, 1972, 3, p. 375—415.

[75] M. Macrea, AISC, 3, 1936—1940, p. 300; K. Horedt, *Contribuţii...*, p. 27; D. Protase, Problema continuităţii..., p. 160.

[76] K. Horedt, *op. cit.*, p. 39; D. Protase, *op. cit.*, p. 106.

[77] *Ibidem.*

[78] C. Daicoviciu, AISC, 3, 1936—1940, p. 252, n. 1.

[79] ArchKözl, 10, 1867, 1, p. 132; K. Horedt, *op. cit.*, p. 27—29; D. Protase, *op. cit.*, p. 160—162; I. Winkler, ActaMN, 2, 1965, p. 217—218 (n. 9), 222—225, 250—253.

[80] B. Mitrea, SCIV, 19, 1968, 1, p. 176.

Anieş, com. Maieru (jud. Bistriţa Năsăud)

Din această localitate[81] provine un tezaur găsit în prima jumătate a secolului trecut, din care s-au determinat 46 monede de la *Maximin Daza*, *Maxentius* şi *Constantius al II-lea* (multe bătute la Sirmiunm).

Antonovca (r. Leovski, R.S.S. Moldovenească)

Din localitate provine 1 AR de la *Constantius II* (A. A. Nudelman, Arh. issledovania v Moldavii (1973), Chişinău, 1974, p. 190).

Arad

Pe teritoriul oraşului şi prin împrejurimile acestuia s-au descoperit următoarele monede romane imperiale tîrzii: 2 AE *Constantius II*, 1 AE *Constans*, 1 AE *Valentinian I* şi 1 AE *Valens*[82].

Arama, com. Coarnele Caprei (jud. Iaşi)

În col. Institutului de arheologie se află cîte o monedă de bronz de la *Helena*, *Constantin al II-lea şi Constans*, cu indicaţia că provin din această localitate[83].

Argetoaia (jud. Dolj)

În cătunul Ţînţăreni s-au găsit zece monede romane din secolele II—III, precum şi o piesă de la *Licinius*[84].

Balta Verde, com. Gogoşu (jud. Mehedinţi)

La punctul *Cimpul Deciului* s-au găsit întîmplător de către locuitorii satului, 3 AE *Constantin cel Mare* şi 1 AE *Constantius al II-lea*[85].

Balş (jud. Slatina)

În zona Racoviţei, situată în apropiere de gară, s-au descoperit monede romane imperiale din secolele I—IV[86].

Basarabi (jud. Dolj)

Pe teritoriul localităţii Basarabi s-a descoperit un tezaur de 25 monede de bronz romane imperiale din secolul al IV-lea e.n. Tezaurul a intrat în colecţiile Cab. num. al Acad. R.S.R.[87]

Baziaş, com. Socol (jud. Caraş-Severin)

La Muzeul de istorie din Timişoara se află 2 AE *Constantin cel Mare* şi 2 AE *Constantius al II-lea*, găsite în această localitate[88].

Băbiu, com. Almaşu (jud. Sălaj)

Pe teritoriul acestei localităţi s-a descoperit 1 AE *Constantin cel Mare*[89].

Bărboşi — oraşul Galaţi

În timpul săpăturilor efectuate în 1966 s-a găsit o monedă de bronz de la *Constantin cel Mare* şi o alta a unuia din succesorii săi[90].

Băseşti, com. Bilvăneşti (jud. Mehedinţi)

La punctul *Şesul* s-a găsit o monedă de bronz de la *Constantius al II-lea* (caesar)[91].

Beba Veche (jud. Timiş)

O monedă de bronz de la *Maximian Hercule* provine de la Beba Veche[92].

---

[81] B. Başotă, Arhiva someşeană, 26, 1939, p. 79—80; cf. K. Horedt, *op. cit.*, p. 29.

[82] D. Popescu, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 579—580; B. Mitrea, SCIV, 14, 1963, 2, p. 469; 16, 1965, 3, p. 612; 24, 1973, 1, p. 146; I.H. Crişan, Apulum, 7, 1968, p. 243.

[83] Nota de inventar 1 006, întocmită de B. Mitrea.

[84] Gr. Tocilescu, ms. Bibl. Acad. R.S.R. vol. 5 141, f. 14; D. Tudor, OR², 1958, p. 182.

[85] D. Berciu şi Eug. Comşa, Materiale, 2, 1956, p. 401—402.

[86] D. Tudor, *op. cit.*, 186.

[87] „Magazin", 17, 1973, 2, p. 7.

[88] I. Berkeszi, *Délmagyarország éremleletei*, Timişoara, 1907, p. 3; D. Protase, *op. cit.*, p. 173.

[89] K. Horedt, *op. cit.*, p. 39 (49); I. Winkler, SCN, 2, 1958, p. 410; D. Protase, *op. cit.*, p. 162.

[90] D. Popescu, Dacia, N.S., 11, 1967, p. 366; idem, SCIV, 18, 1967, 3, p. 530; B. Mitrea, SCIV, 19, 1968, 1, p. 176; idem, Dacia, N.S., 12, 1968, p. 452.

[91] Al. Bărcăcilă, ACMI, 1915, p. 172; D. Tudor, OR², 1958, p. 179.

[92] NumKöz, 11, 1912, p. 10; D. Protase, *op. cit.*, p. 173.

Bechet (jud. Dolj)
Pe teritoriul comunei s-au descoperit întîmplător următoarele monede romane imperiale tîrzii : 2 AE *Aurelian*, 1 AE *Diocletian*, 1 AE *Licinius tatăl*, 1 AE *Licinius fiul*, 1 AE *Constantin cel Mare*, 2 AE *Constantin al II-lea*, 1 AE *Constantius al II-lea* şi 1 AE *Iulianus*[93].

Becicherecul Mic (jud. Timiş)
La Muzeul de istorie din Timişoara (inv. 892) se află o monedă de la *Diocletian*[94].

Berghin (jud. Alba)
O monedă de bronz de la *Constantius al II-lea* s-a descoperit pe teritoriul comunei[95].

Bicaci, com. Cefa (jud. Bihor)
Două monede de bronz de la *Theodosius*[96] au ajuns la Muzeul de istorie din Oradea prin 1887—1897.

Bicaz (jud. Neamţ)
Cu ocazia unor lucrări forestiere s-a descoperit un tezaur cu monede greceşti şi romane printre care şi o piesă de la *Constantius al II-lea*[97].

Biled (jud. Timiş)
În 1847 s-a descoperit un tezaur de circa 2 000 monede de aur, argint şi bronz, emisiuni de la împăraţii : *Traian, Hadrian, Caracalla, Gordian al III-lea, Claudius al II-lea Goticul, Constantin I* şi alţii. Din rîndul acestora, cîteva piese se află la Cabinetul numismatic din Viena[98].

Bistreţ (jud. Dolj)
Din cuprinsul castrului roman şi de pe teritoriul comunei provin numeroase monede romane imperiale, unele adunate de P. Polonic, printre care se remarcă emisiuni de la : *Hadrian, Traian Decius, Carus, Diocletian, Licinius*[99], *Constantin cel Mare* şi *Constantius al II-lea*. De asemenea, în colecţia şcolii generale din comună se află : 3 AE *Constantin cel Mare*, 2 AE *Constans*, 1 AE *Valentinian* şi 1 AE *Arcadius*[100].

Bistriţa (jud. Bistriţa Năsăud)
Printre cîteva monede romane imperiale descoperite în 1934 se află şi 2 AE *Constantin cel Mare* şi 6 AE *Constantius al II-lea*[101].

Bogdăneşti, com. Fălciu (jud. Vaslui)
Într-un mormînt de înhumaţie din cadrul necropolei de tip Sîntana, descoperită la Bogdăneşti, s-a găsit o monedă de argint de la *Constantius al II-lea*[102].

Borlova, com. Turnu Ruieni (jud. Caraş-Severin)
În 1885 s-a găsit un tezaur important din care s-au mai recuperat : 1 AE *Caracalla*, 1 AR *Maximin Tracul*, 1 AR *Filip Arabul* şi 1 AE *Constantius al II-lea*[103].

Borsec (jud. Harghita)
Înainte de 1873 s-au descoperit în Valea Cerbului podoabe şi monede de aur şi argint, care s-au pierdut. Printre acestea s-ar fi aflat şi monede de la *Constantin I*[104].

---

[93] O. Toropu, *Oltenia în secolele IV—X în lumina arheologiei şi numismaticii*, teză de doctorat, 1974, p. 7 (ms).
[94] D. Protase, *Problema continuităţii...*, p. 173.
[95] *Programm d. ev. Gymnasiums Hermanstadt*, 1866/7, Sibiu, 1867, p. 29 ; cf. K. Horedt, *Contribuţii...*, p. 29 ; D. Protase, *op. cit.*, p. 162.
[96] B. Mitrea, SCIV, 18, 1967, 1, p. 198 ; idem, Dacia, N.S., 11, 1967, p. 385 ; Gh. Lazin, Aluta, 2, 1970, p. 109.
[97] I. Ţigăra, SCN, 2, 1958, p. 468 ; V. Mihăilescu-Bîrliba, MemAntiq, 2, 1970, p. 309.
[98] J.G. Seidl, Österreischische Blätter für Literatur und Kunst, 4, 1847, p. 969 ; D. Protase, *op. cit.*, p. 173 ; idem, SCN, 1, 1957, p. 159.
[99] D. Tudor, OR², 1958, p. 217—218 ; Oct. Iliescu, SCN, 1, 1957, p. 461.
[100] O. Toropu, *op. cit.*, p. 8.
[101] I. Winkler, File de istorie, 1, 1971, p. 347 ; B. Mitrea, SCIV, 24, 1973, 1, p. 146 ; idem, Dacia, N.S., 17, 1973, p. 410.
[102] Informaţie V. Palade de la Muzeul de istorie din Bîrlad.
[103] I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 11 ; cf. şi M. Macrea, AISC, 3, 1936—1940, p. 302 ; D. Protase, *Problema continuităţii...*, p. 173.
[104] G. Margitay, ArchÉrt, 7, 1873, p. 139 ; K. Horedt, *op. cit.*, p. 29.

Botoşani
O monedă de bronz din secolul al IV-lea s-a descoperit întîmplător pe teritoriul oraşului[105].

Bran-Poartă
Numismatul Adolf Resch (Braşov) a adus spre determinare Muzeului de istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca, un tezaur, cu indicaţia că s-a găsit la Zărneşti. Se pare că este vorba de acelaşi tezaur menţionat de O. Gohl ca fiind descoperit în apropiere, la Bran-Poartă şi care cuprindea un număr de 75 monede. Din inventarul muzeului sus-menţionat, nr. 74 şi 79/1908 rezultă următoarea componenţă : 2 AE *Claudius II*, 8 AE *Licinius tatăl*, 4 AE *Licinius fiul* 9 AE *Constantin cel Mare*, 4 AE *Crispus*, 5 AE *Constantin al II-lea;* 3 AE *Constantius al II-lea*, 1 AE *Valentinian I*, 3 AE *Gratian*, 1 AE *Valentinian al II-lea*[106].

Braşov (împrejurimi)
Din împrejurimile oraşului[107] provine 1 AE *Probus* (Coh.², 794) transformată ulterior în medalion; este înregistrată la Muzeul de istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca, sub nr. de inv. 41/1914.

Brateiu (jud. Sibiu)
În cursul săpăturilor efectuate în cimitirul de incineraţie din secolele IV—V e.n. s-au găsit în morminte monede romane imperiale tîrzii, printre care au fost identificate două *siliquae* de la *Constantius al II-lea* şi încă una de la *Valens*. O monedă de bronz de la sfîrşitul secolului al IV-lea şi începutul secolului al V-lea a rămas neprecizată[108].

Brăneşti (r. Rîşchanschi, R.S.S. Moldovenească)
Pe teritoriul acestui sat s-a descoperit 1 AR *Constantius II* (A. A. Nudelman, Arh. issledovania v Moldavii (1972), Chişinău, 1974, p. 206).

Breasta (jud. Dolj)
În colecţia prof. C. Stroe din Craiova se află o monedă de bronz de la *Constantius al II-lea*[109]

Bucureşti
I. Cu prilejul diferitelor lucrări edilitare executate pe teritoriul capitalei s-au descoperit mai multe monede romane imperiale, printre care se remarcă : 1 AE *Diocletian*, 1 AE *Maximian Hercule*, 1 AE *Galeriu Maximian*, 2 AE *Constantin cel Mare*, mai multe monede din *epoca constantiniană*, 1 AE *Valentinian*[110].
II. În cartierul Tei s-a găsit o monedă de la *Valens*[111].
III. În cartierul *Cringaşi* s-a găsit 1 AE *Valentinian*[112].

Buta (jud. Sibiu)
Pe teritoriul satului s-a descoperit 1 AE de la *Diocletian*[113].

Buzău
Pe teritoriul oraşului şi prin împrejurimi s-au descoperit următoarele monede romane imperiale tîrzii, aflate în colecţia prof. D. Ionescu din Buzău[114]: 1 AR şi 9 AE *Constantin cel Mare*, 4 AE *Constantius al II-lea*, 1 AE *Valentinian*, 7 AE *Valens*, 1 AE *Honorius* şi 1 AE *Arcadius*.

Cadea (jud. Bihor)
Din localitate provine cîte o monedă de bronz de la *Constantin cel Mare* şi *Constantius al II-lea*[115].

---

[105] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia, *Aşezări din Moldova de la paleolitic pînă în secolul XVIII*, Bucureşti, 1970, p. 231; B. Mitrea, SCIV, 22, 1971, 1, p. 126.
[106] Const. Moisil, BSNR, 15, 1920, p. 80; K. Horedt, *op. cit.*, p. 29—30; D. Protase, *op. cit.*, 162.
[107] K. Horedt, *op. cit.*, p. 40; D. Protase, *op. cit.*, p. 162.
[108] B. Mitrea, SCIV, 13, 1962, 1, p. 219; 21, 1970, 2, p. 340—341; D. Popescu, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 451.
[109] O. Toropu, *op. cit.*, p. 12,
[110] Const. Moisil, BSNR, 10, 1913, p. 63; B. Mitrea, SCIV, 16, 1965, 3, p. 613; 17, 1966, 2, p. 420; 23, 1972, 1, p. 146; C. Petolescu, Apulum, 10, 1972, p. 193—197; Institutul de arheologie, inv. 678 şi 819.
[111] D.V. Rosetti, Germania, 1934, p. 207.
[112] Vl. Zirra şi Margareta Tudor, Studii şi referate, 1, 1954, p. 315.
[113] I. Winkler, A. Hopîrtean, M. Milea, ActaMN, p. 1972, p. 383.
[114] B. Mitrea, SCIV, 24, 1973, 1, p. 146—147.
[115] Eug. Chirilă şi colaboratori, ActaMN, 8, 1971, p. 569.

Calaraşovca (r. Atacschi, R. S. S. Moldovenească)

Pe teritoriul comunei s-a descoperit o monedă de bronz de la *Diocletian* (A. A. Nudelman, Arh. issledovania v Moldavii (1972), Chişinău, 1974, p. 206).

Caracal

Institutul de arheologie a achiziţionat dintr-o colecţie particulară 1 AE *Constantin al II-lea* şi 1 AE *Constantius al II-lea*[116].

Carani (jud. Timiş)

Două monede de bronz de la *Constantin cel Mare* s-au descoperit în 1869; un solidus de la *Constans al II-lea* s-a găsit cu ocazia construirii căii ferate dintre Carani şi Orţişoara[117].

Caraşova (jud. Caraş-Severin)

În rîul Caraş, între Caraşova şi Gornia, s-a găsit un *aureus* de la *Carus*[118].

Carei (jud. Satu Mare)

De la Carei[119] provine 1 AE *Maximin Daza* şi 1 AE *Constantius al II-lea* (Coh.[2], 342, Sirmium).

Castranova (jud. Dolj)

Din această localitate provine o monedă de argint de la *Valens* aflată în posesia lui C.S. Nicolaescu-Plopşor[120].

Căbeşti (jud. Bacău)

Pe teritoriul comunei s-a găsit o monedă de bronz de la *Aurelian*[121].

Călugăreni (jud. Ilfov)

Pe teritoriul comunei s-au găsit: 1 AE *Constantius al II-lea* (Coh.[2], 342) şi 1 AR *Iulian Filozoful*[122] (Coh.[2], 148).

Căpreni (jud. Gorj)

De la Căpreni provine o monedă de bronz de la *Constans*[123].

Celei-Sucidava (jud. Olt)

I. În cursul săpăturilor, în parte şi în mod întîmplător, s-au descoperit la Celei tezaure şi numeroase monede romane imperiale din secolele III—IV[124]. Se cunosc pînă acum nu mai puţin de şase tezaure, cu aproape 2 300 monede:

— Tezaur descoperit în 1937, alcătuit din 700 monede de bronz, repartizate astfel pe împăraţi: 23 AE *Constantius al II-lea*, 24 AE *Valentinian I*, 5 AE *Gratian*, 18 AE *Valentinian al II-lea*, 15 AE *Theodosius I*, 1 AE *Honorius*, 75 AE *Theodosius al II-lea* şi 442 secolele IV—V neprecizate.

— Tezaur descoperit în 1942, alcătuit din 889 AE, distribuite astfel pe împăraţi: 5 AE *Constantin I*, 1 AE *Constantin al II-lea*, 6 AE *Constantius al II-lea*, 5 AE *Iulian*, 13 *Valentinian I*, 6 AE *Valens*, 5 AE *Gratian*, 16 AE *Valentinian al II-lea*, 69 AE *Theodosius I*, 6 AE *Honorius*, 66 *Arcadius*, 101 *Theodosius II*, 590 AE secolele IV—V neprecizate.

— Tezaur descoperit în 1942, alcătuit din 129 monede de la împăraţii: 4 AE *Constantin I*, 4 AE *Constantius al II-lea*, 2 AE *Valentinian I*, 9 AE *Gratian*, 14 AE *Theodosius I*, 14 AE *Arcadius*, 9 AE *Theodosius al II-lea* şi 73 AE secolele IV—V neprecizate.

— Tezaur alcătuit din 345 monede, descoperit în 1968, cuprinzînd emisiuni din anii 330—335 pînă în 408—423, după cum urmează: 3 AE *Constantin I*, 10 AE *Constantius al II-lea*, 9 AE *Constans*, 1 AE *Iulian*, 1 AE *Iovian*, 11 AE *Valentinian I*, 3 AE *Valens*,

---

116 B. Mitrea, SCIV, 15, 1964, 4, p. 575.

117 I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 18—19; D. Protase, *op. cit.*, p. 173.

118 NumKözl, 11, 1912, p. 15; Const. Moisil. BSNR, 15, 1920, p. 81 (84); D. Protase, *op. cit.*, p. 174.

119 Gh. Lazin, StComSatuMare, 1, 1969, p. 111; Eug. Chirilă şi colaboratori, ActaMN, 7, 1970, p. 509; idem, StComSibiu, 18, 1974, p. 136.

120 Informaţia o avem de la posesorul monedei, primită cu mulţi ani în urmă.

121 B. Mitrea, SCIV, 15, 1964, 4, p. 575; idem, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 379.

122 Idem, SCIV, 18, 1967, 1, p. 198.

123 O. Toropu, *op. cit.*, p. 15.

124 D. Tudor, Dacia, 7—8, 1937—1940, p. 388—393; 11—12, 1945—1947, p. 198—204; idem, Latomus, 1965, p. 85; idem, CNA, 16, 1942, p. 29, 19, 1945, p. 60; B. Mitrea, SCIV, 19, 1968, 1, p. 177; 20, 1969, 1, p. 167; Gh. Poenaru Bordea, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 251—295; idem, SCN, 6, 1975, p. 69—104.

2 AE *Gratian*, 32 *Valentinian al II-lea*, 74 AE *Theodosius I*, 8 AE *Honorius*, 78 AE *Arcadius*, 6 AE *Theodosius al II-lea*, 23 AE secolele IV—V neprecizate.

— Tezaur descoperit în 1968, format din 136 monede, ce se repartizează astfel: 1 AE *Constantin I*, 1 AE *Eudochia*, 5 AE *Constantius al II-lea*, 1 AE *Iulian*, 1 AE *Gratian*, 7 AE *Valentinian al II-lea*, 21 AE *Theodosius I*, 7 AE *Honorius*, 36 AE *Arcadius*, 6 AE *Theodosius al II-lea*, 51 AE secolele IV—V e.n. neprecizate.

— Tezaur găsit prin 1928—1929, din care s-au recuperat 20 monede, emisiuni de la *Aurelian* pînă la *Constans*.

II. Descoperirile izolate sînt foarte numeroase, cifrîndu-se la peste 1 000 monede romane imperiale cuprinse între a doua jumătate a secolului al III-lea şi începutul secolului al V-lea e.n., cele mai multe datîndu-se în cursul secolului al IV-lea. O bună parte dintre acestea sînt datate la modul general sau chiar neidentificate, fapt ce nu îngăduie acum o repartiţie a lor exactă pe împăraţi. Din datele de care dispunem am putea oferi doar o statistică a lor aproximativă şi orientativă pentru epoca de după domnia lui Aurelian ce ne interesează aici şi care ar arăta astfel: 4 AE *Aurelian*, 1 AE *Severina*, 4 AE *Probus*, 1 AE *Carinus*, 1 AE *Numerian*, 9 AE *Diocletian*, 2 AE *Maximian Heracle*, 2 AE *Galeriu*, 4 AE *Maximin*, 3 AE *Helena*, 8 AE *Licinius tatăl*, 3 AE *Licinius fiul*, 155 AE *Constantin I*, 1 AE *Fausta*, 7 AE *Crispus*, 1 AE *Delmatius*, 30 AE *Constantin al II-lea*, 145 AE *Constantius al II-lea*, 37 AE *Constans*, 9 AE *Constantius Gallus*, 10 AE *Iulian*, 2 AE *Iovian*, 20 AE *Valentinian*, 23 AE *Valens*, 9 AE *Gratian*, 6 AE *Valentinian al II-lea*, 12 AE *Theodosius I*, 6 AE *Honorius*, 5 AE *Arcadius*, 2 AE *Theodosius al II-lea*, 1 AE *Eudoxia*; 412 AE *epoca constantiniană* şi neidentificate.

Cenad (jud. Timiş).

În această localitate s-au descoperit monede de la împăraţii: *Aurelian*, *Probus*, *Constantin I*, *Constantius* (*II* ?). Aici se semnalează şi prezenţa unei aşezări romane cu caracter militar[125].

Cepari com. Dumitra (jud. Bistriţa Năsăud).

Din inventarul unui mormînt descoperit în 1958 face parte şi o monedă de aur (solidus) de la *Theodosius al II-lea*[126].

Cepari — Cîrlogani (jud. Olt)

În colecţia Şcolii din Cepari se află o monedă de bronz din *epoca constantiniană*[127].

Cernatu (jud. Covasna)

O monedă de argint (*siliqua*) de la *Constantius al II-lea* (Coh²., 342) s-a găsit în această localitate[128].

Cetate (jud. Dolj)

Pe teritoriul comunei s-au găsit: 1 AE *Galeriu* şi 1 AE *Constantius II*[129].

Cetatea de Baltă (jud. Alba)

La Muzeul de istorie din Tîrnăveni se află 1 AE *Constantin al II-lea* găsită într-o aşezare cu urme romane[130].

Cetea, com. Galda de Jos (jud. Alba)

O monedă de la *Theodosius* (*I* sau al *II-lea*) a fost donată, în secolul trecut, de prof. I. Henţescu, Muzeului naţional de antichităţi — Bucureşti[131].

Checea (jud. Timiş)

La Muzeul de istorie din Timişoara (inv. 2 823) se află o monedă de bronz de la *Constantius al II-lea*[132].

Chirileni (r. Sînjerei, R.S.S. Moldovenească)

În anul 1952 s-a descoperit un tezaur cu monede de aur, avînd următoarea componenţă: 2 AV *Gratian*, 2 AV *Valentinian II*, 4 AV *Theodosius I*, 4 AV *Arcadius*, 1 AV *Honorius* (V. V. Kropotkin, Arheologia SSSR, G4—4, 1961, p. 94—95, nr. 1 347).

---

[125] I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 13; D. Protase, *op. cit.*, p. 174.

[126] D. Protase, SCIV, 10, 1959, 2, p. 475; idem, Dacia, N.S., 4, 1960, p. 571.

[127] B. Mitrea, SCIV, 23, 1972, 1, p. 143.

[128] *Ibidem.*

[129] O. Toropu şi O. Stoica, Comunicări. Centrul Oltenia-Craiova al Academiei de St. Soc. pol., 4, 1969, p. 5—6; O. Toropu, *Oltenia în secolele IV—X...*, p. 83; cf. şi B. Mitrea, SCIV, 22, 1971, 1, p. 127.

[130] Eug. Chirilă şi colaboratori, StComSibiu, 18, 174, p. 136.

[131] K. Horedt, *Contribuţii...*, p. 31; D. Protase, *Problema continuităţii...*, p. 162.

[132] Cf. D. Protase, *op. cit.*, p. 174.

Cig, com. Tăşnad (jud. Satu Mare).
Un solidus de la *Valentinian al III-lea* s-a găsit în 1968, în curtea şcolii din localitate[133] (Coh²., 19).

Chişinău (R.S.S. Moldovenească)
Un tezaur alcătuit din monede de argint de la *Constantius II* provine din zona oraşului Chişinău (A. A. Nudelman, Arh. issledovania v Moldavii (1973) Chişinău, 1974, p. 191).

Chişliţa-Prut (r. Vulcăneşti, R.S.S. Moldovenească)
Se menţionează descoperirea unei monede de bronz de la *Diocletian* (A. A. Nudelman, Arh. issledovania v Moldavii (1972), Chişinău, 1974, p. 206).

Cincşor, com. Voila (jud. Făgăraş)
În unul din manuscrisele sale, M.J. Ackner menţionează că în 1847 a primit de la pr. Th. Krauss, mai multe monede, printre care şi una de la *Constantin I*, emisă probabil la Aquileea[134].

Ciorani, com. Pufeşti (jud. Vrancea)
La locul *Fîntîna de Cîmp* s-a găsit, printre alte monede, şi 1 AR *Constantin cel Mare*[135].

Ciorogîrla (jud. Ilfov)
În colecţia Institutului de arheologie se află 1 AR *Constantius al II-lea* (Coh²., 68) donată în 1947; în colecţia Cab. num. al Bibl. Acad. R.S.R. (inv. 1 709) 1 AV (*semis*) *Theodosius al II-lea*[136]

Cioroiu, com. Cioroiaşi (jud. Dolj)
În această localitate, în special pe locul unde se află urmele unei cetăţi romane de pămînt şi ale unei aşezări din aceeaşi vreme, s-au găsit următoarele monede: 1 AR *Aurelian*, 1 AR *Florian*, 2 AE *Probus*, 1 AE *Carinus*, 1 AE *Numerian*, 1 AE *Diocletian*, 1 AE *Maximian Herculius*, 1 AE *Licinius*, 1 AE *Constantin cel Mare*, 1 AE *Constantin al II-lea*, 1 AE *Constantius al II-lea*, 1 AR *Iulian*, 1 AE *Valens*, 1 AE *Arcadius*[137].

Cipău, com. Iernut (jud. Mureş)
a. În săpăturile din 1953, pe vatra unui bordei aparţinînd aşezării din secolul al IV-lea e.n. de pe *Gîrle* s-au descoperit 16 monede de bronz din *epoca constantiniană*[138].
b. Într-un alt bordei din aceeaşi aşezare de pe *Gîrle* s-a decoperit în timpul săpăturilor din 1959, un tezaur de 15 monede de bronz, aşezate într-un vas de lut din pastă gri. Monedele sînt emise între anii 307—375 şi se împart astfel pe împăraţi: 3 AE *Constantin cel Mare*, 2 AE *Constantin al II-lea*, 7 AE *Constantius al II-lea* şi 3 AE *Valentinian*[139].

Cîlnic, com. Valea Crişului (jud. Covasna)
La locul numit *Drumul spre fîntînă* s-a găsit în 1920 1 AR *Constantius al II-lea*[140]. (Coh²., 343).

Cîmpulung (jud. Argeş)
La Cab. num. al Acad. R.S.R. se află un lot de 20 monede romane imperiale secolele III—IV achiziţionate de la Lucia Şapcaliu din Cîmpulung, cu indicaţia că s-au găsit prin împrejurimi[141] (inv. 1 263).

Cîrcea, com. Coşoveni (jud. Dolj)
În colecţia prof. C. Stroe din Craiova se află următoarele monede: 1 AE *Aurelian*, 1 AE *Probus*, 1 AE *Valentinian I*, 1 AE *Valens*, cu indicaţia că s-au găsit la Cîrcea[142].

---

[133] Eug. Chirilă, S. Dumitraşcu şi D. Mălăescu, Apulum, 9, 1971 p. 171; B. Mitrea, Dacia, N.S., 16, 1972, p. 369.
[134] M.J. Ackner, *Münzkundliche Studien und Verzeichnisse aus verschiedene Jahren*; cf. K. Horedt. *Contribuţii...*, p. 31; D. Protase, *op cit.*, p. 163.
[135] R. Vulpe, SCIV, 3, 1952, p. 213; V. Mihăilescu--Bîrliba, MemAntiq, 2, 1970, p. 327; V. Căpitanu, Carpica, 4, 1971, p. 293.
[136] B. Mitrea, nota de inv. 323 şi Oct. Iliescu, CreştCol, 8, 1963, p. 333.
[137] D. Tudor, Materiale, 8, 1962, p. 552; O. Toropu, *op. cit.*, *passim*.
[138] K. Horedt, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 658; N. Vlasa, SCIV, 16, 1965, 3, p. 505—507 şi nota 4.
[139] B. Mitrea, SCIV, 12, 1961, 1, p. 150; N. Vlasa, *op. cit.*, p. 510—512; D. Protase, *op. cit.*, p. 162—163; Gh. Lazin, Aluta, 2, 1970, p. 110.
[140] Székely Zoltan, SCN, 1, 1957, p. 474; idem, Aluta, 1, 1969, p. 11; K. Horedt, *Contribuţii...*, p. 39.
[141] B. Mitrea, SCIV, 9, 1958, 1 p. 155.
[142] O. Toropu, *op. cit.*, şi informaţie Gh. Popilian.

Cluj-Napoca

I. Cu ocazia diverselor lucrări edilitare, pe teritoriul orașului[143] s-au descoperit următoarele monede: 1 AE *Tacitus*, 5 AE *Probus*, 1 AE *Carinus*, 1 AE *Crispus* și 1 AV (*solidus*) *Theodosius al II-lea*.

II. La Someșeni[144]— Cluj s-a găsit în 1941 o monedă de argint de la *Iovian* (la Muzeul de istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca).

Cocioc, com. Periș (jud. Ilfov)

Pe teritoriul comunei s-au găsit două monede de bronz de tipul *Urbs Roma*[145].

Cocora (R.S.S. Moldovenească)

Din această zonă provine o monedă de bronz de la *Constantius II* (A. A. Nudelman, Arh. issledovania v Moldavii (1972), Chișinău, 1974, p. 206).

Comana de Sus (jud. Brașov)

O monedă de la *Constantius al II-lea*[146] s-a găsit cu prilejul unei recunoașteri de teren în 1949.

Copalnic — Mănăștur (jud. Maramureș)

În Muzeul de istorie din Baia Mare se află un *aureus* romano-bizantin din secolul al V-lea, găsit în 1964, cu ocazia săpării unei fîntîni; imitație barbară[147].

Copșa Mică (jud. Sibiu)

O monedă de bronz de la *Crispus*, s-a găsit în 1944 între Mediaș și Copșa Mică[148].

Corabia (jud. Olt)

Pe teritoriul orașului s-a găsit o monedă de bronz de la *Constantin al II-lea*[149] (Coh^2., 165).

Corni (jud. Botoșani)

În colecția Școlii din Corni se află 1 AE *Licinius* și 1 AE *Constantin cel Mare*[150]

Costești (r. Cotovschi, R.S.S. Moldovenească)

Cu prilejul unor săpături arheologice s-a descoperit o monedă de bronz de la *Constantius I* (V. V. Kropotkin, Arheologia SSSR, G4—4, 1961, p. 95, nr. 1 348).

Costești (jud. Vîlcea)

Pe teritoriul comunei s-a găsit o monedă de bronz de la *Constantius al II-lea*[151](LRBC, II, 2 026, anii 346—350).

Cotu Morii (r. Cotovschi, R. S. S. Moldovenească)

O monedă de argint de la *Constantius II* s-a găsit pe raza acestei localități (A. A. Nudelman, Arh. issledovania v Moldavii (1972), Chișinău, 1974, p. 206).

Covasna — Zagon (jud. Covasna)

La Muzeul de istorie din Sf. Gheorghe se aflau în 1899, două monede de bronz și una de argint de la *Constantius al II-lea*, găsite în zona dintre Covasna și Zagon sau dintre pasurile Oituz-Buzău[152].

---

[143] M. Macrea, AISC, 3, 1936—1940, p. 300; K. Horedt, *op. cit.*, p. 39; I. Winkler, SCN, 3, 1960, p. 442; B. Mitrea, SCIV, 1, 1961, 1, p. 150, idem, SCIV, 18, 1967, 1, p. 198; D. Protase, *op. cit.*, 163; I. Mitrofan, ActaMN, 1, 1964, p. 205—206; D. Radu, ActaMN, 4, 1967, p. 495—497.

[144] K. Horedt, *op. cit.*; I. Mitrofan, ActaMN, 2, 1965, p. 666; D. Radu, *op. cit.*, p. 497.

[145] B. Mitrea, SCIV, 11, 1960, 1, p. 192.

[146] K. Horedt, Materiale, 1, 1953; p. 786; idem, *Contribuții...*, p. 31; D. Protase, *op. cit.*, p. 163.

[147] B. Mitrea, SCIV, 17, 1966, 2, p, 424—425.

[148] K. Horedt, *Contribuții...*, p. 31; D. Protase, *op. cit.*, p. 163.

[149] C. Preda, nota de inv. 681, la Institutul de arheologie-București.

[150] B. Mitrea, SCIV, 23, 1973, 1, p. 143.

[151] Idem, SCIV, 22, 1971, 1, p. 127.

[152] G. Teglás, ErdMuz, 19, 1902, p. 151; D. Protase, *Problema continuității...*, p. 163—164.

Craiova (jud. Dolj)

În 1891 s-a descoperit lîngă Craiova, după altă versiune la Celei[153], un tezaur de circa 5 000 monede de argint din perioada *Constantin cel Mare — Gratian*. Pe teritoriul orașului s-a găsit 1 AE *Diocletian*[154] și se pare și o monedă de la *Aurelian*[155] (Coh²., 159).

Crasna — Sita Buzăului (jud. Covasna).

În pasul Buzău, în 1887, s-a găsit un tezaur cu 16 bare de aur, turnate la Sirmium, cu ștampile reprezentînd pare-se pe împărații *Valentinian I*, *Valens* și *Gratian*[156] (367—375).

Crăciunel, com. Ocland (jud. Harghita)

Într-o așezare romană, printre altele s-a găsit și o monedă de la *Constantin I*[157].

Cristești (jud. Mureș)

În marea așezare romană de la Cristești s-au descoperit cu prilejul săpăturilor, următoarele monede: 1 AE *Probus*, 1 AE *Constantius Clorus*, 1 AE *Galeria Valeria*, 1 AE *Constantin cel Mare*, 1 AE *Constantin al II-lea*, 14 AE *Constantius al II-lea*, 4 AE *Valentinian I*, 1 AE *Honorius*[158].

Cuptoare, com. Secu (jud. Caraș-Severin)

Se vorbește de monede romane de bronz din secolul al IV-lea e.n.[159].

Curcani (jud. Ilfov)

Într-o vie de pe teritoriul comunei s-au găsit, prin 1936—1938, două monede de aur de la *Iovian* și *Valens*. Monedele au intrat în colecțiile Cab. num. al Bibl. Acad. R.S.R.[160].

Dalbașeț (jud. Caraș Severin)

În punctul *Moara Pitulată* s-a descoperit un tezaur de circa 150—200 monede de bronz, cea mai mare parte emisiuni din secolul al IV-lea e.n.[161]. Se cunosc: 1 AR (fals) *Antonius Pius*, 2 ant. *Gallienus*, 1 AE *Constantin cel Mare*, 45 *Constantius al II-lea*, 3 AE *Constans*,. 9 AE *Constantius Gallus* și 12 AE *Iulian*.

Daneți (jud. Dolj)

La locul *Braniște* s-a găsit o monedă de argint de la *Constantius al II-lea* (Caesar)[162].

Dăbuleni (jud. Dolj)

În colecția Tr. Pană din Dăbuleni se află 1 AE *Constantin cel Mare*[163].

Dănești (jud. Vaslui)

La punctul *La Tufari* s-au găsit două monede de argint din secolul al IV-lea, probabil *Crispus*[164].

---

153 Const. Moisil, BSNR, 10, 1913, p. 21; după C. Bolliac acest tezaur ar fi fost descoperit la Celei, ceea ce este foarte probabil. În acest caz ar urma să presupunem că este vorba de monede de bronz, ca și în celelalte tezaure de la Celei descoperite ulterior.

154 O. Toropu, *op. cit.*, p. 93.

155 B. Mitrea, SCIV, 18, 1967, 1, p. 199.

156 H. Finály—G—Téglás, ErdMuz, 4, 1887, p. 337—357; A. Resch, ArcgÉrt, 7, 1887, p. 392—395; Fr. Kenner—A Domaszewschi, AEM, 12, 1888, p. 1—24, 66—73; Fr. Kenner, NZ, 20, 1888, p. 19—46; Th. Mommsen, ZfN, 16, 1888, p. 351—358; R. Fröhlich—I. Hampel, ArchÉrt, 13, 1888, p. 39—50; CIL, III, 8 080; K. Horedt, Contribuțiii..., p. 31; Oct. Iliescu, RevMuz, 3, 1965, 1, p. 9—14.

157 Cf. K. Horedt, *op. cit.*, p. 31; D. Protase, *op. cit.*, p. 164; Székely Zoltán, Aluta, 1, 1969, p. 9, dar aici apare indicată o monedă de la Constantius II.

158 K. Horedt, SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 298; idem, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 676; Székely Zoltán, SCN, 2, 1958, p. 469—473; K. Horedt, *Contribuții...*, p. 32; D. Protase, *op. cit.* p. 164.

159 Eug. Chirilă, N. Gudea și I. Stratan, *Drei Münzhorte des 4 Jh. aus Banat*, Lugoj, 1974, p. 76.

160 B. Mitrea, SCIV, 12, 1961, 1, p. 150; SCIV, 15, 1964, 4, p. 576; Oct. Iliescu, Creșt Colecț, 8, 1963, p. 331 (inv. 317—318).

161 N. Gudea, Tibiscus, 2, 1972, p. 53—60; Eug. Chirilă, N. Gudea și I. Stratan, *op. cit.*, p. 72.

162 O. Toropu, *op. cit.*, p. 94.

163 *Ibidem.*

164 N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *Așezări din Moldova...*, p. 319—320; B. Mitrea, SCIV, 22, 1971, 1, p. 127.

Denta (jud. Timiş)
Cu ocazia săpării canalului Roiga, sub podul liniei ferate, în 1875, s-ar fi găsit, după unele date, un schelet uman şi 15 monede de aur de la *Valentinian I*, *Valens* şi *Gratian*. După alte informaţii, aici s-ar fi descoperit un tezaur monetar, care cuprindea, în afara monedelor menţionate şi emisiuni de la *Iovian*, *Valentinian al II-lea* şi *Valentinian al III-lea*. Dintre cele circa 20 monede, 15 au ajuns în colecţia lui Sig. Ormós[165]. După unele păreri aici ar fi existat oraşul Malva.

Desa (jud. Dolj)
În aşezarea civilă şi castrul roman din această localitate s-au găsit următoarele monede : 1 AE *Licinius*, 1 AE *Constantin cel Mare*, 1 AE *Constans*[166].

Deta (jud. Timiş)
Din această localitate, unde se află urmele unei aşezări din epoca romană, provin monede de aur de la *Valentinian* (I ?), *Valens* şi *Gratian*[167].

Dipşa, com. Galaţii Bistriţei (jud. Bistriţa Năsăud)
În colecţia pr. T. Georgiu, din Dipşa se aflau prin anii 1956—1958 mai multe monede romane de bronz, găsite în zona Bistriţei[168], printre care şi 1 AE *Diocletian*, 7 AE *Constantin cel Mare*, 1 AE *Constantius al II-lea*, 2 AE *Constans*, 1 AE *Valentinian* şi 5 AE *Valens*.

Diurdiuleşti (r. Vulcăneşti, R.S.S. Moldovenească)
Pe teritoriul comunei s-a descoperit o monedă de bronz de la *Diocletian* (A. A. Nudelman, Arh. issledovania v Moldavii (1973), Chişinău 1974, p. 190).

Doba Mică, com. Dobrin (jud. Sălaj)
În Muzeul de istorie din Zalău se află 1 AV (*solidus*) *Theodosius al II-lea*[169] (Sabatier, I, 6)

Dobra (jud. Hunedoara)
Într-un ghid latinesc al Transilvaniei din secolul al XIX-lea este menţionat un val de pămînt în care s-au găsit monede de aur ale împăraţilor romani răsăriteni, în special de la *Theodosius al II-lea*[170].

Dolheşti (Jud. Suceava)
În 1902 s-au găsit circa 20 monede de aur datînd din secolele IV—V e.n.[171].

Domneşti (jud. Ilfov)
Din localitate provine moneda de aur de la *Theodosius al II-lea*[172], care a intrat în colecţia Cab. num. al Bibl. Acad. R.S.R. (inv. 1 709).

Drăcşani (Jud. Teleorman)
În colecţia învăţătorului Anton Popescu se află 1 AE şi 2 AR *Constantius al II-lea*, descoperite în localitate[173].

Drănic (Jud. Dolj)
La punctul *Recea* s-a găsit un tezaur alcătuit din 9 *siliquae* de la împăraţii : 2 AR *Constantius al II-lea*, 6 AE *Valens* şi 1 AR *Gratian*[174].

Drobeta — Turnu Severin, vezi *Turnu Severin*

Enoşeşti, com. Piatra Olt (Jud. Olt)
În cuprinsul aşezării romane din localitate s-au găsit 2 AE *Constantin cel Mare*, 1 AE *Constantin al II-lea* şi 1 AE *Constantius al II-lea*[175]

---

165 I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 15 ; D. Protase, *op. cit.*, p. 174.
166 D. Tudor, OR², p. 182 şi 228 ; O. Toropu şi O. Stoica, Materiale, 9, 1970, p. 492.
167 Repertoriul arheologic (ms.) ; D. Protase, *op. cit.*, p. 174.
168 K. Horedt, *Contribuţii...*, p. 40 ; D. Protase, *op. cit.*, p. 164.
169 D. Protase, *op. cit.*, p. 164.
170 C. Daicoviciu, ACMI, 1, 1926—1928, p. 174 ; K. Horedt, *op. cit.*, p. 32.
171 Const. Moisil, BSNR, 10, 1913, p. 3 ; 11, 1914, p. 56 ; V. Mihăilescu-Bîrliba, MemAntiq, 2, 1970, p. 314.
172 B. Mitrea, SCIV, 14, 1963, 2, p. 470 ; Oct. Iliescu, CreştColect, 8, 1963, p. 333 (nr. 326).
173 B. Mitrea, SCIV, 23, 1972, 1, p. 143—144.
174 Gh. Popilian, SCN, 6, 1975, p. 229—232 ; B. Mitrea, SCIV, 24, 1973, 1, p. 147.
175 D. Tudor, OR², 1958, p. 214 ; idem, AUB, 14, 1965, p. 265 ; B. Mitrea, nota de inv. 192 de la Institutul de arheologie — Bucureşti.

Făget (Jud. Timiş)

În toamna lui 1957 cu ocazia asfaltării şoselei Făget-Timişoara s-a găsit un tezaur cu monede de bronz din secolul al IV-lea e.n., din care s-au recuperat 29 piese: 1 AE *Constantin cel Mare*, 5 AE *Constans*, 13 AE *Constantius al II-lea*[176].

Fărcaşele (Jud. Olt)

Printre monedele aflate la muzeul şcolii se întîlneşte şi 1 AE *Constantin cel Mare*[177] (Coh²., 454).

Felnac (Jud. Arad)

În 1965 s-a găsit o monedă de bronz de la *Maximian Hercule* (Coh²., 254), aflată acum într-o colecţie particulară[178].

Firtuşu, com. Lupeni (Jud. Harghita)

Pe platoul muntelui Firtuşu s-a descoperit în 1831 un mare tezaur cu monede de aur romane şi bizantine de la Aurelian şi pînă la Heraclius I. Din acest tezaur au putut fi identificate următoarele monede: 1 AV *Theodosius I*, 1 AV *Honorius*; 1 AV *Valentinian al III-lea*; 4 AV *Theodosius al II-lea*; 1 AV *Marcianus*, 1 AV *Pulcheria*, 2 AV *Leo* I, 1 AV *Zeno Isaurul*, 1 AV *Anastasius*, 1 AV *Justin*, 1 AV *Marcius Tiberius*, 1 AV *Heraclius* şi *Heraclius Constantin*[179].

Fizeş, com. Băiţa (Jud. Hunedoara)

În 1912 s-au descoperit 11 monede de bronz de la *Valentinian I* sau *al II-lea*, donate Muzeului de istorie din Deva[180] (inv. 670).

Focşani (Jud. Vrancea)

Într-un mormînt sarmatic s-a găsit o monedă de bronz de la *Constantius al II-lea*[181] (anul 354).

Galoşpetreu (Jud. Bihor)

În 1938 s-au găsit 4 monede de argint romane imperiale din secolele I—II şi o monedă de bronz de la *Valens*[182].

Găeşti (Jud. Dîmboviţa)

Din localitate provine o monedă de bronz de la *Maximin al II-lea Daza*[183] (Coh²., 47).

Gherla (Jud. Cluj)

Pe teritoriul castrului şi aşezării romane, cu prilejul construirii unei întreprinderi industriale, în anii 1960—1961, printre altele, s-au descoperit şi cinci monede de bronz: 1 AE *Constantius al II-lea* (Coh²., 44); 2 AE *Valens* (Coh²., 11, 46) şi 2 AE *postaureliene* nedeterminate. Monedele se află la Muzeul de istorie din Gherla[184].

Gilău (Jud. Cluj)

De aici provine o monedă de bronz emisă de *Valentinian I*[185].

Giurgiu (Jud. Ilfov)

Pe str. Fîntînilor 50 s-a găsit în 1961 o monedă de bronz de la *Licinius fiul*[186] (Coh²., 21, Cyzic).

Gingiova (Jud. Dolj)

Pe teritoriul comunei s-a descoperit 1 AE *Constantius al II-lea*[187].

---

176 B. Mitrea, SCIV, 18, 1967, 1, p. 198.

177 Idem, SCIV, 15, 1964, 4, p. 576.

178 Idem, SCIV, 17, 1966, 2, p. 422.

179 A. Ferenczi, Székelység, 4, 1934, 7—8; idem, Siebenbürgische Vierteljahresschrift, 12, 1939, p. 59—78; K. Horedt, *op. cit.*, p. 32; D. Protase, *op. cit.*, p. 164.

180 K. Horedt, *op. cit.*, p. 32; D. Protase, *op. cit.*, p. 164—165.

181 Gh. Untaru şi S. Morintz, SCIV, 13, 1962, 1, p. 160; V. Mihăilescu-Bîrliba, MemAntiq, 2, 1970, p. 331.

182 Székely Zoltán, SCN, 1, 1957, p. 472—473; Gh. Lazin, StComSatuMare, 1, 1969, p. 112.

183 B. Mitrea, SCIV, 16, 1965, 3, p. 613.

184 D. Protase, *Problema continuităţii...*, p. 165.

185 Eug. Chirilă şi colaboratori, StComSibiu, 18, 1974, p. 136.

186 B. Mitrea SCIV, 13, 1962, 1, p. 220.

187 O. Toropu, *Oltenia in secolele III—X...*, p. 115.

Gogoşu (Jud. Mehedinţi)
La Gogoşu s-au descoperit întîmplător, 1 AE *Probus* şi 1 AE *Constantin cel Mare*[188].

Goranu (Jud. Vîlcea)
La punctul *Răbăceşti* s-a găsit 1 AE *Licinius*[189] (RIC, VII, p. 422—3, Siscia, anii 313—215).

Goreşti (r. Faleştschi, R. S. Moldovenească)
Este semnalată descoperirea unei monede de argint de la *Constantius II* (A. A. Nudelman, Arh. issledovania v Moldavii (1972), Chişinău, 1974, p. 206).

Gornea, com. Şicheviţa (Jud. Caraş-Severin)
a. Pe teritoriul comunei s-a descoperit un tezaur alcătuit din monede de bronz, emisiuni de la: 1 AE *Constantin al II-lea*, 6 AE *Constantius al II-lea*, 3 AE *Constantius Gallus*, 1 AE *Iulian* şi 1 AE *Valentinian*[190].
b. Săpăturile efectuate în 1968 au scos la iveală materiale arheologice şi numismatice din epoca lui *Diocletian* şi *Constantin cel Mare*[191].

Greoni (Jud. Caraş-Severin)
Pe teritoriul comunei s-au găsit: 1 AE *Constantius al II-lea* şi 1 AE probabil din secolul al IV-lea e.n.[192].

Gura Ialomiţei (Jud. Ialomiţa)
La Institutul de arheologie (inv. 1 160) se află un tezaur de monede de argint, 22 AR *Valentinian I* şi 23 AR *Valens*, descoperit la Gura Ialomiţei[193].

Gura Padini (Jud. Olt)
Pe teritoriul comunei s-au găsit 12 monede din secolul al IV-lea e.n. dintre care au fost identificate: 1 AE *Constantin cel Mare* şi 6 AE *Constantius al II-lea*[194].

Gurani, com. Pietroasa (Jud. Bihor)
În 1905 a intrat în posesia Muzeului de istorie din Oradea o monedă de la *Constantin cel Mare*[195].

Gurueni, com. Măgura (Jud. Teleorman)
În 1964 s-a găsit 1 AR (*siliqua*) de a *Constantius al II-lea*[196] — caesar (Coh^2., 15).

Guşteriţa — Sibiu
De la Guşteriţa provine 1 AE de la *Constantin al II-lea* şi cîteva monede de la *Gratian*, aflate în posesia unui localnic[197].

Hăpria (Jud. Alba)
Pe drumul din mijlocul satului s-a găsit în 1962 o monedă de bronz de la *Constans I* (Aquileea Coh^2., VII, 407, 18), achiziţionată prin I. Mitrofan de Muzeul de istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca[198].

Hida (Jud. Sălaj)
În colecţia particulară a lui Silviu Papiriu-Pop din Buciumi se află trei solidi de la *Theodosius al II-lea* (Sabatier, I, 3, 6, 8), provenind dintr-un tezaur găsit la Hida[199], înainte de 1939.

Hirşoveni, com. Ivăneşti (Jud. Vaslui)
În 1959, pe *Măgura*, s-au găsit monede romane din secolele III—IV e.n.[200].

---

188 *Ibidem.*
189 B. Mitrea, SCIV, 21, 1970, 2, p. 342.
190 N. Gudea, Banatica, 1, 1971, p. 139—140; B. Mitrea, SCIV, 24, 1973. 1, p. 148.
191 D. Popescu, SCIV, 20, 1969, 3, p. 487.
192 Eug. Chirilă, N. Gudea, Apulum, 10, 1972, p. 715.
193 I. Mititelu, SCN, 1, 1957, p. 133—147.
194 D. Tudor, OR^2, p. 104 şi 188; B. Mitrea, nota de inv. 225 şi 495 de la Institutul de arheologie—Bucureşti.
195 B. Mitrea, SCIV, 18, 1967, 1, p. 199; Gh. Lazin, Aluta, 2, 1970, p. 110.
196 B. Mitrea, SCIV, 17, 1966, 2, p. 422.
197 M. Macrea, AISC, 2, 1936—1940, p. 300; K. Horedt, *op. cit.*, p. 32; D.Protase, *op. cit.*, p. 165.
198 D. Protase, *op. cit.*, p. 183.
199 *Ibidem*, p. 165.
200 R. Vulpe, Materiale, 1, 1953, p. 216; V. Mihăilescu-Bîrliba, MemAntiq, 2, 1970, p. 326.

Hoghiz (Jud. Braşov)
În zona localităţilor Hoghiz-Rupea, probabil provenind din castrul roman, s-au descoperit următoarele monede: 1 AE *Probus*, 1 AE *Diocletian*, 1 AE *Constantius Clorus*, 2 AE *Maximinus Daza*, 3 AE *Constantin I*, 1 AE *Constantin al II-lea*, 3 AE *Constantius II*, 1 AE *Iulian*, 1 AE *Iovian*, 3 AV *Valentinian I*, 1 AE *Gratian*, 1 AE *Valentinian al II-lea*, 2 AE *Theodosius I*, 1 AE *Arcadius*[201], emise la Siscia şi cîte una la Aquileea, Sirminum, Lugdunum, Heracleea şi Nicomedia.

Holboca (Jud. Iaşi)
Un *solidus* de la *Theodosius al II-lea*, găsit în localitate se află la Muzeul de istorie din Iaşi[202].

Horia (Jud. Arad)
La Muzeul de istorie din Lipova se află patru monede romane imperiale din secolul al IV-lea, găsite pe teritoriul comunei; 1 AE *Licinius*, 1 AE *Constantin cel Mare* şi 2 AE *Constantin II*[203].

Hotărani, com. Fărcaşele (Jud. Olt)
Din *vicus*-ul din această localitate, o suburbie a Romulei, provin 15 AE de la *Hadrian* la *Constantius al II-lea*[204].

Hunedoara
În cuprinsul marelui tezaur monetar descoperit în 1905, pe lîngă cele 25 drahme Apollonia şi Dyrrhachium, 1 033 denari romani republicani, 54 denari şi antoniniani de la Nero la Salonina, 2 monede coloniale din secolul al III-lea, Niceea, se află şi trei monede de bronz de la *Constans*[205].

Huşi (Jud. Vaslui)
În colecţiile liceului agricol din localitate se aflau următoarele monede, descoperite prin împrejurimile Huşilor: 1 AE *Urbs Roma*, 1 AE *Constantin cel Mare*, 2 AE *Constantius al II-lea* (caesar) şi 1 AE *Valentinian I*. Monedele au fost achiziţionate recent de Muzeul de istorie din Vaslui şi ne-au fost aduse la cunoştinţă de Ion Bauman.

Iam, com. Berlişte (Jud. Caraş-Severin)
La punctul *La Castel şi Pripor* s-au descoperit monede de bronz de la *Traian*, *Claudiu al II-lea Goticul*, *Constantin I* şi *Constans*[206].

Ideciu de Sus (Jud. Mureş)
Din localitate provine 1 AE *Theodosius II*[207].

Iernut (Jud. Mureş)
Pe malul stîng al Mureşului, la punctul *Cinepişti*, în 1961 s-a găsit, într-o urnă de incineraţie, o monedă de bronz de la *Severina* (soţia lui Aurelian), emisă în 275 la Tarraco-Hispania (Coh²., VI, 210/7). Tot în aceeaşi zonă s-au mai descoperit cu prilejul unor escavaţii, în acelaşi an, 11 monede romane, printre care: 1 AE *Maximian Hercule* (Coh.,² 133); 1 AE *Maxentius* (Coh.,² 21); 4 AE *Licinius I* (Coh.,² 66, 83, 123, 163) 1 AE *Licinius iunior*[208] (Coh.,² 21). Din aceeaşi localitate provine şi 1 *solidus* de la *Theodosius al II-lea*[209].

Iaşi
La punctul *Cetăţuie* s-a găsit o monedă de la *Probus*, iar în oraş, o monedă de bronz secolul al IV-lea e.n.[210].

---

[201] M.J. Ackner, Mitteilungen der k.k. Centralkommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, 1, 1856, p. 155—156; K. Horedt, *op. cit.*, p. 32; D. Protase, *op. cit.*, p. 165.
[202] B. Mitrea, SCIV, 23, 1972, 1, p. 144.
[203] Idem, SCIV, 15, 1964, 4, p. 567.
[204] D. Tudor, OR², 1958, p. 187.
[205] Ö. Göhl, NumKölz, 4, 1905, p. 46 şi 5, 1906, p. 137—139; M. Macrea, *op. cit.*, K. Horedt, *op. cit.*, p. 33; D. Protase, *op. cit.*, p. 165.
[206] D. Protase, *op. cit.*, p. 174.
[207] *Ibidem*, p. 165.
[208] N. Vlasa, SCIV, 13, 1962, 1, p. 154—155; B. Mitrea, SCIV, 13, 1962, 1, p. 221; D. Protase, *op. cit.*, p. 165—166.
[209] Carmen Petolescu, Muzeul naţional, 1, 1974, p. 282.
[210] V. Bude, CNA, 6, 1925, 59—62, p. 41; D. Tudor, SCŞtIaşi, 2, 1951, p. 583—593; V. Mihăilescu-Bîrliba, MemAntiq, 2, 1970, p. 322.

Ileana (Jud. Ilfov)

La punctul *La Povarnă* s-a găsit o monedă de argint de la *Constantius al II-lea*[211].

Ilieni (Jud. Covasna)

O *siliqua* de la *Constantius al II-lea* s-a găsit lîngă pădure[212].

Ineşti (r. Teleneştschi, R.S.S. Moldovenească)

O monedă de bronz de la *Constantius II* provine din această localitate (A. A. Nudelman, Arh. issledovania v Moldavii (1972), Chişinău, 1974 p. 206).

Islaz (Jud. Teleorman)

Din localitate provin monedele: 1 AE *Constantin cel Mare* şi 1 AE *Constantius al II-lea*[213].

Iurceni (r. Nisporenschi, R.S.S. Moldovenească)

Pe teritoriul comunei s-a găsit un solidus de aur de la *Theodosius I* (A. A. Nudelman, Arh. issledovania v Moldavii (1973), Chişinău, 1974, p. 191).

Izgar, com. Vermeş (Jud. Caraş-Severin)

Se menţionează că în 1870 s-a găsit o monedă de aur de la *Probus*[214].

Izvoare, com. Dumbrava Roşie (Jud. Neamţ)

În aşezarea de tip Sîntana de Mureş — Cerneahov s-a găsit o monedă de argint de la *Constantius al II-lea*[215]. (354).

Izvoarele (Jud. Mehedinţi)

La Izvoarele s-au descoperit următoarele 3 monede de bronz din *epoca constantiniană*, de tipul *Urbs Roma* şi *Constantinopol* şi 1 AE *Constantius al II-lea*[216].

Izvoru, com. Gogoşari (Jud. Ilfov)

În mormintele 108 şi 156 din necropola din secolul al VIII-lea (incineraţie) s-au găsit două monede de bronz din *epoca constantiniană*[217] (secolul al IV-lea).

Izvoru Frumos, com. Burila Mare (Jud. Mehedinţi)

O monedă de bronz de la *Constans I* se află la Muzeul de istorie din Drobeta Turnu Severin[218] (inv. 2 323).

Jidava — Apa Sărată Cîmpulung (Jud. Argeş)

Printre monedele romane imperiale descoperite în castrul şi aşezarea de la Jidava se află şi emisiuni de la *Constantin I*, *Iulian Filozoful*, *Justin I* şi *Justinian*[219].

Jimbolia (Jud. Timiş)

O monedă de bronz de la *Constantin I*, cu legenda *Urbs Roma*, se află în colecţia lui Sig. Ormós[220]. În 1962 s-a găsit întîmplător 1 AE *Diocletian*[221].

Jupa (*Tibiscum*), *Caransebeş* (Jud. Caraş-Severin)

În cuprinsul castrului roman s-a descoperit în 1925, într-un vas de lut, un tezaur alcătuit din 971 monede de bronz, repartizate astfel pe împăraţi: 1 denar *Traian*, 1 AE *Gordian* (Viminacium), 1 ant. secolul al III-lea, 1 ant. *Claudius al II-lea*, 3 AE *Constantin I*, 1 AE *Constantinopol*, 1 AE *Crispus*, 1 AE *Constantin al II-lea*, 918 AE *Constantius al II-lea*

---

211 C. Petolescu, Apulum, 10, 1972, p. 195, după repertoriul arheologic, litografiat de Bibl. Acad. p. 83.

212 K. Horedt, *op. cit.*, p. 33; D. Protase, *op. cit.*, p. 166.

213 O. Toropu, *op. cit.*, p. 115.

214 I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 22; D. Protase, *op. cit.*, p. 174.

215 R. Vulpe, *Izvoare*, Bucureşti, 1957, p. 316; I. Ioniţă, ArhMold, 4, 1966, p. 209; V. Mihăilescu-Bîrliba, MemAntiq, 2, 1970, p. 331.

216 O. Toropu, *op. cit.*

217 B. Mitrea, SCIV, 19, 1968, 1, p. 178.

218 O. Toropu, *op. cit.*, p. 125.

219 D. Tudor, OR², 1958, p. 239.

220 I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 49; D. Protase, *op. cit.*, p. 166.

221 B. Mitrea, SCIV, 17, 1966, 2, p. 422.

2 AE *Constans*, 32 AE *Constantius Gallus*, 2 AE *Iulian*, 5 AE *Valentinian I*, 1 AE *Theodosius I*, 1 AE *Arcadius*. Tezaurul se află la Muzeul de istorie din Lugoj[222].

Izolat s-au mai descoperit, tot în zona castrului: 1 AE *Probus* 1 AE *Carinus*, 1 AE *Constans*, 1 AE *Constantius al II-lea*, 4 AE *Constantius Gallus*, 2 AE *Iulian* şi 1 AE *Valentinian*[223].

Laslea (Jud. Sibiu)

La punctul *Unghiul Prodului* s-au descoperit în 1968, probabil într-un vas de lut, 28 monede AE şi AR începînd cu Augustus, printre care şi 1 AE *Aurelian*, 2 AE *Probus*, 2 AE *Constantin cel Mare*, 1 AE *Constantius al II-lea* şi 1 AE *Valentinian*[224].

Lăpuşnic, com. Bara (Jud. Timiş)

O monedă de bronz de la *Probus* provine din localitate[225].

Leţcani (Jud.Iaşi)

Din necropola de tip Sîntana provine o *siliqua* de la *Constantius al II-lea* şi o monedă de bronz de la acelaşi împărat[226].

Livezile (Jud. Mehedinţi)

În colecţiile numismatice ale Muzeului din Drobeta-Turnu Severin se găseşte o monedă de bronz de la *Constantius al II-lea* (inv. 2 474), provenind din fosta comună Broscari[227].

Lucaşevca (r. Orhei, R.S. Moldovenească)

Pe teritoriul comunei s-a găsit în 1953 un tezaur cu monede de bronz de la : 1 AE *Constans I*, 1 AE *Constantius Gallus*, 31 AE *Constantius II*, 7 AE *Julian* şi 3 AE neprecizate (V. V. Kropotkin, Arheologia SSSR, G4—4, 1961, p. 91, nr. 1 350).

Luna (Jud. Cluj)

În aşezarea romană rurală s-au găsit monede romane din secolul al IV-lea[228].

Luna de Jos, com. Dăbica (Jud. Cluj)

Un ţăran a găsit în 1859 1 AV (*solidus*) de la *Valentinian al III-lea*[229].

Luduş (Jud. Mureş)

Într-o colecţie particulară din localitate se află 1 AV (*solidus*) de la *Valentinian al III-lea*[230].

Lupeşti, com. Mălduşeni (Jud. Vaslui)

La suprafaţa unei aşezări din secolul al IV-lea e.n. s-a descoperit o necropolă de bronz de la *Constantius al II-lea*[231].

Maglavit (Jud. Dolj)

În rîndul monedelor romane imperiale descoperite aici se află şi piese de tipul lui *Constantin cel Mare*[232].

Malcoci (r. Straşenschi, R.S.S. Moldovenească)

Din localitate provine o monedă de aur de la *Arcadius* (A. A. Nudelman, Arh. issledovania v Moldavii (1972), Chişinău, 1974, p. 206).

---

222 D. Protase, *op. cit.*, p. 175, vorbeşte de 1 616 monede, din care, 1 188 se află la Muzeul de istorie din Lugoj; Eug. Chirilă, N. Gudea şi I. Stratan, *Drei Münzhorte des 4. Jh. aus dem Banat*, p. 5—15.

223 N. Gudea, Banatica, 1, 1971, p. 140—152; B. Mitrea, SCIV, 24, 1973, 1, p. 148.

224 B. Mitrea, SCIV, 21, 1970, 2, p. 342.

225 V. Mihalyi, *Cerculariu către ven. cleru diecessanu*, Lugoj, 1888, p. 131; cf. D. Protase, *Problema continuităţii...*, p. 175.

226 Cătălina Bloşiu, MemAntiq, 1, 1969, p. 167—168; B. Mitrea, SCIV, 21, 1970, 2, p. 342—343; V. Mihăilescu-Bîrliba, MemAntiq, 2, 1970, p. 331.

227 O. Toropu, *op. cit.*, p. 13.

228 C. Gooss, *Chronik*, p. 133; cf. M. Macrea, *op. cit.*, p. 300.

229 F. Kenner, Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen, 29, 1863, p. 328; C. Gooss, AVSL, 13, 1876, p. 333; K. Horedt, Contribuţii..., p. 33; D. Protase, *op. cit.*, p. 166.

230 M. Macrea, *op. cit.*, p. 300; K. Horedt, *op. cit.*, p. 33; D. Protase, *op. cit.*

231 Informaţie V. Palade de la Muzeul de istorie din Bîrlad.

232 D. Tudor, OR[2], 1958, p. 183.

Măcărești (r. Nisporenschi, R.S.S. Moldovenească)

Din localitate provine o monedă de bronz de la *Diocletian* (V. V. Kropotkin, Arheologia SSSR, G4—4, 1961, p. 95, nr. 1351)

Măceșul de Jos (Jud. Dolj)

Pe teritoriul comunei s-au descoperit: 2 AE *Constantin cel Mare*, 1 AE *Theodosius I* și 1 AE *Arcadius*[233].

Măgureni, com. Săruleşti (Jud. Ilfov)

Pe teritoriul fostei comune Pîrlita s-a descoperit o monedă de bronz de la *Diocletian*, intrată în colecțiile Institutului de arheologie[234].

Mărăcineni (Jud. Buzău)

La Muzeul de istorie din Buzău au fost predate în 1953, monede de bronz din epoca constantiniană, printre care: 2 AE *Constantius al II-lea* și 1 AE *Iulian*[235].

Medișoru Mare, com. Simionești (Jud. Harghita)

În colecția Muzeului din Cristur se află 1 AE *Constantius al II-lea* (Coh.², 45) și 2 AE *Valentinian* (Coh.,² 12), găsite întîmplător pe teritoriul satului[236].

Mehadia (Jud. Caraș-Severin)

Din zona castrului roman provin: 1 AE *Diocletian* și 3 AE *Constantin cel Mare*. În Muzeul de istorie din Sighișoara se află 22 monede, cu indicația că provin de la Mehadia. Acestea se înșiruie astfel: 1 AE *Marc Aureliu*, 1 AE *Severus Alexander*, 1 AE *Gordian al III-lea*, 2 ant. *Claudiu al II-lea*, 2 ant. *Probus*, , 4 AE *Licinius*, 2 AE *Constantin I*, 1 AE *Crispus* 4 AE *Constantius al II-lea*, 1 AE *Valentinian* și 1 AE *Valens*[237].

Mercurea (Jud. Sibiu)

În inventarul Muzeului Brukenthal din Sibiu (nr. 387/918) este pomenită o monedă de bronz de la *Valentinian I* [238].

Meșendesf, com. Bunești (Jud. Brașov)

Din această localitate provine 1 AV (solidus) de la *Theodosius I* sau II[239], găsit în 1876.

Mihăești (Jud. Vîlcea).

După informația lui M. Butoi, pe teritoriul comunei s-a găsit un *aureus* de la *Diocletian*[240].

Miroslovești (Jud. Iași)

Un *solidus* de la *Arcadius*[241] (Sabatier, 15) s-a descoperit întîmplător pe teritoriul comunei în anul 1965.

Mișca, com. Chișlaz (Jud. Bihor)

În 1904, la Muzeul de istorie din Oradea a intrat o monedă de la *Constantin cel Mare*[242].

Mogoșani (Jud. Dîmbovița)

În necropola din secolul al IV-lea e.bn. s-au găsit: 1 AE *epoca constantiniană* și 1 AE *Iulian*[243].

Moigrad — Porolissum, com. Mirșid (Jud. Sălaj)

Pe teritoriul și în împrejurimile orașului roman Porolissum, între localitățile Moigrad și Jac, s-au descoperit 11 monede romane de bronz, donate de săteni Muzeului de istorie din

---

233 O. Toropu, *op. cit.*, p. 129.

234 Nota de inventar 332 de la Institutul de arheologie-București, întocmită de B. Mitrea.

235 C. Preda, SCN, 2, 1958, p. 465.

236 B. Mitrea, SCIV, 12, 1961, 1, p. 151; D. Protase, *op. cit.*, p. 166; Székely Zoltán, SCN, 4, 1968, p. 456; idem, Aluta, 1, 1969, p. 9.

237 C.I. Buracu, *Muzeul general N. Cerna in Băile Herculane și cronica Mehadiei*, Turnu Severin, 1924, p. 14; D. Protase, *op. cit.*, p. 175; Eug. Chirilă, N. Gudea și I. Stratan, *op. cit.*, p. 77—78.

238 D. Protase, *op. cit.*, p. 166.

239 C. Gooss, *op. cit.*, p. 334; SCIV, 1, 1950, 1—2, p. 124; K. Horedt, *op. cit.*, p. 33; D. Protase, *op. cit.*, 166.

240 B. Mitrea, SCIV, 23, 1972, 1, p. 144.

241 Carmen Petolescu, Muzeul național, 1, 1974, p. 282.

242 B. Mitrea, SCIV, 18, 1967, 1, p. 199; Gh. Lazin, Aluta, 2, 1970, p. 111.

243 Gh. Diaconu, *Mogoșani. Necropola din secolul al IV-lea e.n.*, Tîrgoviște, 1970, p. 32; B. Mitrea, SCIV, 23, 1972, 1, p. 145.

Zalău[244]. Pe împăraţi ele se repartizează astfel: 2 AE *Constantin I* (Coh²., 243, 254); 4 AE *Constantius al II-lea* (Coh.,² 46, 104, 129); 1 AE *Constans* (Coh².,54); 2 AE *Valentinian I* (Coh²., 12); 2 AE *Valens* (Coh²., 11). Tot la Moigrad se vorbeşte despre descoperirea în 1797 a unui tezaur cu monede de aur de la *Valens*[245].

Moldova Nouă (Jud. Caraş-Severin)

Pe teritoriul comunei s-au descoperit în decursul timpului cîteva tezaure cu monede romane imperiale din secolul al IV-lea e.n.;

— Muzeul din Timişoara a achiziţionat de la dr. Iclozan, din localitate, un număr de 384 monede în majoritate emisiuni din vremea lui *Constantin cel Mare*, aparţinînd probabil unui tezaur;

— În posesia aceluiaşi muzeu se află un tezaur cu circa 900 monede din secolul al IV-lea găsit în iulie 1965. Aici domină monedele de la *Constantius al II-lea*, *Constantius Gallus* şi *Iulian*[246].

— După informaţia lui O. Dogariu, de la Moldova Nouă provine 1 AE *Constantius al II-lea* şi 1 AE *Constantius Gallus*[247].

Moldova Veche (Jud. Caraş-Severin)

Din această localitate, unde există urmele unui mic castru roman, provin monede şi tezaure cu emisiuni din secolul al IV-lea e.n.:

— Cinci monede de la *Constantin I* se aflau într-o colecţie particulară[248].

— Un tezaur de 963 monede a fost adus de prof. D. Tudor, la Institutul de arheologie. Acesta cuprinde: 1 AE *Constantin cel Mare*, 2 AE *Constantin al II-lea*, 766 *Constantius al II-lea*, 111 AE *Constantius Gallus*, 79 AE *Iulian*, 23 AE neprecizate[249].

— În 1965 s-a descoperit un tezaur alcătuit din circa 700 monede de bronz din secolul al IV-lea e.n.[250].

— La Muzeul de istorie din Reşiţa se află un tezaur de circa 4 000 monede de bronz secolul al IV-lea e.n.[251].

Moroda (Jud. Arad)

În 1968 s-a găsit în curtea şcolii un *solidus* de la *Valentinian al III-lea*[252]

Muntenii de Jos (Jud. Vaslui)

Un AR (*siliqua*) *Constantius*[253] *al II-lea* s-a găsit în 1971.

Nădlac (Jud. Arad)

Pe teritoriul comunei s-au găsit 2 AE romane din *epoca constantiniană*[254].

Nicolinţ (Jud. Caraş-Severin)

Un *aureus* de la *Probus*[255], emis la Siscia, s-a găsit în 1898.

Nireş, com. Mica (Jud. Cluj)

La punctul *Vîrful Vulpanului* s-a descoperit în 1953 un tezaur de circa 150 monede. Au fost salvate 30 piese, dintre care 29 sînt denari emişi de la Nero la Severus Alexander şi 1 AE de la *Constantius al II-lea*[256].

---

[244] M. Macrea, *op. cit.*, p. 300, 218 (n. 13).

[245] V. Russu, Buletinul Societăţii geografice române, 10, 1899, p. 316; D. Protase, *op. cit.*, p. 166.

[246] I. Miloi, Analele Banatului, 2, 1929, 3, p. 63—64; D. Protase, *op. cit.*, p. 175; Eug. Chirilă, N. Gudea, Apulum, 10, 1972, p. 714.

[247] B. Mitrea, SCIV, 17, 1966, 2, p. 423; 23, 1972, 1, p. 145.

[248] I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 28; D. Protase, *Problema continuităţii...*, p. 175.

[249] B. Mitrea, SCIV, 13, 1962, 1, p. 221 şi nota de inv. 1 187, Institutul de arheologie-Bucureşti.

[250] Idem, SCIV, 19, 1968, 1, p. 178; N. Gudea, Banatica, 1, 1974, p. 140.

[251] „Scînteia" XXXIX, 8 496, 25 iulie 1970, p. 4; B. Mitrea, SCIV, 22, 1971, 1, p. 131, sub voce Moldova Nouă. Eug. Chirilă, N. Gudea, Apulum, 10, 1972, p. 715.

[252] Eug. Chirilă, S. Dumitraşcu şi D. Mălăescu, Apulum, 9, 1971, p. 171.

[253] B. Mitrea, SCIV, 24, 1973, 1, p. 149.

[254] E. Dörner, Muzeul Arad, 1968, p. 27; Gh. Lazin, Aluta, 2, 1970, p. 111.

[255] D. Protase, *op. cit.*, p. 176.

[256] D. Protase, SCN, 1, 1957, p. 149—171; K. Horedt, *op. cit.* p. 33.

Nou, com. Roşia (Jud. Sibiu)
În apropierea satului, la nord de *Hulă*, s-au descoperit 2 AE de la *Valens*[257]. Monedele au fost donate de R. Theil Muzeului Brukenthal din Sibiu (inv. nr. 5, din 27 II 1891).

Novaci (Jud. Ilfov)
În colecţiile Institutului de arheologie se află un lot de monede descoperite la Novaci. Printre acestea se află: 1 AE *Licinius I*, 2 AE *Constantin cel Mare*, 1 AE *Crispus*, 4 AE *Constantius al II-lea*, 1 AE *Valens* şi 7 AE secolele IV—V, neprecizate[258].

Obirşia Nouă (Jud. Olt)
În colecţia prof. Em. Diaconu din Obîrşie se află 1 AE *Constantius al II-lea*[259].

Obreja, com. Mihalţ (Jud. Alba)
a. Cu prilejul unor săpături pentru plantarea viţei de vie, efectuate în grădina lui M. Popa, s-au găsit, într-o aşezare dacică, cîteva monede de argint şi bronz, probabil din *epoca constantiniană.* Monedele au fost donate liceului din Blaj.
b. În partea de sud a satului, în 1962, s-a găsit o monedă de bronz de la Probus (Coh²., 172) aflată acum la Muzeul de istorie a Transilvaniei, Cluj—Napoca[260].

Ocna de Jos (Jud. Harghita)
Înaintea celui de-al doilea război mondial s-a găsit 1 AE de tipul *Urbs Roma*[261].

Ocna Sibiului (Jud. Sibiu)
O monedă de aur de la *Honorius* s-a găsit la punctul numit *Dealul Taberei*[262].

Olteni, com. Bodoc (Jud. Covasna)
În cuprinsul castrului roman, sau în apropierea lui, s-a găsit 1 AE *Constantius II*[263].

Oradea (Jud. Bihor)
Prin împrejurimile oraşului s-au găsit două monede de bronz de la *Aurelian* şi *Crispus*[264].

Oraviţa (Jud. Caraş-Severin)
O monedă mică de bronz din *epoca constantiniană* s-a găsit pe teritoriul oraşului[265].

Orhei (R.S.S. Moldovenească)
În cursul anului 1951 s-a descoperit un tezaur alcătuit din 126 monede de argint de la *Constantius II* (V. V. Kropotkin, în Arheologia SSSR, G4—4, 1961, p. 195, nr. 1355).

Orheiu Vechi (R.S.S. Moldovenească)
În cuprinsul vechiului Orhei s-a găsit o monedă de bronz de la *Arcadius* (A. A. Nudelman, Arh. issledovania v Moldavii (1972), Chişinău, 1974, p. 206).

Orlea (Jud. Olt)
Pe teritoriul comunei s-au găsit următoarele monede romane imperiale din secolul al IV-lea e.n.: 2 AE *Aurelian*, 1 AE *Probus*, 1 AE *Maxentius*, 4 AE *Licinius*, 4 AE *Crispus*, 67 AE *Constantin cel Mare*, 21 AE *Constantin al II-lea*, 55 AE *Constantius al II-lea*, 114 AE *Constans*, 1 AE *Constantius Gallus*, 5 AE *Iulian*, 1 AE *Jovian*, 2 AE *Valentinian I*, 7 AE *Valens*, 2 AE *Gratian*, 3 AE *Theodosius*, 1 AE *Arcadius*[266].

Orşova (*Dierna*) (jud. Mehedinţi)
a. În cuprinsul oraşului roman s-au descoperit în decursul timpului monede de bronz de la *Aurelian*, *Diocletian*, *Maximian Hercule*, *Maximian Daza*. *Licinius*, *Constantin I*, *Crispus*, *Constantin al II-lea*, *Constantius al II-lea*, *Iulian*, *Valentinian I*, *Valens*, *Arcadius* şi un meda-

---

257 K. Horedt, *op. cit.*, p. 34; D. Protase, *Problema continuităţii...*, p. 166.
258 C. Preda, SCN, 3, 1960, p. 473—474.
259 O. Toropu, *op. cit.*, p. 134.
260 D. Protase, *op. cit.*, p. 167; B. Mitrea, SCIV, 16, 1965, 3, p. 614.
261 B. Mitrea, *op. cit.*, p. 614.
262 C. Gooss, *op. cit.*, p. 336; M. Macrea, *op. cit.*, p. 301; K. Horedt, *op. cit.*, p. 34; D. Protase, *op. cit.*, p. 167.
263 Székelyi Zoltán, *Iegyzetek Dácia történetéhez*, Sf. Gheorghe, 1964, p. 29; K. Horedt, *op. cit.*, p. 34; D. Protase, *op. cit.*, p. 167.
264 B. Mitrea, SCIV, 18, 1967, 1, p. 199; Gh. Lazin, Aluta, 2, 1970, p. 111.
265 I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 29; D. Protase, *op. cit.*, p. 176.
266 B. Mitrea, SCIV, 17, 1966, 2, p. 423; I. Winkler şi C. Băloi, ActaMN, 8, 1971, p. 165; idem, ActaMN, 10, 1973, p. 203—209; O. Toropu, *op. cit.*, p. 134.

lion de aur de la *Gratian*. Tot aici, prin anii 1895–1896, în cadrul unei construcţii romane s-au găsit circa 50 monede din secolele I–IV e.n.[267].

b. În aceeaşi localitate s-au găsit două tezaure. Unul este alcătuit din 730 monede fiind descoperit în 1934. Pe împăraţi se distribuie astfel: 1 AE *Traian*, 1 denar secolul al II-lea, 1 AE *Severus Alexander* (Nicaea), 1 ant. *Aurelian*, 1 ant. secolul al III-lea. 2 AE *Constantin I*, 1 AE *Constantinopol*, 523 AE *Constantius al II-lea*, 3 AE *Constans*, 113 AE *Constantius Gallus*, 48 AE *Iulian*, 1 AE *Valentinian I*, 1 AE *Valens*. 1 AE *Gratian*, 1 AE secolul al IV-lea.

Tezaurul următor, descoperit în 1914, este alcătuit din 1 222 monede, ce se repartizează astfel pe împăraţi: 1 AE *Traian*, 1 denar *Faustina I*, 1 denar şi 1 AE secolul al II-lea, 1 denar şi 2 AE *Severus Alexander*, 1 ant. *Gordian al III-lea*, 1 ant. *Filip Arabul*, 6 ant. *Gallienus*, 1 ant. *Salonina*, 3 ant. secolul al III-lea, 1 AE *Aurelian*, 1 AE *Probus*, 1 AE *Licinius I*, 1 AE *Constantin I*, 1 AE *Constantin al II-lea*, 934 AE *Constantius al II-lea*, 9 AE *Constans*, 179 AE *Constantius Gallus*, 70 AE *Iulian*, 2 AE *Vaentinian I*, 2 AE *Valens*, 1 AE *Valentinian al II-lea*, 2 AE *Gratian*, 1 AE *Arcadius*[268].

c. Se mai vorbeşte de un al treilea tezaur alcătuit din circa 2 000 monede, emisiuni romane din secolul al III-lea şi pînă la *Theodosius*. Este probabil ca informaţia să fie greşită şi să se refere la cele două tezaure de mai sus[269].

Osica de Sus (Jud. Olt)

De la Osica de Sus provine 1 AR (*siliqua*) de la *Valens*, aparţinînd probabil unui tezaur[270].

Ostroveni (Jud. Dolj)

Pe teritoriul comunei s-a găsit 1 AE *Constans*[271].

Ostrovu Mare (Jud. Mehedinţi)

Cu ocazia săpăturilor întreprinse în necropola antică sau întîmplător s-au descoperit următoarele monede: 1 AE *Constantius Clorus*, 1 AE *Licinius*, 2 AE *Constantin cel Mare*, 1 AE *Constans*, 1 AE *Constantius al II-lea*, 1 AE *Valentinian I*[272].

Padea, com. Drănic (Jud. Dolj).

O monedă de argint (*siliqua*), emisiune de la *Constantius al II-lea*, descoperită în punctul *Dealul Viilor*, face parte dintr-un tezaur[273].

Palanca (r. Suvorov, R.S.S. Moldovenească)

În raza comunei s-a descoperit o monedă de bronz de la *Constantius II* (A.A. Nudelman, Arh. issledovania v Moldavii (1972), Chişinău, 1974, p. 206).

Pasul Vîlcan

În cuprinsul tezaurului de monede romane de bronz descoperit în 1869, pe lîngă emisiunile din secolele I–III, *Tiberiu – Filip Arabul*, se află şi următoarele piese postaureliene: 1 AE *Probus*, 1 AE *Maximinus Daza*, 3 AE *Licinius I*, 1 AE *Licinius al II-lea*, 5 AE *Constantin I*, 2 AE *Constantin al II-lea*, 1 AE *Constans*, 10 AE *Constantius al II-lea*, 1 AE *Iulian Filozoful*. Cele mai multe sînt emise la Siscia şi una singură la Nicomedia[274].

Pănade, com. Sîncel (Jud. Alba)

La Muzeul de istorie din Tîrnăveni se află 1 AE *Maximian Daza*[275], emisă la Siscia în anul 311.

---

[267] B. Milleker, Délmagyarország..., 3, 1906, p. 237; I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 30; M. Macrea, *op. cit.*, p. 303; D. Protase, *op. cit.*, p. 167; D. Popescu, SCIV, 21, 1970, 3, p. 519; Eug. Chirilă şi N. Gudea, Apulum, 9, 1972, p. 716.

[268] Eug. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Drei Münzhorte...*, p. 17–47.

[269] B. Mitrea, SCIV, 14, 1963, 2, p. 470.

[270] Idem, SCIV, 24, 1973, 1, p. 149; Gh. Popilian, SCN, 6, 1975, p. 232.

[271] O. Toropu, *op. cit.*, p. 267.

[272] D. Berciu, Materiale, 1, 1953, p. 589–691; Al. Bărcăcilă, SCN, 1, 1957, p. 419–420; D. Protase, *op. cit.*, p. 183; O. Toropu, *op. cit.*, p. 268; Eug. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *op. cit.*, p. 79, dar trimit la Ostrovu Mare, jud. Caraş Severin, unde nu se află o astfel de localitate.

[273] B. Mitrea, SCIV, 24, 1973, 1, p. 149; Gh. Popilian, SCN, 6, 1975, p. 231.

[274] C. Gooss, *op. cit.*, p. 338; M. Macrea, *op. cit.*, p. 304; K. Horedt, *Contribuţii...*, p. 39; D. Protase, SCN, 1, 1957, p. 158.

[275] Eug. Chirilă şi colaboratori, StComSibiu, 18, 1974, p. 137.

Pecica (Jud. Arad)
Cu prilejul unor săpături efectuate în 1901 s-a găsit o monedă de aur de la *Probus*; cu altă ocazie s-au descoperit 2 AE *Constantin cel Mare*[276].

Pepeni (r. Lazovschi, R.S.S. Moldovenească)
Un solidus de aur de la *Theodosius I* provine din localitate (A. A. Nudelman, Arh. issledovania v Moldavii (1973), Chişinău, 1974, p. 191).

Pererita (r. Briceanschi, R.S.S. Moldovenească)
Este menţionată descoperirea unei monede de bronz de la *Constantius II* (A. A. Nudelman, Arh. issledovania v Moldavii (1973), Chişinău, 1974, p. 190).

Pesac (Jud. Timiş).
Pe teritoriul comunei[277] se semnalează descoperirea a 2 AE *Constantin I* şi 1 AE *Constantius al II-lea* (Coh.[2], 104).

Pescarii (Jud. Caraş-Severin)
Din localitate provin: 1 *follis Diocletian*, 1 AE *Constantius II*, 1 AE *Constantius Gallus* şi 1 AE *Valentinian*[278].

Petroman (Jud. Timiş).
O monedă de aur din secolul al V-lea se află la Muzeul de istorie din Timişoara[279].

Petroşeni (Jud. Hunedoara).
În apropiere de judecătorie s-au găsit mai multe monede romane imperiale, printre care şi o monedă de la *Aurelian*[280].

Piatra Neamţ (Jud. Neamţ)
În 1935 s-a descoperit pe Bîtca Doamnei, la *Dealul Comorilor* o monedă de bronz de la *Licinius*. Din împrejurimile oraşului mai provin: 1 AE *Constans*, 1 AE *Constantius al II-lea* şi 1 AE *epoca constantiniană*[281].

Pietroasele (Jud. Buzău).
Pe teritoriul comunei s-au găsit de-a lungul timpului mai multe monede romane imperiale, printre care şi o piesă de bronz de la *Constantius al II-lea* şi alta de argint de la *Valens*[282].

Pietroiu Jud. Ialomiţa)
Pe teritoriul comunei s-au găsit: 1 AE *Diocletian*, 1 AE *Constantin cel Mare* (LRBC, 1 356, anii 330—335) şi 4 AE secolul al IV-lea neprecizate[283].

Poiana, com. Nicoreşti (Jud. Galaţi).
Pe teritoriul comunei s-a găsit în 1939 1 AE *Tacitus*, iar în 1961 1 AE *Galeriu Maximian*[284].

Poieneşti (Jud. Vaslui)
Două monede de argint de la *Constantius al II-lea* s-au găsit la suprafaţa terenului şi se leagă probabil de necropola de tip Sîntana de Mureş. În mormîntul 288 din necropolă s-a descoperit o monedă arsă, asociată cu o fibulă din secolele III-IV e.n.[285].

Pojejena (Jud. Caraş-Severin)
La punctul *Ţifun*, de pe teritoriul satului Pojejena de Jos, s-a găsit un tezaur cu monede de la *Constantin I*, *Constantius al II-lea*, *Constans* şi *Iulian Filozoful*. Monedele au ajuns în colecţiile muzeelor de istorie din Lugoj şi Timişoara.

---

276 SCIV, 19, 1968, 1, p. 179; Gh. Lazin, Aluta, 2, 1970, p. 111.
277 Al. Borza, *Banatul în timpul romanilor*, Timişoara, 1943, p. 18; cf. D. Protase, *Problema continuităţii...*, p. 176.
278 Eug. Chirilă şi N. Gudea, Apulum, 10, 1972, p. 716.
279 D. Protase, *op. cit.*, p. 176.
280 Sebastian Stanca, ActaMN, 9, 1972, p. 386.
281 I. Minea, BSNR, 81—82, 1933—1944, p. 108; C. Mătase şi B. Mitrea, SCN, 1, 1957, p. 475; B. Mitrea, SCIV, 13, 1962, 1, p. 221.
282 B. Mitrea, SCIV, 19, 1968, 1, p. 179; informaţie Gh. Diaconu.
283 A. Atanasiu, SCN, 5, 1971, p. 389—390; B. Mitrea, SCIV, 21, 1970, 2, p. 343—344; idem, Dacia, N.S., 15, 1971, p. 41.
284 C. Solomon, BCMI, 20, 1927, p. 105—106; M. Dimitriu, CNA, 14, 1939, p. 135—136; B. Mitrea, SCIV, 8, 1957, 1—2, p. 168—169; V. Mihăilescu-Bîrliba, MemAntiq, 2, 1970, p. 326; N. Lupu, StComSibiu, 14, 1969, p. 288.
285 C. Cihodaru, ArtArh, 13—14, 1937—1938, p. 55; R. Vulpe, Materiale, 1, 1953, p. 309; idem, SCIV, 1, 1950, p. 45; V. Mihăilescu-Bîrliba, MemAntiq, 2, 1970, p. 331.

La Muzeul de istorie din Reşiţa se află 8 AE de la *Traian* la *Iulian*, descoperite în castrul roman din localitate. Tot de la Pojejena provin monedele: 1 AE *Crispus*, 64 AE *Constantius al II-lea*, 3 AE *Constans* şi 1 AE *epoca constantiniană*[286].

Popeşti, com. Mihăileşti (Jud. Ilfov)
O monedă de bronz de la *Constantin cel Mare* a ajuns în 1950 la Institutul de arheologie[287].

Potelu, com. Ianca (Jud. Olt)
Pe teritoriul localităţii Potelu s-au descoperit următoarele monede: 1 AE *Licinius*, 2 AE *Crispus*, 1 AE *Helena*, 2 AE *Constantin cel Mare*, 6 AE *Constantinus al II-lea*, 1 AE *Iulian*, 1 AE *Iovian*, 1 AE *Valentinian*[288].

Prundu (Jud. Ilfov)
Monede romane imperiale, printre care şi una de la *Constans*, găsite întîmplător, se află la Şcola generală din Greaca[289].

Pustiniş, com. Uivar (Jud. Timiş)
În 1870 s-a descoperit 1 AV *Diocleţian*[290].

Puţinei, Izvoru Bîrzii (Jud. Mehedinţi)
Din localitate provin cîteva monede de bronz din *epoca constantiniană* şi una de la *Valentinian I*[291].

Racoviţă, com. Mărgăriteşti (Jud. Olt)
Cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei RSR a achiziţionat în 1963, 1 AE *Licinius*, 3 AE *Constantin cel Mare*, 2 AE *Constantius* şi 2 AE *Constans*, descoperite în această localitate[292].

Ramna (Jud. Caraş-Severin)
În cuprinsul tezaurului monetar descoperit în 1851, ajuns la Muzeul din Viena, pe lîngă emisiunile de la Vespasian, Traian, Geta, Gordian, Traian Decius, se aflau şi monede de la *Diocletian*[293].

Răcarii de Jos (Saldae), com. Brădeşti (Jud. Dolj)
În castrul roman şi în împrejurimile sale s-au găsit monede emise de: 1 AE *Diocletian*, 2 AE *Constantin I*, 1 AE *Constantin al II-lea*, 1 AE *Constantius al II-lea*, 1 AE *Valens*, 2 AE *Theodosius al II-lea* [294].

Răcăşdia (Jud. Caraş-Severin)
Cu prilejul unor lucrări agricole s-a descoperit de către tractorişti, în 1963, un tezaur de circa 2 000 monede de bronz romane din secolul al IV-lea, emisiuni de la *Constantin cel Mare*, *Constans* şi *Constantius al II-lea*. Tezaurul se află la Muzeul de istorie din Timişoara[295].

Rădăuţi (Jud. Suceava)
Pe teritoriul oraşului s-a descoperit 1 AE *Constantius al II-lea*[296].

Răscruci, com. Bonţida (Jud. Cluj)
La punctul denumit *La Piatră*, în apropierea Someşului, s-a găsit o monedă de aur de la *Theodosius al II-lea*, emisă la Constantinopol[297].

Reci (Jud. Covasna)
Săpăturile din 1958 au dus la descoperirea, în cuprinsul unei aşezări din secolul al IV-lea e.n., a unei monede de argint de la *Constantius al II-lea* [298].

---

[286] I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 35; D. Protase, *op. cit.*, p. 177; Al. Borza, *op. cit.*, p. 82—83; N. Gudea, Banatica, 1, 1971, p. 142; B. Mitrea, SCIV, 23, 1972, 1, p. 145; 24, 1973, 1, p. 150; Eug. Chirilă şi N. Gudea, Apulum, 10, 1972, p. 716.
[287] Nota de inv. 354, întocmită de B. Mitrea.
[288] O. Toropu, *op. cit.*, p. 272.
[289] E. Comşa, SCIV, 5, 1954, 3—4, p. 586—587.
[290] I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 31; D. Protase, *op. cit.*, p. 177.
[291] Eug. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *op. cit.*, p. 79.
[292] B. Mitrea, SCIV, 15, 1964, 4, p. 578.
[293] I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 11; D. Protase, *op. cit.*, p. 177.
[294] D. Tudor, OR², p. 246; idem, Apulum, 5, 1964, p. 233; O. Toropu, *op. cit.*, p. 268.
[295] D. Protase, *op. cit.*, p. 183; B. Mitrea, SCIV, 15, 1964, 4, p. 578.
[296] I. Mitrea, Carpica, 5, 1972, p. 122, nota 36.
[297] I. Winkler, SCN, 2, 1958, p. 410; D. Protase, *op. cit.*, p. 167.
[298] D. Popescu, SCIV, 10, 1959, 1, p. 147; Székely Zoltán, SCN, 3, 1960, p. 557; idem, Materiale, 7, 1961, p. 181 şi Aluta, 1, 1969, p. 12.

Redea (Jud. Olt)
Cab. num. al Acad. R.S.R. a achiziţionat un lot de 27 *siliquae*, 23 AR *Constantius al II-lea* (tip Coh.,[2] 342, emise, 21 AR Sirmium, 1 AR Siscia şi 1 AR Constantinopol); 4 AR *Valens*[299] (tip Coh.,[2] 96 emise, 3 AR Antiohia şi 1 AR Nicomedia).

Reghin (Jud. Mureş)
Pr. Samuil Fritsch din Dedrad a donat în 1859, liceului săsesc din Sighişoara, un număr de 33 monede romane, cu indicaţia că s-au găsit prin împrejurimile Reghinului[300]. Pe lîngă cîteva monede din secolele II—III se află şi următoarele monede postaureliene: 3 AR *Maximian Hercule* 1 AE *Helena* (Thesalonic); 1 AE *Constantius Clorus* (Siscia), 7 AE *Constantin I* (Roma, Constantinopol), 2 *Constantin al II-lea*, 3 AE *Constantius al II-lea* (Thesalonic).

Reşca (Jud. Olt)
Printre monedele romane imperiale descoperite la Reşca se află şi următoarele emisiuni din secolul al IV-lea: 1 AE *Licinius*, 1 AE *Constantin cel Mare*, 2 AE *Crispus*, 1 AE *Constantin al II-lea*, 1 AE *Constantius* al *II-lea*, 1 AE *Constans*, 1 AE *Zenon*[301].

Reşiţa (Jud. Caraş-Severin)
În împrejurări necunoscute s-a descoperit pe teritoriul oraşului 1 AR *Constans*[302].

Retişu (Jud. Sibiu)
Din localitate provine o monedă de aur *Constantius*[303] (II?).

Rîpiceni, (Jud. Botoşani)
În cursul săpăturilor efectuate în 1974 de Al. Păunescu s-a descoperit o monedă de bronz de la *Constantius al II-lea*, într-un strat de locuire din secolul al IV-lea e.n.[304].

Rîmnicu Sărat (Jud. Buzău)
Pe teritoriul oraşului s-a găsit o monedă de argint de la *Constantius al II-lea* (Coh.,[2], 342), emisă la Sirmium[305].

Rîureni (Jud. Vîlcea)
Pe teritoriul comunei s-au descoperit următoarele monede romane imperiale: 1 AE *Probus* 4.AE *Constantius al II-lea* şi probabil o monedă de la *Galeriu Maximian*[306].

Rogova (Jud. Mehedinţi)
Pe teritoriul comunei s-a găsit 1 AV *Constantin cel Mare*[307].

Roşeţi (Jud. Ialomiţa)
La Institutul de arheologie se află 1 AE *Constantius al II-lea*[308] (LRBC, 351—354).

Roşiorii de Vede (Jud. Teleorman)
În colecţia lui P. Voivozeanu se află mai multe monede găsite pe teritoriul oraşului şi împrejurimi. Printre acestea se află: 2 AE *Probus*, 1 AE *Licinius*, 1 AE *Constantin cel Mare*, 1 AR *Constantius al II-lea*, 1 AE *Constans*, 1AE *Valentinian I* şi 4 AE *epoca constantiniană*[309].

Ruseani (r. Edineţ, R.S.S. Moldovenească)
O monedă de bronz de la *Constantius II* s-a descoperit în această localitate (A. A. Nudelman, Arh. issledovania v Moldavii (1973), Chişinău, 1974, p. 190).

---

299 B. Mitrea, SCIV, 12, 1961, 1, p. 152; Oct. Iliescu, CreştColecţ, 6, 1962, p. 304—305; idem RRH, 4, 1965, p. 341—344.

300 K. Horedt, *op. cit.*, p. 34—35; D. Protase, SCN, 1, 1957, p. 158—159; idem, *Problema continuităţii...*, p. 167.

301 Al. Odobescu, Analele Soc. Acad. Române, 10, p. 262; C. Schuckhardt, AEM, 9, 1885, p. 230; D. Protase, *Problema continuităţii...*, p. 182; B. Mitrea, SCIV, 14, 1963, 2, p. 147; O. Toropu, *op. cit.*, p. 268.

302 O. Göhl, Numközl, 9, 1910, p. 134; Const. Moisil, BSNR, 15, 1920, p. 80—81.

303 C. Gooss, *op. cit.*, p. 335; K. Horedt, *op. cit.*, p. 35; D. Protase, *op. cit.*, p. 167.

304 Din raportul de săpături prezentat de Al. Păunescu la Sesiunea Institutului de arheologie-Bucureşti din februarie 1975.

305 B. Mitrea, SCIV, 19, 1968, 1, p. 179.

306 Oct. Iliescu, SCN, 2, 1958, p. 450; B. Mitrea, SCIV. 13, 1962, 1, p. 221.

307 D. Tudor, OR[2], 1958, p. 181.

308 B. Mitrea, SCIV, 22, 1971, 1, p. 132.

309 Idem, SCIV, 16, 1965, 3, p. 615—616.

Sacoşul Turcesc (Jud. Timiş)
La Muzeul de istorie din Timişoara se află o monedă de argint de la *Constantin cel Mare*[310].

Sarmizegetusa (Ulpia Traiana) (Jud. Alba)
a. În amfiteatrul roman s-a găsit în 1890, un tezaur cu monede de bronz care se termină cu emisiuni de la *Valentinian sau Valens.* Nu se cunosc amănunte[311].

b. Pe la 1909 s-au găsit două monede de bronz: 1 AE *Galeriu Maximian* (Cartagina) şi 1 AE *Iuliana Filozoful*[312] (Nicomedia).

c. În inventarul Muzeului de istorie din Alba Iulia au fost inventariate următoarele monede achiziţionate 1899—1901 : 2AE *Diocletian,* 1 AE *Galeriu Maximian,* 1 AE *Constantius II,* 1 AE *Valentinian I*[313].

Satchinez (Jud. Timiş)
La Muzeul de istorie din Timişoara se află : 11 AE *Constantin I* şi 3 AE *Constantius II*[314].

Satu Mare, com. Secusigiu (Jud. Arad)
Muzeul din Timişoara posedă 2 AE *Constantin I*[315].

Săcălaz (Jud. Timiş)
În anul 1874 s-a descoperit 1 AV *Theodosius (II?)*[316].

Săcuieni (Jud. Bihor)
La Muzeul şcolar din Săcuieni se păstrează următoarele monede: 1 AE *Diocletian,* 1 AE *Constantius Clorus,* 1 AE *Constantius Gallus* şi 2 AE *Constantius al II-lea,* 1 AE *Valens*[317].

Sălaşu de Sus (Jud. Hunedoara)
O monedă de la *Diocletian* provine din această comună[318].

Sălişte (Jud. Alba)
Într-o colecţie particulară se află în 1830, o monedă de argint (*siliqua*) de la *Constantius* (II?) emisă la Sirmium, provenind din fosta comună Cioara[319].

Săpata de Jos (Jud. Argeş)
Pe platoul unde se află castrul roman, un locuitor a găsit în cursul lucrărilor agricole, mai multe monede romane de argint printre care şi 2 AR *Constantius al II-lea,* 1AR *Valentinian* şi 8 AR *Valens*[320].

Sărata Monteoru (Jud. Buzău)
S-au descoperit întîmplător: 1 AE *Licinius* şi 1 AE *Honorius*[321].

Scundu (Jud. Vîlcea)
Printre monedele romane imperiale aflate la Muzeul de istorie din Drăgăneşti se află şi două monede de bronz din *epoca constantiniană* şi cîte o piesă de la *Constantius al II-lea, Iovian* şi *Valens*[322].

---

310 D. Protase, *op. cit.*, p. 177.

311 G. Teglás, ArchÉrt, 17, 1897, p. 288; J. Jung, Mitteilungen des Inst. für österreichische Geschichtsforschung, 4, 1892, 17, 3; cf. D. Protase, *op. cit.*, p. 168.

312 B. Jáno, *A szászvárosi ref. Kún-Kollegium éremtára*, Orăştie, 1910, p. 86—87, nr. 449, p. 89, nr. 478; cf. K. Horedt, *op. cit.*, p. 36 şi D. Protase, *op. cit.*, p. 168.

313 I. Winkler, SCN, 2, 1958, p. 408; K. Horedt, *op. cit.*, p. 36; D. Protase, *op. cit.*, p. 168,

314 I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 24; T. Ortvay, Temesvármégye és Temesvarváros története. II, Budapesta, 1914, p. 140; Analele Banatului, 2, 1929, 3, p. 59—60; cf. D. Protase, *op. cit.*, p. 177.

315 D. Protase, *op. cit.*, p. 177.

316 I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 37; D. Protase, *op. cit.*, p. 177.

317 Eug. Chirilă şi colaboratori, ActaMN, 8, 1971, p. 569, idem, StComSibiu, 18, 1974, p. 138.

318 NumKözl, 42, 1943, p. 53; K. Horedt, *op. cit.*, p. 36; D. Protase, *op. cit.*, p. 168.

319 G. Téglas, Bányászati és Kobászati Lapok, 45, 1912, p. 232—233; cf. K. Horedt, *op. cit.*, p. 31; D. Protase, *op. cit.*, p. 162.

320 B. Mitrea, SCIV, 11, 1960, 1, p. 192.

321 Idem, SCIV, 24, 1973, 1, p. 150.

322 Idem, SCIV, 12, 1961, 1, p. 152.

Sebeş (Jud. Alba)
Prin împrejurimile oraşului s-a găsit în 1963 o monedă de la *Theodosius al II-lea*[323] (Sabatier, 14).

Sfîntu Gheorghe (Jud. Covasna)
O monedă de argint (siliqua) Constantius al II-lea (Coh.,[2], 342) s-a găsit la punctul *Vîrful cu fragi*[324].

Sibiu
a. În catalogul colecţiei fostului liceu din Sighişoara p. 132, inv. 507 se menţionează şi o monedă de bronz de la *Constantin I*, găsită în *Dumbravă*[325].

b. În împrejurimile Sibiului, înainte de 1785, au fost găsite podoabe de aur şi monede de argint, pe care un sătean le-a adus unui argintar din Sibiu. Cele mai multe monede erau de la *Constantius al II-lea* şi cîte una de la *Didius Iulianus, Constantius Gallus*; 1 AE *Iulian Filozoful* într-o colecţie particulară din Timişoara[326].

Sighişoara (Jud. Mureş)
La punctul *Podmoale* s-a găsit într-o aşezare din epoca romană o monedă de la *Diocletian* (Coh.,[2] 34). Monede din secolul al IV-lea e.n. s-au descoperit în 1970 în necropola de la *Pîrîul Hotarului*[327].

Sînpetru-German (Jud. Arad)
În 1962 s-au găsit, într-un mormînt, următoarele monede: 1 AE *Constantin cel Mare*, 2 AE *Constantius al II-lea*, 3 AE *Constans*; la Muzeul de istorie din Arad se află 1 AE *Constantius al II-lea* [328] (Coh.[2], 198, Siscia).

Sînandrei (Jud. Timiş)
Pe teritoriul comunei s-a descoperit în 1872, o monedă de bronz de la *Constantin cel Mare*[329].

Siniob (Jud. Bihor)
O monedă de la *Probus* provine din localitate. Originalitatea ei este îndoielnică[330].

Sînmartinu Sîrbesc, com. Peciu Nou (Jud. Timiş)
Muzeul de istorie din Timişoara a achiziţionat dintr-un tezaur descoperit în 1905, 31 AE *Constantin I* şi *Constans*[331].

Sînnicolau Mare (Jud. Timiş)
Se semnalează la modul general, descoperirea de monede de bronz *constantiniene*[332].

Sînpaul (Jud. Harghita)
La Muzeul din Sf. Gheorghe se afla o monedă de aur de la *Theodosius* (II?) găsită în împrejurimi[333].

Sîntana (Jud. Arad)
Din această localitate provin următoarele monede, aflate într-o colecţie particulară din Arad: 1 AE *Carus* (Coh[2]., 80); 4 AE de la *Constantius al II-lea* şi *Constans*[334].

---

[323] Idem, SCIV, 16, 1965, 3, p. 616; D. Protase, *op. cit.*, p. 168; I. Raica şi I. A. Aldea, Apulum, 6, 1967, p. 625—628.

[324] Székely Zoltán, *Jegyzetek Dácia történitéhez*, Sf. Gheorghe, 1946, p. 11; idem SCN, 1, 1957, p. 472; K. Horedt, *op. cit.*, p. 37; D. Protase, *op. cit.*, p. 162.

[325] K. Horedt, *op. cit.*, p. 37.

[326] J. Seivert, *Nacrichten von siebenbürghischen Gelehrten*, Pressburg, 1785, p.6—7; K. Horedt, *op. cit.*, p. 37—38; D. Protase, *op. cit.*, p. 168—169; B. Mitrea, SCIV, 17, 1966, 2, p. 423.

[327] K. Horedt, Germania, 25, 1941, p. 123; idem, *Contribuţii...*, p. 38; D. Protase, *op. cit.*, p. 169; M. Babeş, Dacia, N. S., 15, 1971, p. 387.

[328] B. Mitrea, SCIV, 14, 1963, 2, p. 471; 17, 1966, 2, p. 423.

[329] I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 37; D. Protase, *op. cit.*, p. 177.

[330] Eug. Chirilă şi colaboratori, StComSibiu, 18, 1974, p. 138.

[331] I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 37; D. Protase, *op. cit.*, p. 177.

[332] Eug. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *op. cit.*, p. 80.

[333] D. Protase, *op. cit.*, p. 169.

[334] B. Mitrea, SCIV, 15, 1964, 4, p. 579; 17, 1966, 2, p. 423; Gh. Lazin, Aluta, 2, 1970, p. 112.

Sintandrei (Jud. Bihor)
Din localitate provine un *solidus* de la *Severus al III-lea* [335] găsit întîmplător în anul 1966.

Smulți (Jud. Galați)
Pe teritoriul comunei s-au descoperit : 1 AR *Valens* și 1 AE *Arcadius*[336].

Socolovăț-Socol (Jud. Caraș-Severin)
În colecția lui Sig. Ormós se afla cîte o monedă de bronz de la *Crispus* și *Arcadius*[337].

Stănița (Jud. Neamț)
O monedă de argint de la *Constantin cel Mare* s-a găsit într-o așezare de tip Poienești[338].

Stoicănești (Jud. Olt)
Pe teritoriul comunei s-au găsit monede de la *Constantin cel Mare, Constantius al II-lea* și *Valentinian al III-lea*. În 1955 au fost donate Cab. num. al Acad. R.S.R. (inv. 1 148) : 1 AE *Licinius II*, 2 AE *Constantin cel Mare* și 1 AE *Constans*[339].

Suceava
Se vorbește vag despre descoperirea de monede de la *Constantin cel Mare* și 1 AV de la *Honorius*[340].

Surdulești, com. Miroși (Jud. Argeș)
Cu prilejul unor lucrări agricole s-a găsit la punctul *Pietriș*, în 1951, 1 AE din secolul al IV-lea, *epoca constantiniană*[341].

Șeica Mică (Jud. Sibiu)
Pe malul stîng al Tîrnavei Mari, în fața comunei Micăsasa, s-a descoperit în 1856, un tezaur alcătuit din circa 80—100 monede de aur (*solidi*) de la *Theodosius I* și pînă la *Justin I*, împreună cu podoabe de aur și argint. Monedele cunoscute se repartizează astfel : 1 AV *Theodosius I*, 16 AV *Theodosius al II-lea*, 2 AV *Zeno*, 1 AV *Anastasius* și 1 AV *Justin I*[342].

Șimleu Silvaniei (Jud. Sălaj)
În tezaurul găsit în 1797, ajuns la Viena, se află și 13 medalioane de aur de la *Maximus, Constantin cel Mare, Constantius al II-lea, Valens, Valentinian* și *Gratian*[343].

Șoarș, (Jud. Brașov)
La Institutul de arheologie se află 1 AE *Constantin cel Mare*[344] donată de Irina Pîrlogea în 1953.

Șoimușeni, com. Letca (Jud. Sălaj)
Niște elevi din localitate au găsit în 1958, două monede romane tîrzii împreună cu țigle și cărămizi romane. Este vorba de un *follis* de la *Diocletian* (Coh.², 101, Siscia) și o *pecunia maiorina* de la *Theodosius I* (Coh.², 27, Nicomedia). Ambele monede se află acum la Muzeul de istorie a Transilvaniei, Cluj—Napoca[345].

---

[335] Carmen Petolescu, Muzeul național 1, 1974, p. 282.
[336] Informație B. Mitrea.
[337] B. Millker, *op. cit.*, p. 131—132; D. Protase, *op. cit.*, p. 177.
[338] V. Mihăilescu-Bîrliba, MemAntiq, 2, 1970, p. 330.
[339] Gh. Vidru, RevMuz., 7, 1970, 4, p. 374—375; B. Mitrea, SCIV, 23, 1972, 1, p. 145.
[340] I. Minea, BSNR, 27—28, 1933—1940, p. 107; I. Dimian, SCN, 1, 1957, p. 190; V. Mihăilescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 314.
[341] I. Spiru, SCN, 1, 1957, p. 467.
[342] C. Gooss, *op. cit.*, p. 336; M. Macrea, AISC, 3, 1936—1940, p. 300; D. Protase, *Problema continuității...*, p. 169.
[343] I. Arneth, *Die antiken Gold-und Silber-Monumente des k.k. Münz—und Antiken Cabinettes in Wien*, 1850, p. 8—9, 19, 39, 43 și urm.; Sacken-Kenner, *Die Sammlungen des k.k. Münz—und Antiken Cabinettes*, Viena, 1867; J. Hampel, *A régibb középkor emlékei Magyarhoban*, I, Budapesta, 1894, p. 19—28; idem, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, 2, Braunschweig, 1905, p. 15—26; F. Gnecchi, *I medaglioni Romani*, 1, Milano, 1912, p. 12, 30—31, 35, 37; N. Fettich, ArchHung, 8, 1932, p. 45—53; L. Huszár, Folia Arch, 3—4, 1941, p. 138—147; N. Vlasa, SCIV, 20, 1969, 1, p. 151—159.
[344] Nota de inv. 348 de la Institutul de arheologie-București, întocmită de B. Mitrea.
[345] B. Mitrea, SCIV, 12, 1961, 1, p. 152; N. Vlasa, SCIV, 15, 1964, 1, p. 118; D. Protase, *op. cit.*, p. 169.

Şura Mare (Jud. Sibiu)

În grădina comunală s-a găsit o monedă de bronz de la *Valens*, donată de I. Schmidt, în 1848, colecţiei lui M. J. Ackner[346].

Tămăşfalău, com. Zăbala (Jud. Covasna)

Pe teritoriul comunei se semnalează descoperirea a patru monede romane, printre care şi o piesă de bronz de la *Constans*[347].

Teaca (Jud. Bistriţa Năsăud)

În Muzeul de istorie din Bistriţa au ajuns două monede de bronz de la Arcadius (Tolstoi, p. 43. nr. 119), descoperite în 1954, într-o grădină din localitate[348].

Temeleuţi (r. Călăraşi, R.S.S. Moldovenească)

Pe teritoriul comunei s-a găsit un solidus de aur de la *Arcadius* (A. A. Nudelman, Arh. issledovania i Moldavii (1973), Chişinău, 1974, p. 191).

Timişoara

Pe teritoriul oraşului şi prin împrejurimi s-au descoperit în decursul timpului următoarele monede romane imperiale tîrzii: 1 AE *Probus*, 1 AE *Diocletian*, 1 AE *Constantin cel Mare*, 6 AE *Constantius al II-lea*, 1 AE *Constans*, 1 AE *Iulian Filozoful*, 1 AE *Valentinian* (I?) şi 1 AE *epoca constantiniană*[349].

Tîrgşoru Vechi (Jud. Prahova)

În cursul săpăturilor efectuate în necropola de tip Sîntana de Mureş — Cerneahov de la Tîrguşor s-a descoperit şi o monedă de bronz de la *Honorius*[350].

Tîrgu Ocna (Jud. Bacău)

La Institutul de arheologie, C. Nalbac din Tîrgul Ocna a adus spre identificare 2 AE *Probus*, 2 AE *Licinius* şi 1 AE *Constantin cel Mare*, din colecţia lui Iacobovici din aceeaşi localitate[351].

Tîrnăveni (Jud. Mureş)

La Muzeul de istorie din Tîrnăveni se află 1 AE *Valentinian*[352].

Troianu (Jud. Teleorman)

La muzeul de istorie din Roşiorii de Vede se află 1 AE *Probus* (Coh.², 51) găsită în 1960 într-un mormînt. În 1961 s-a găsit o altă monedă de bronz de la *Constantiu al II-lea*[353] (Coh.², 44)

Tulgheş (pasul)

Monede de la *Constantius al II-lea* s-au găsit în 1856 în pasul Tulgheş[354].

Turda (*Potaissa*)[355] (Jud. Cluj)

Cu ocazia dezvelirii unei clădiri romane de pe *Cetate*, printre alte monede, s-a descoperit în 1906 şi o piesă de argint de la *Diocletian*. Un *dupondius*, tot de la *Diocletian*, s-a găsit la Turda sau împrejurimi. Într-o colecţie particulară ajunsă apoi la Muzeul de istorie din Turda se aflau două monede, una de la *Licinius*, iar cealaltă de la *Constantin cel Mare*. O monedă de bronz de la *Crispus*, găsită în *Tîrgul Vitelor* se afla în colecţia lui I. Téglás. În piaţa Ecaterina Varga s-a găsit prin 1953—1954 un *quinar* de la *Valentinian I* (Coh.², 37). Muzeul de istorie din Turda a trimis în 1951 şi 1954, Institutului de istorie şi arheologie — Cluj, patru monede romane de bronz, pentru a fi determinate. Ele au fost emise de: 1 AE *Iulian Filo*-

---

346 M. J. Ackner, *Münzkundliche Studien und Verzeicnisse aus verschiedenene Jahren* (ms.); cf. K. Horedt, *Contribuţii...*, p. 38; D. Protase, *op. cit.*, p. 169.

347 E. Orosz, Történeti és régészeti régészeti értesitö a Delmagyarországi történeti és régészeti múzeum társulat, Timişoara, 14, 1898, p. 41; cf. D. Protase, *op. cit.*, 169.

348 D. Protase, *op. cit.*, 169.

349 I. G. Seidl, Archiv für Kunde österreischischer Geschictsquellen, Viena, 15, 1855, p. 317; B. Milleker, *op. cit.*, p. 67; Const. Moisil, BSNR, 15, 1920, p. 80; B. Mitrea, SCIV, 16, 1965, 3, p. 616; D. Protase, *op. cit.*, p. 178.

350 B. Mitrea, SCIV, 14, 1963, 2, p. 471; Gh. Diaconu, *Tîrgşor...*, 1965, p. 100.

351 Monedele au fost văzute şi identificate de noi.

352 Eug. Chirilă şi colaboratori, StComSibiu, 18, 1974, p. 138.

353 B. Mitrea, SCIV, 16, 1965, 3, p. 612.

354 M. J. Ackner, Mitteilungen der k.k. Centralkommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, 1, 1856, p. 132; cf. K. Horedt, *op. cit.*, p. 38.

355 I. Téglás, ArchÉrt, 28, 1908, p. 272; M. Macrea, *op. cit.*, p. 300; K. Horedt, *op. cit.*, p. 38—40; I. Ţigăra, SCN, 3, 1960, p. 550; D. Protase, *op. cit.*, p. 170.

zoful (Coh.², 47), 2 AE *Constans* (Coh.², 60, 65) şi 1 AE *Arcadius* (Sabatier, I, 41 şi Coh.², p. 264).

Turnişor — Sibiu (Jud. Sibiu)
Din această localitate provin: 1 AE *Constantius Clorus* şi 1 AE *Theodosius al II-lea*[356].

Turnu Măgurele (Jud. Teleorman)
Din ruinele unei vechi cetăţi, poate Turris, s-au găsit monede din secolul al IV-lea [357]. e.n.

Turnu Severin (Jud. Mehedinţi)
În cuprinsul castrului roman şi prin împrejurimile acestuia s-au găsit numeroase monede romane imperiale tîrzii, de la *Galeriu Maximian* şi pînă la *Valentinian*. La Institutul de arheologie se află monede de bronz de la *Constantin cel Mare, Consiantius al II-lea, Constans* şi *Valentinian*[358].

Tuşnad (Jud. Harghita)
În 1956 a fost adusă la Institutul de istorie şi arheologie din Cluj-Napoca, pentru determinare, o monedă de bronz de la *Diocletian*[359] (Coh²., 34)

Ţaga (Jud. Cluj)
În săpăturile făcute în 1966 în aşezarea din această localitate, în bordeiul nr. 13 s-a găsit şi 1 AE *Constans I*[360] (337—350).

Udeni, com. Sîrbeni (Jud. Teleorman)
O monedă de bronz de la *Galeria Maximian*[361] s-a găsit în 1928.

Ulmu (Jud. Ialomiţa)
Din notele lui H. Metaxa rezultă că s-a găsit 1 AE *Arcadius*[362].

Ungurei (Jud. Alba)
Un tezaur cu monede de argint de la *Constantius al II-lea* s-a găsit în 1854, într-un vas de lut de culoare cenuşie[363].

Unip, com. Sacoşu Turcesc (Jud. Timiş)
Din cuprinsul unui tezaur descoperit în 1900, au ajuns în colecţia Muzeului de istorie din Timişoara 96 monede de bronz printre care se află emisiuni de la *Constantin I* şi succesorii săi[364].

Valea lui Mihai, com. Vinţu de Jos (Jud. Alba)
În mormîntul descoperit în 1926 se afla şi o monedă de aur de la *Theodosius al II-lea*, găsită în gura scheletului[365].

Valea Strîmbă, com. Suseni (Jud. Harghita)
În cuprinsul unui tezaur cu obiecte de argint şi aur, descoperit în 1938, se aflau şi 40 denari de la Hadrian, Antoninus Pius, Lucius Verus şi Comodus, precum şi zece monede de argint de la *Constans* şi trei monede de aur (solidi) de la *Gratian*[366].

---

356 C. Gooss, Programm des Gymnasiums zu Hermannstadt, 1869—1870, p. 30; cf. D. Protase, *op. cit.*, p. 170.

357 D. Tudor, Historica, 3, 1974, p. 105.

358 V. Pârvan, *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman*, Bucureşti, 1911, p. 191; Al. Bărcăcilă, Materiale, 5, 1954, p. 772—775; D. Protase, *op. cit.*, p. 182; B. Mitrea, nota de inv. 411, de la Institutul de arheologie-Bucureşti.

359 D. Protase, *op. cit.*, p. 182.

360 D. Popescu, SCIV, 18, 1967, 3, p. 532; B. Mitrea, SCIV, 19, 1968, 1, p. 18.

361 B. Mitrea, SCIV, 17, 1966, 2, p. 424.

362 Idem, SCIV, 19, 1968, 1, p. 181.

363 M. J. Ackner, *op. cit.*, I, 1956, p. 132; M. Macrea, *op. cit.*, p. 301; K. Horedt, *op. cit.*, p. 38; D. Protase, *op. cit.*, p. 182.

364 I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 44; D. Protase, *op. cit.*, p. 178.

365 M. Roşca, AISC, 1, 1929—1932, p. 70, fig. 7.

366 Székeli Zoltán, FoliaArch, 5, 1945, p. 95—99; idem, *Adatok a Székelyföld népvándorláskorához*, Sf. Gheorghe, 1946, p. 4—7; K. Horedt, *op. cit.*, p. 38—39; D. Protase, SCN, 1, 1957, p. 158, n.1.

Vădaş, com. Neaua (Jud. Mureş)
Printre monedele descoperite pe la sfîrşitul secolului trecut, probabil un tezaur, se menţionează cîte o monedă de aur de la : *Constantin I*, 2 *Constantius al II-lea*, *Valens* şi *Arcadius*[367].

Verbiţa (Jud. Dolj)
În punctul *Eleşteu*, s-a găsit în 1950 o monedă de bronz de la *Constantius al II-lea*, într-o aşezare din secolul al IV-lea e.n.[368].

Veţel Micia (Jud. Hunedoara)
În castru în aşezarea civilă de la Micia s-au găsit : 1 AR *Constantius al II-lea* şi 3 AE *Graţian*[369].

Viespeşti, com. Sprincenata (Jud. Olt)
În anul 1926 s-a descoperit un tezaur de *siliquae*, din care Muzeul de istorie al R.S.R. a recuperat, în 1974, un număr de 30 exemplare ; 2 AR *Constantius al II-lea*, 1 AR *Iulian al II-lea*, 3 AR *Iovian*, 2 AR *Procopius*, 9 AR *Valentinian I* şi 13 AR *Valens*[370].

Viziru (Jud. Brăila)
În 1929 s-a găsit o monedă de bronz de la *Galeriu Maximian*[371] (Coh²., 78).

Vîrtişcoiu (Jud. Vrancea).
Într-o aşezare de tip Sîntana de Mureş — Cerneahov s-a găsit o monedă de la *Constantin cel Mare*[372].

Voiteg (Jud.Timiş)
Din localitate provine 1 AV *Constantin al II-lea*[373].

Vorniceni (r. Nisporenschi, R.S.S. Moldovenească)
O monedă de argint de la *Constantius II* s-a descoperit în localitate (A. A. Nudelman, Arh. issledovania v Moldavii (1973), Chişinău, 1974, p. 190).

Zahanaua-Tîrgşoru Vechi (Jud. Prahova)
În colecţiile Institutului de arheologie (inv. 1 331) se află o monedă de bronz de la *Arcadius*, găsită în 1965 în această localitate[374].

Zimnicea (Jud. Teleorman)
Pe teritoriul oraşului, în diferite împrejurări, s-au găsit următoarele monede romane imperiale : 1 AE *Constantin al II-lea*, 1 AE *Constantius al II-lea* şi 1 AE *Gratian*[375].

Banat (regiune)
Se fac menţiuni generale despre descoperirea cîte unei monede de la *Diolectian*, *Maximian Hercule* şi *Constans*[376].

Bihor (jud.)
În colecţiile Muzeului de istorie din Oradea se află cîteva monede de la *Maxentius*, *Constantin cel Mare*, *Constantius II*, *Iulian*, *Valentinian I* şi *Valens*, cu indicaţia că s-au găsit pe teritoriul judeţului[377].

---

[367] L. Réthy, ArchÉrt, 12, 1892, p. 188 ; K. Horedt, *op. cit.*, p. 106—107 ; D. Protase, *Problema continuităţii..*, 171.

[368] SCIV, 3, 1952, p. 161 ; Institutul de arheologie-Bucureşti, inv. 828.

[369] M. Macrea, AISC, 3, 1936—1940, p. 300 ; K. Horedt, *op. cit.*, p. 39 ; B. Mitrea, SCIV, 20, 1969, 1. p. 168 ; 22, 1971, 1, p. 130 ; L. Mărghitan, RevMuz, 6, 1969, p. 533.

[370] Constanţa Ştirbu, comunicare la Sesiunea Muzeului de istorie al R.S.R. din 13—14 decembrie 1974 (rezumatul comunicărilor, p. 28).

[371] B. Mitrea, SCIV, 17, 1966, 2, p. 424.

[372] Gr. Aniţescu, ArtArh, 2, 1929, 3, p. 13—21 ; R. Vulpe, Materiale, 1, 1953, p. 494 (n. 119) ; Gh. Bichir, Danubius, 1, 1967, p. 116.

[373] I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 47 ; D. Protase, *op. cit.*, p. 178.

[374] B. Mitrea, SCIV, 18, 1967, 1, p. 199—200.

[375] Idem, SCIV, 17, 1966, 2, p. 424 ; 1967, 1, p. 200—201 ; 19, 1968, 1, p. 181.

[376] Történeti és régészeti értesitöa Délmagyarország történeti és régészeti múseum társulat, 3, Timişoara, 1887, p. 102—103 ; 4, 1888, p. 145—146 ; cf. D. Protase, *op. cit.*, p. 171.

[377] B. Mitrea, SCIV, 16, 1965, 3, p. 613 ; Gh. Lazin, Aluta, 2, 1970, p. 110.

Crişana (regiune)

La Muzeul de istorie din Oradea se află mai multe monede, printre care şi cîteva emisiuni de la *Constantin cel Mare, Constantius al II-lea, Iulian, Valentinian I* şi *Valens,* descoperite în cuprinsul regiunii Crişana[378].

Oltenia (regiune)

Pe teritoriul Olteniei fără să se cunoască locul exact de provenienţă s-au găsit următoarele monede :

— Tezaur de monede romane imperiale din secolul al IV-lea e.n., *epoca constantiniană,* comunicat de Em. Becker, la Congresul de numismatică şi arheologie din 1934, de la Craiova[379].

— În colecţia Muzeului de istorie din Craiova se află : 1 AE *Constantin cel Mare,* 1 AR *Constantius al II-lea,* 7 AR *Valentinian I,* 6 AR + 1 AE *Valens*[380].

— La Muzeul de istorie din Drobeta-Turnu Severin se găsesc : 1 AE *Licinius,* 7 AE *Constantin cel Mare,* 7 AE *Constantin al II-lea,* 4 AE *Constantius al II-lea,* 1 AE *Constans,* 1 AE *Valentinian I,* 2 AE *Valens*[381].

— Într-o colecţie particulară din Craiova se află monede de aur de la *Diocletian, Constantin cel Mare, Constantius al II-lea, Valentinian* şi *Theodosius*[382].

Sud-estul Transilvaniei

În cuprinsul unei colecţii numismatice donate în 1868 Colegiului reformat din Odorhei, după cum rezultă din catalogul tipărit al acesteia, se aflau şi 17 monede romane postaureliene, găsite în această regiune[383]. Printre acestea se numără şi cîte o monedă de la împăraţii : *Florianus, Probus, Diocleţian, Maximian Hercule, Constantius Clorus, Maximian Daza, Maxentius, Licinius sen., Constantin I,* 3 AE *Constantin al II-lea, Iulian Filozoful, Valentinian, Valens, Gratian,* şi 1 AV *Theodosius I.*

CIRCULATION DES MONNAIES ROMAINES POST-AURÉLIENNE EN DACIE

RÉSUMÉ

La portée historique des découvertes de monnaies romaines de l'intervalle compris entre le moment où les cfficialités romaines ont quitté la Dacie et celui de la réforme d'Anastase a été souvent mise en lumière. Cependant, le problème de la circulation monétaire à cette époque n'a été traité jusqu'à présent qu'en ce qui concerne le territoire de l'ex-province romaine. C'est seulement maintenant que sont réunies et interprétées d'un point de vue historique toutes les découvertes monétaires de la totalité de ce qu'était la Dacie préromaine, exceptant la Dobroudja, car celle-ci continua à rester sous la domination de l'Empire.

On connaît à l'heure actuelle en Dacie environ 300 découvertes monétaires de l'époque post-aurélienne. La plupart d'entre elles ont été faites dans le territoire de l'ancienne province impériale, mais le nombre de celles provenant de l'extérieur est assez grand. Une intensité plus accusée de la circulation monétaire se laisse saisir pour la période Constantin le Grand — Valens, c'est-à-dire lors de la reconquête par l'Empire d'une certaine partie des territoires de la rive gauche du Danube. Après 375, les

[378] B. Mitrea, *op. cit.,* p. 613.
[379] CNA, 10, 1934, 96—99, p. 70 ; Protase, *op. cit.,* p. 181.
[380] O. Toropu, *op. cit.,* p. 252.
[381] *Ibidem.*
[382] B. Mitrea, SCIV, 21, 1970, 2, p. 343.
[383] S. Fekete, *Eremgyüjtemény lajstroma,* Cluj, 1868, p. 14—15 ; cf. K. Horedt, *op. cit.,* p. 36—37 ; D. Protase, *op. cit.,* p. 168.

découvertes sont de plus en plus rares, pour disparaître à peu près complètement à partir du milieu du Ve siècle de n.è.

Sur le total de ces découvertes, on constate 47 dépôts (10 AV, 10 AR, 3 AV + AR et 24 AE), alors que le reste de plus de 250 découvertes sont constituées par des monnaies isolées. Les émissions en or sont plus fréquentes sous les règnes de Valentinien III et de Théodose II, alors que les pièces d'argent sont mieux attestées à l'époque Constance II—Valens. Mais les plus nombreuses sont les monnaies de bronze, dans les dépôts autant que dans les trouvailles isolées.

L'étude de toutes ces découvertes monétaires permet quelques conclusions d'ordre historique d'une importance toute particulière pour ce qui est de la Dacie post-aurélienne. En effet, quelques émissions d'argent peuvent être mises en rapport avec les communautés de la culture Sîntana-Tcherneákhov, autrement dit les Goths. Celles en or sont à attribuer dans une bonne mesure à la présence des Huns dans les régions carpato-danubiennes. Par contre, les monnaies de bronze dans leur quasi-totalité ne peuvent avoir appartenu qu'à la population daco-romaine. Compte tenu du caractère de ces découvertes, il s'ensuit qu'elles n'ont pu servir qu'à la population locale daco-romaine, c'est-à-dire à la population stable, à cette population qui continuait à produire des biens et à garder des liens traditionnels avec le monde romain méridional.

Un échange en petite monnaie, de bronze, courant et incessant dans la presque totalité du territoire de la Dacie, se poursuivant dans la conjoncture de la retraite aurélienne de cette province romaine ne saurait être attribué qu'à une population autochtone, les seuls et mêmes autochtones daco-romains. Ces mêmes découvertes monétaires isolées, constituées par la monnaie courante de bronze, montrent clairement que ceux qui les possédaient et les manipulaient devaient nécessairement faire partie d'une population connaissant les avantages de l'échange monétaire, et qui se trouvait en contact étroit et permanent avec le monde romain danubien. Or, dans de tels contacts, un rôle important était sans doute tenu par l'existence des affinités et des liens ethniques et culturels entre les deux populations.

L'entrée et l'installation des Huns dans les contrées carpato-danubiennes allaient contribuer dans une large mesure à la diminution de la circulation monétaire en Dacie post-aurélienne : le chiffre des découvertes monétaires se réduit sensiblement pour toutes les catégories de monnaies. La disparition presque totale de la monnaie dans l'espace nord-danubien après le milieu du Ve siècle de n.è, est en rapport direct avec la crise générale, politique et économique, de l'Empire romain à cette époque. Mais on retrouvera la même population daco-romaine engagée dans les échanges avec l'Empire byzantin, juste après la réforme d'Anastase. La reprise des relations avec l'Empire, ainsi que la diffusion presque immédiate des monnaies byzantines dans l'espace nord-danubien sont autant de témoignages indéniables de la continuité de la population daco-romaine dans l'ensemble du territoire de la Dacie post-aurélienne.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Les découvertes monnétaires romaines post-auréliennes en Dacie.

ASUPRA UNOR PROBLEME ALE CULTURII CRIŞ

DE

SILVIA MARINESCU-BÎLCU

Importantele rezultate obţinute de cercetarea românească în domeniul neo-eneoliticului au atras în mod firesc şi atenţia specialiştilor din afara graniţelor ţării noastre.

Dar dorinţa de a prezenta cu orice preţ rezultate excepţionale şi chiar opere de sinteză, dublată de o necunoaştere directă a materialelor şi în unele cazuri de cunoaşterea superficială a bibliografiei, i-a dus pe unii dintre aceştia la concluzii care sînt într-o flagrantă contradicţie cu realităţile istorico-arheologice. Acesta ni se pare a fi şi cazul cercetătorului V. Giancotti-Tassone, care publică în „Bulletin de la Société préhistorique française", tom. 67, 1970, fasc. 1, p. 323—334, articolul *Observations sur quelques aspects de la culture de Criş du Néolithique ancien de la Roumanie*, în care, deşi pare a-şi fi propus studierea problemelor ridicate de cultura Criş, îşi extinde concluziile asupra multora dintre aspectele neo-eneoliticului românesc.

Noi ne vom limita la discutarea cîtorva dintre părerile enunţate de cercetătorul sus-menţionat cu privire specială la cultura Criş, amintind doar în treacăt, şi numai atunci cînd contextul ne-o va cere, şi unele dintre problemele legate de alte culturi, care au fost într-o conexiune mai mult sau mai puţin directă cu această cultură. Vom trece cu acest prilej în revistă şi unele dintre punctele de vedere atît ale cercetătorilor români, cît şi ale celor străini care s-au ocupat de această cultură.

După ce se atrage atenţia (p. 324—325) că cea mai veche cultură neolitică de pe teritoriul României este cultura Criş legată de Starčevo din Iugoslavia şi Körös din Ungaria (realităţi binecunoscute şi adeseori subliniate de cercetătorii români), este scoasă în evidenţă sărăcia aşezărilor (doar cîteva bordeie) şi lipsa stratigrafiei acestora, arătîndu-se că ele sînt situate, în general, pe terasele apelor şi mai rar în peşteri sau adăposturi sub stînci.

Trebuie de la început menţionat că purtătorii culturii Criş au cunoscut deopotrivă locuinţele de tip bordei (în fazele mai vechi) ca şi pe acelea de suprafaţă (în fazele mai recente), ultimele construite din lemnărie şi împletitură lutuită, ba chiar şi locuinţe cu podea sau substrucţie de piatră[1]. Cît priveşte locurile alese pentru aşezări, ele au fost de o uimitoare

[1] D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în România, în lumina noilor cercetări*, Bucureşti, 1961, p. 29—30; E. Păpuşoi, *Raport preliminar asupra săpăturilor de la Trestiana*, Bucureşti, 1974; P. Roman, V. Boroneanţ, Drubeta, 1, 1973, p. 117—127, iată numai cîteva exemple de aşezări în care s-au descoperit fie bordeie suprapuse de locuinţe de suprafaţă, fie lo-

varietate şi întotdeauna în funcţie de mediul ambiant. Dacă, acolo unde existau peşteri şi adăposturi sub stîncă (Banat şi Transilvania), acestea au fost locuite, în zonele de cîmpie sau de deal întîlnim (cum este şi firesc) aşezări situate pe terasele rîurilor sau chiar în imediata vecinătate a apelor. Şi, spre deosebire de cele susţinute de unii arheologi [2], comunităţile culturii Criş, atunci cînd a fost cazul, s-au instalat şi pe mari înălţimi, ca de pildă pe Cetăţuia de la Vereşti (Comăneşti [3]), sau pe platoul din faţa Cetăţii de scaun a Sucevei [4]. Aşa cum am avut prilejul să subliniem şi cu altă ocazie, instalarea pe locuri joase nu constituie una din caracteristicile neoliticului vechi din ţara noastră [5].

Înainte de a trece la prezentarea ceramicii Criş, G.-T. citează cele cîteva aşezări în care aceasta apare în amestec cu ceramica altor culturi : Rupea, Vădastra şi Traian-Dealul Fîntînilor (p. 325—326). Precizăm însă că la Rupea este vorba de cîteva fragmente Criş şi de unul singur liniar, păstrate la muzeul din localitate, provenite dintr-o aşezare distrusă în întregime cu prilejul unor lucrări executate cu o jumătate de secol în urmă, şi al carierei de pietriş din 1956—1957, materiale despre care Vladimir Dumitrescu spunea clar ; „condiţiile de descoperire nu ne îngăduie să afirmăm că resturile liniare făceau parte din acelaşi strat de cultură cu cele Criş" [6]. La Vădastra [7], fragmentele liniar-ceramice reprezintă un „import " în mediul altei culturi (fragmentul aşa-zis Criş avînd un decor pe care îl întîlnim şi în mediul culturii cu ceramică liniară, preluat desigur de la cultura Criş). În acest mod, materialul la care se referă G.-T. nu poate avea decît o valoare de cronologie relativă, stratul Vădastra I putîndu-se paraleliza cu un liniar final. În schimb, la Traian-Dealul Fîntînilor nici *nu există ceramică Criş*, decorul cu unghia, ca şi acela de mici alveole pe marginea cărora a fost lăsată pasta rezultată din scobire, aşa cum arăta Hortensia Dumitrescu, nu numai că rămîne o apariţie sporadică în mediul liniar-ceramic din România, dar poate fi observat şi în cel corespunzător din Boemia şi Ungaria [8]. Dealtfel o cît de sumară trecere în revistă a planşelor lucrării lui A. Stocký [9], ca să nu mai vorbim de numeroasele articole

cuinţe cu platforme de piatră. Noi înşine am descoperit la Grumăzeşti (jud. Neamţ) o aşezare Criş cu locuinţe de suprafaţă. Exemplele ce se pot da sînt de ordinul zecilor şi acoperă o bună parte din teritoriul ţării.

[2] M. Petrescu-Dîmboviţa, ActaArchHung, 9, 1958, 1—4, p. 58—60 ; E. Comşa, Acta ArchCarp, 1, 1959, 2, p. 174.

[3] Informaţie Dan Monah. Aşezarea se află pe una din terasele înalte de pe stînga Trotuşului.

[4] N. Ursulescu, Carpica, 1972, p. 72.

[5] S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, Bucureşti, 1974, p. 19—20 (nota 25).

[6] Vl. Dumitrescu, *Omagiu Constantin Daicoviciu*, p. 161—165. Nu este evident exclusă (ci dimpotrivă) o relativă contemporaneitate între cele două culturi, dar ea nu poate fi demonstrată cu ajutorul descoperirilor de la Rupea.

[7] C. Mateescu, Materiale, 7, 1961, p. 59, fig. 1.

[8] H. Dumitrescu, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 467.

[9] A. Stocký, *La Bohême préhistorique*, Praga, 1929, pl. X/15, 19, 22—23 ; XI/3, 7, 16 ; XVII/10, 13 ; XXV/7 ; XXIX/3—4.

publicate de cercetătorii cehoslovaci în revistele de specialitate[10], i-ar fi fost suficientă lui G.-T. pentru a se edifica asupra acestor tradiţii Criş (sau Körös) păstrate în ornamentarea ceramicii liniare. La aceasta se adaugă faptul că ceramica de uz comun a celor două culturi este uneori aproape identică : aceeaşi pastă proastă, folosindu-se ca degresant şi multă pleavă sau nisip cu granulaţie mare, nefinisată şi arsă inegal. Decorul de „tradiţie Criş" îl întîlnim pînă tîrziu, chiar şi în ultima fază a culturii Precucuteni şi uneori şi în cultura Gumelniţa, fără ca aceasta să ne permită a ne gîndi la vreo contemporaneitate (fie ea cît de relativă) între aceste două culturi şi cultura Criş.

Trecînd la prezentarea ceramicii, G.-T. o tratează global şi, spre surprinderea noastră, crede că poate atrage atenţia asupra lipsei din cultura Starčevo şi Criş a unor forme întîlnite numai în grupul Körös (p. 329). Piesa la care se referă este însă un altăraş miniatural, neglijent modelat [11], similar altora descoperite din Ungaria[12], dar de dimensiuni mai mari şi lucrate cu deosebită atenţie. Totodată altăraşele de cult sînt binecunoscute şi din aşezările româneşti ale culturii Criş (ex. Valea Lupului, Valea Răii etc.).

După cum credem că a rezultat din cele de mai sus, G.-T. vorbeşte de o cultură Starčevo, una Criş şi alta Körös. Ar fi evident încă prematură încercarea de a formula concluzii definitive asupra denumirii celor trei „grupe culturale". Dacă prin Starčevo ar fi să înţelegem componentele acestei culturi manifestate cu precădere în Serbia, Macedonia, Bosnia-Herţegovina (parţial), Banat şi o parte din Oltenia, prin Körös extensiunea ceva mai tîrzie la nivel (Starčevo II-III) [13] şi periferică din cîmpia Ungară, iar prin Criş varianta întîlnită în restul României (Muntenia, o parte din Oltenia, Transilvania, Moldova), va trebui în viitor să răspundem numeroaselor probleme ridicate de o astfel de împărţire[14]. Căci, dacă am pune în acest mod problema, ar însemna ca numai aşezările primare să poată fi atribuite culturii Starčevo. Dar la nivelul fazelor următoare întîlnite în orice caz pînă în văile Bîrladului, în preajma Iaşilor şi a Sucevei, ca şi în nordul Transilvaniei şi pe teritoriul Ungariei, cultura Criş pentru România şi Körös pentru Ungaria. Rezultă de aici imposibilitatea de a opera cu astfel de scheme, cu atît mai mult cu cît (cu excepţia Banatului) [15], noi nu avem

---

[10] Ca să nu mai amintim decît faptul că decorul respectiv se întîlneşte şi în grupa tîrzie Želiezovce, J. Pavúk, SlovArch, 17, 1969, 2, p. 269—367, fig. 41/3; idem, SlovArch, 12, 1964, 1, fig. 10/1,3—7,9.

[11] I. Kutzián, *A Körös-Kultúra*, Budapesta, 1944, fig. XXXIV/15.

[12] *Ibidem.*

[13] Vl. Milojčić, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel—und Südosteuropas*, Berlin, 1949, p. 94 (tabel cronologic).

[14] Se adaugă evident la acestea şi binecunoscutele grupe Kremikovici şi Veselinovo din Bulgaria.

[15] Gh. Lazarovici, ActaMN, 6, 1969, p. 3—26. Încercarea lui V. Boroneanţ (*Comunicări*, *seria arheologie* 7, Craiova, 1968, p. 3—16), de a face din Banat o zonă de adaptare şi apoi de difuzare a culturii Starčevo-Criş, contravine realităţilor arheologice. După părerea colegului nostru, procesul de răspîndire s-a petrecut la nivelul trecerii de la faza I la faza II de la Cuina Turcului. Acelaşi autor însă (*Actes du VIIe Congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques, Praga, 1966* (1970), p. 407—410), atribuie primul nivel de la Cuina, unei etape corespunzătoare grupei Starčevo IIa şi Karanovo IA, iar pe cel de-al doilea unui moment cores-

încă o înscriere cronologico-evolutivă a acestei culturi[16]. Credem totuşi, cel puţin deocamdată, a fi mai potrivit să folosim termenul mai cuprinzător de complex Starčevo-Criş, împărţit în cele trei sau patru faze cunoscute.

Pe de altă parte, descoperirea în două puncte destul de îndepărtate (Gura Baciului[17] şi Cîrcea[18]) a unei ceramici de tip Proto-Sesklo, ca de-altfel şi precizarea grupei Vršnik (sau Anzabegovo-Vršnik), a cărei primă fază (I) a fost ataşată tot acestei culturi tesaliene[19], nu sînt de natură să simplifice lucrurile. Şi dacă în grupa macedoneană evoluţia este firească, formele şi pictura putînd fi urmărite de-a lungul tuturor fazelor, în aria Starčevo-Criş, situaţia pare a se complica.

---

punzător fazei Starčevo IIb. Dar cunoaştem atît în Moldova, cît şi în Transilvania (ca să nu mai vorbim de Oltenia) aşezări anterioare acelui „proces de răspîndire" preconizat de V. Boroneanţ. În plus se indică (V. Boroneanţ, Comunicări, p. 13) şi căile de răspîndire; prima peste Oltenia şi Muntenia de sud-vest către Transilvania şi Moldova, cauzată de grupul Karanovo-Kremikovici-Starčevo, şi a doua peste Banat către Ungaria şi Transilvania, a grupului Starčevo. Întrepătrunderea acestor două impulsuri ar duce la un proces de sinteză, care difuzîndu-se s-ar uniformiza şi generaliza pe întreg teritoriul României. Din păcate însă în sprijinul acestei teze nu s-au adus nici un fel de exemplificări sau o documentare arheologică. Ne putem deci întreba pe bună dreptate, unde se plasează preconizata zonă de întrepătrundere, cum se materializează acest fenomen, de ce în Moldova şi Transilvania întîlnim aşezări tipice Starčevo IIa, de ce Cîrcea şi Gura Baciului reprezintă un complex identic şi mai vechi, dacă pătrunderea şi difuzarea s-a produs dinspre Banat la nivelul trecerii de la prima etapă a Cuinei Turcului la cea de-a doua? ş.a.m.d. Vezi în legătură cu unele dintre aceste probleme şi Gh. Lazarovici, Banatica, 1, 1971, p. 17—31.

[16] Periodizarea făcută, pe baze stratigrafice, pentru Leţ (E. Zaharia, Dacia, N.S., 6, 1962, p. 5—51) nu ni se pare de natură să convingă. Gh. Lazarovici, ActaMN, 6, 1969, p. 22, arată că nivelul Leţ I nu poate fi paralelizat (aşa cum se susţine E. Zaharia, *op. cit.*, p. 47) cu faza Starčevo I. În acest mod nici Leţ II şi III nu vor mai putea fi paralelizate cu Starčevo II şi III. În plus, după părerea noastră, la Leţ trebuie rediscutată temeinic şi stratigrafia. Din profilul publicat (*ibidem*, p. 6, fig. 1, sus) la partea superioară a bordeiului, constatăm existenţa unei podine subţiri, peste care în mod ciudat se indică un strat de argilă (impropriu numit „pămînt virgin") *similară aceleia în care a fost săpat bordeiul*. Atît bordeiul, cît şi podina (deci două locuiri distincte şi suprapuse) sînt încadrate în nivelul Criş I, deoarece baza nivelului Criş II, cu o altă podină subţire peste care s-a descoperit cenuşe şi pămînt ars, se află imediat deasupra pămîntului galben („sol virgin" după autoarea săpăturii) aşternut peste umplutura bordeiului. Dacă la aceasta mai adăugăm cuptorul bordeiului, care n-a fost descoperit *in situ* (*ibidem*, p. 10), aflat în mijlocul umpluturii acestuia, şi dovedind clar o incontestabilă răvăşire posterioară părăsirii lui, precum şi faptul că o groapă Boian coboară direct de sub linia ce separă (de data aceasta fără nici un fel de strat steril intermediar) nivelul Criş III de cel aparţinînd culturii Ariuşd (fără să se emită ipoteza unei eventuale nivelări ariuşdene, care să fi distrus depunerile Boian), rezultă credem cu claritate că rezervele noastre sînt îndreptăţite.

[17] N. Vlassa, Acta MN, 9, 1972, p. 7—28; idem, PZ, 47, 1972, 2, p. 174—197. Menţionăm că în timp ce versiunea românească apare sub titlul: *Cea mai veche fază a complexului cultural Starčevo-Criş în România*, versiunea germană poartă în titlu precizarea „der *Vor—Starčevo—Körös—Zeit*"... Este însă adevărat că în ambele versiuni autorul, deşi subliniază strînsa legătură dintre cultura Proto-Sesklo „A" (reprezentată la Argissa) şi descoperirile de la Gura Baciului, fiind adeptul unei migraţii timpurii, se întreabă totuşi dacă nu cumva nivelul I defineşte clar acel Starčevo I, părînd a lăsa totodată să se înţeleagă că nivelul II de la Gura Baciului ar putea reprezenta o dezvoltare firească a primului, situîndu-se la un orizont cronologic Vršnik I — Servia I — Kremikovici etc. Acelaşi nivel II este plasat „nu mai tîrziu de cultura Pre-Sesklo paralel cu „şocul cardial" din neoliticul Tesaliei.

Dar cercetătorii de la Vršnik şi Anzabegovo paralelizează faza Anzabegovo-Vršnik I cu cultura Proto-Sesklo, singura în măsură să ofere cele mai bune analogii grupului macedonean care se află încă în studiu. M. Garašanin, *Actes du VIIIe Congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques*, I, *Rapports genereaux*, Beograd, 1971, p. 73—84.

[18] M. Nica, *Comunicare privind geneza civilizaţiilor neolitice din Oltenia*, prezentată la al III-lea Congres de studii sud-est europene, Bucureşti, septembrie 1974.

[19] M. Garašanin, *op. cit.*, *passim*.

Potrivit definiţiei cunoscute, fazei Starčevo I îi sînt caracteristice „diversele specii monocrome, ca şi ceramica grosieră, în cea mai mare parte decorată" [20]. Dar se pune în mod firesc întrebarea cum, dintr-o cultură de tipul aceleia de la Gura Baciului şi Cîrcea, cu minunata ei ceramică pictată, s-a putut dezvolta o cultură care în prima sa fază foloseşte doar ceramică monocromă (este adevărat de bună calitate), pentru ca în faza următoare să redescopere pictura cu alb? Excludem, aşa cum am menţionat mai sus, din discuţia noastră grupul macedonean Vršnik, nu însă înainte de a sublinia că M. Garašanin leagă genetic şi cultural Anzabegovo-Vršnik I de Proto-Sesklo, primul ocupînd probabil parţial şi perioada în care în unele părţi ale Tesaliei s-a întrerupt dezvoltarea ceramicii pictate, din pricina pătrunderii elementelor străine [21]. Să se fi repercutat acest fenomen tesalian pînă spre zonele ţării noastre?

În plus, în timp ce la Vršnik scheletele descoperite aparţin unor tipuri mediteraneene gracile hiperdolicocefale [22], cele de la Gura Baciului ţin de tipul *alpinoid* cu caractere cromagnon B şi sînt puse de descoperitor pe seama unor elemente etnice neprotomediteraneene, tipice Lepenski-Vir, antrenate, de aici, într-o migraţie spre nord, respectiv spre Gura Baciului [23].

Ne întrebăm însă dacă aceste schelete nu aparţin cumva unor localnici asimilaţi de primul val neolitic cu ceramică, ajuns în Transilvania mai degrabă prin Oltenia, deşi nici calea Porţilor de Fier şi a Banatului nu trebuie exclusă, cunoscute fiind atît de accesibilele drumuri, în special acela de-a lungul culoarului Cerna-Timiş şi de acolo mai departe fie prin Poarta de Fier a Transilvaniei, fie pe altă cale care ajungea la Mureş şi în centrul Transilvaniei. Dacă acceptăm însă o trecere a acestui prim val neolitic pe la Lepensky-Vir într-o fază în care nu exista încă la Lepensky ceramică, ar trebui să ne întrebăm în chip firesc de ce aceşti buni cunoscători ai tehnicii avansate de modelare, ardere şi pictare a vaselor nu au lăsat nici o urmă a trecerii lor pe la Lepenski-Vir? Şi, în egală măsură, dacă în migrarea lor spre nord au antrenat şi indivizi din această staţiune — buni cunoscători la rîndul lor ai tehnicii sculpturii în piatră — cum a putut degenera arta lor încît să devină de nerecunoscut în pietrele descoperite la Gura Baciului [24]. Sînt evident întrebări cărora deocamdată nu credem că li se poate da un răspuns satisfăcător.

Reîntorcîndu-ne la studiul care ne-a reţinut atenţia, constatăm cu surprindere că nu se încearcă o prezentare a ceramicii pe faze, ea fiind tratată global şi, evident, lacunar (p. 326—328). Se fac în plus şi o serie de afirmaţii în contradicţie cu descoperirile binecunoscute şi adesea ilustrate. Aflăm printre altele de existenţa unei paste fără degresant (p. 327); fapt imposibil din punct de vedere tehnic, vasele distrugîndu-se la ardere dacă lutul nu are un liant. Totodată ni se atrage atenţia asupra lipsei decorului excizat (p. 327), pe care însă îl găsim pe altăraşele culturii Starčevo-Criş

[20] Vl. Milojčić, *op. cit.*, p. 70; D. Arandjelović-Garašanin, *Starčevačka Kultura*, Ljubljana, 1954, p. 152—167; M. Garašanin, *op. cit.*, *passim*.

[21] M. Garašanin, *op. cit.*, *passim*.

[22] M. Gimbutas, Archeology, 25, 1972, 2, p. 112—123.

[23] N. Vlassa, ActaMN, 9, 1972, p. 25.

[24] *Ibidem*, fig. 34—36; 38—40; 43—45, toate puse de descoperitor (p. 19—21) în legătură cu binecunoscutele capete sculptate de la Lepenski-Vir.

şi se evidenţiază utilizarea pe scară mai largă a barbotinei în cuprinsul culturii Starčevo şi mai redusă în Criş (p. 327), fapt de asemenea inexact, cunoscută fiind frecvenţa acestei tehnici în aşezările din Moldova, precum şi faptul, adeseori subliniat, că în fazele mai tîrzii complexul Starčevo-Criş se caracterizează tocmai prin sporirea numărului vaselor ce folosesc acest decor.

Dată fiind maniera de tratare — globală — a ceramicii, ne vedem siliţi să nu stăruim asupra formelor şi ornamentării. Ne vom opri însă la o ipoteză ce ni se pare deosebit de interesantă. După cum se ştie, una dintre caracteristicile ceramicii culturii Vinča din faza A, constă în utilizarea tehnicii *black topped*, a cărei origine G.-T. pare să o fi găsit în cultura Starčevo-Criş. Autorul, în cursul unei călătorii de studii întreprinse împreună cu V. Boroneanţ, susţine că a descoperit în mai multe locuri din preajma oraşului Drobeta-Turnu Severin exemplare tipice pe care le numeşte proto-*black topped*. Ar fi vorba de ceramică Starčevo arsă la foc deschis, o parte a vasului fiind îngropată într-un strat gros de cenuşe. În acest mod partea îngropată apare neagră în timp ce restul corpului este mai clar, fără a fi însă întotdeauna roşu. Nu este prin urmare o ardere în cuptor, ci o ardere lipsită de mediul oxidant necesar obţinerii unei culori roşii vii (p. 327).

Întrucît nu am avut ocazia să vedem aceste materiale, sîntem în imposibilitate de a face o cît de sumară discutare a lor, dar ţinem să atragem atenţia asupra ceramicii Starčevo-Criş, arsă la roşu (ca să nu o mai reamintim pe aceea de la Gura Baciului şi Cîrcea). Categoria ceramică la care se referă G.-T., dacă ea există şi aparţine culturii Starčevo şi nu culturii Vinča, s-ar putea datora influenţelor exercitate de anumite grupe vinciene asupra unora starceviene.

Plasticii zoo — şi antropomorfe nu i se consacră decît cîteva cuvinte (p. 327 —328), iar din formularea destul de echivocă a frazei respective ar putea rezulta că socoteşte evoluţia plasticii neolitice din România ca fiind dezvoltată pe baza aceleia Starčevo-Criş. Netemeinicia unei asemenea concluzii se evidenţiază cu claritate pentru oricine cunoaşte chiar şi superficial plastica antropomorfă a culturilor neo-eneolitice care s-au succedat pe teritoriul României. Desigur, concepţia generală care a stat la baza creării acestor statuete rămîne (deşi cu unele modificări, completări şi certe evoluţii), dar tipurile se transformă radical, diversificîndu-se şi de cele mai adeseori îmbogăţindu-se, mai întotdeauna (dar nu şi exclusiv) sub noi impulsuri sudice.

Secvenţa a IV-a tratează ,,Sincronismele şi diversificările între culturile Starčevo, Criş şi Körös'', iar autorul rupe unitatea marelui complex cultural şi, aşa cum enunţa chiar de la început (p. 323) le tratează ca pe nişte culturi, care nu par a fi suferit (pe parcursul evoluţiei lor) nici un fel de modificări structurale [25]. Diferenţele ce apar între cele trei culturi

[25] Dacă n-ar fi să amintim decît modificarea radicală a tipului de locuinţă — de la bordei la locuinţa de suprafaţă —, îmbogăţirea utilajului litic în urma contactului cu purtătorii culturii ceramicii liniare, adoptarea unor forme şi decoruri de tip Vinča, transformarea formelor ceramice şi a ornamentării acestora etc. şi tot există suficiente elemente în sprijinul unei evoluţii pe o durată destul de îndelungată a comunităţilor Starčevo-Criş, ca să nu mai aducem în discuţie binecunoscutele aşezări cu mai multe niveluri din Iugoslavia şi România sau datele C14, care variază între 7120 ± 100 — 6560 ± 100 înainte de prezent.

ar fi de pus : „1, pe seama felului în care grupele paleolitice şi epipaleolitice s-au iniţiat la noua viaţă neolitică, care pare strîns legată de situaţia geografică a diferitelor grupe — cele mai bogate culturi materiale au fost dezvoltate în zone cu climat de influenţă mediteraneană, cum ar fi de pildă Porţile de Fier ; şi 2, pe seama influenţelor grupelor neolitice periferice". Se mai spune, în continuare că, de pildă, în Ungaria grupul primar — Körös — a ignorat pictura pe toată durata neoliticului vechi „în timp ce grupele secundare, adică derivatele celor primare — Bükk şi Tisa — au dezvoltat-o graţie influenţei Vinča şi Starčevo" (p. 328) [26].

Mai mult decît atîta, se susţine că nici ceramica liniară central-europeană nu cunoaşte pictura (p. 328), afirmaţie contrazisă de multiplele descoperiri de ceramică liniară cu decor pictat [27].

Din cele susţinute de G.-T. în legătură cu „iniţierea la viaţa neolitică", rezultă că el este adeptul teoriei lui V. Boroneanţ potrivit căreia populaţiile epipaleolitice din zona Porţilor de Fier au evoluat spre neoliticul cu ceramică [28]. Dar, pentru susţinerea acestei teze, va trebui să ni se explice, pe de o parte cum dintr-odată şi fără etape prealabile acestea au inventat o atît de perfecţionată ceramică (Starčevo-Criş), iar pe de altă parte, de ce au sărit peste etapele mai vechi, acum bine documentate, de la Cîrcea, Gura Baciului, Donija Branevica etc. ? Cît priveşte grupul Körös, el nu constituie un grup primar, ci este rezultatul expansiunii Starčevo-Criş, iar culturile Bükk şi Tisa sînt departe de a fi derivate direct din el.

Nu vom insista aici asupra problemelor legate de culturile cardiale sau *impresso* [29], şi a relaţiilor lor cu zonele Europei de sud-est, limitîndu-ne pe de o parte să reamintim că, cel puţin pînă în prezent, pe teritoriul României nu s-a descoperit o astfel de ceramică, şi pe de altă parte că fragmentul ceramic de la Tell Boruz, atribuit de D. Berciu culturii Gumelniţa [30], aparţine într-adevăr acestei culturi, decorat fiind cu tipicele paranteze ; însuşi *tell*-ul este caracteristic aceleiaşi culturi. Aducerea lui în discuţie într-un context în care se discută probleme ale culturii Proto-Sesklo şi neoliticului vechi sicilian şi adriatic (p. 328, n. 20) nu face decît să complice în mod inutil lucrurile. Dealtfel problemele acestor culturi au constituit obiectul multor studii ale unor valoroşi cercetători, buni şi direct cunoscători atît ai materialelor, cît şi ai problematicii respective, iar ele sînt prea ample pentru a încera cel puţin rezumarea lor în discuţia de faţă. Aceasta cu atît mai mult cu cît, aşa cum remarcam mai sus, fenomenul nu pare să fi afectat şi zonele ţării noastre, decît doar în măsura în care,

[26] Mergînd pe o astfel de linie de gîndire ar fi de presupus nişte sincronisme imposibile de stabilit, pe de o parte o vieţuire în paralel a triburilor culturilor Vinča şi Starčevo cel puţin pînă la începtuurile culturii Bükk, pe de alta o relaţie cronologică (cel puţin relativă) între cele patru culturi. Ar mai fi de reţinut (fapt binecunoscut dealtfel) moştenirile liniar-ceramice ale culturii Bükk, raporturile de cronologie relativă dintre sfîrşitul culturii ceramicii liniare şi începuturile culturii Bükk, aceasta din urmă putînd fi la rîndul ei (într-un anumit moment şi o anumită zonă) contemporană cu cultura Tisa (v. I. Bognar-Kutzián, ArchAustr, 40, 1966, p. 249 — 280).

[27] A. Stocký, *op. cit.*, pl. XXI/5, 12 ; XXII/5 ; XXIII5—6 etc. Descoperirile sînt mult mai multe, dar considerăm suficient de concludent exemplul citat, la care am adăuga binecunoscuta categorie pictată din cadrul liniarului de tip est-slovac şi a variantei lui din Ungaria (I. Bognar-Kutzián, *op. cit. passim*).

[28] V. Boroneanţ, *Comunicare ţinută în cadrul Institutului de arheologie din Bucureşti.*

[29] V. Giancotti-Tassone, *op. cit.*,, p. 328 — 329, încearcă, destul de neconvingător să rezolve şi această amplă şi atît de variată problemă.

[30] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, I, Bucureşti, 1966, fig. 16/9.

dislocînd populaţiile culturii Proto-Sesklo din Grecia, le-a obligat să se deplaseze spre Dunărea olteană şi Transilvania (ocupînd evident şi unele zone din actualul teritoriu al Bulgariei şi Iugoslaviei).

Dacă, pe de o parte G.-T., propune analogii ce duc spre începuturile neoliticului, pe de altă parte încearcă să pună în legătură cele cîteva torţi descoperite la Perieni (cultura Starčevo-Criş nefiind o cultură, care să le folosească în mod curent) de acelea de cu totul altă factură şi mult mai tîrzii ale culturilor Bubany-Hum, Sălcuţa şi chiar Baden, Vučedol şi Coţofeni. Dealtfel G.-T. consideră una dintre figurinele fragmentare de la Perieni [31], drept toartă cu analogii în culturile neoliticului vechi românesc, Tisa, Vinča, şi chiar Bükk din Ungaria (p. 329); analogii ale culturii Criş le caută şi la Smiličić (p. 329). Simpla enumerare a culturilor spre care autorul şi-a orientat cercetarea, arată la ce greşeli se poate ajunge pe baza unor simple analize tipologice, şi acelea tratate superficial.

Partea a V-a este consacrată „Problemelor relative la persistenţa Criş".

Descoperirile de dată recentă de la Gura Baciului (pe care autorul le cunoaştea, deoarece le văzuse la Cluj) şi Cîrcea nu mai dau dreptul să se afirme că „tradiţia ceramicii pictate a fost introdusă în România de cultura Criş" (p. 330). Se ştie astăzi că primii purtători ai neoliticului ceramic aparţin complexului Proto-Sesklo, a cărui extensiune (sigur pe cale de migraţie) spre nord a ajuns pînă în Transilvania.

Preluînd o ipoteză mai veche, G.-T. încearcă să derive pictura culturilor Petreşti şi Cucuteni din aceea a culturii Criş — este adevărat nu direct, ci prin intermediul culturii Vinča [32] —, căci aşa cum recunoaşte „o lungă perioadă separă Crişul de Petreşti" (p. 330). Dar, după cum se ştie, cultura Vinča nu foloseşte pictura decît rar [33], şi mai ales la ornamentarea statuetelor şi altăraşelor (şi aceasta cu precădere în fazele iniţiale), iar continuitatea Criş-Vinča-Petreşti, adusă ca argument, este departe de a fi chiar atît de clară şi simplă [34].

Noi considerăm că ar trebui să privim cu o anumită rezervă şi explicaţia potrivit căreia la naşterea culturii Petreşti ar fi contribuit culturile Tisa şi Herpaly [35] (a căror prezenţă pe teritoriul Transilvaniei şi Banatului este bine documentată), precum şi cultura Gumelniţa [36]. Fondul Vinča, impulsul gumelniţean, impactul culturilor pictate est-slovace şi panonice nu ni se par explicaţii satisfăcătoare pentru explozia tehnică decorativă a excepţionalei ceramici pictate a culturii Petreşti.

---

[31] M. Petrescu-Dîmboviţa, Materiale, 3, 1957, fig. 8/2 este în realitate o statuetă antropomorfă steatopigă, tipică pentru cultura Starčevo-Criş, cum a fost dealtfel şi publicată şi nu o toartă cum susţine G.-T.

[32] Idee avansată cu mulţi ani în urmă de H. Dumitrescu, SCIV, 17, 1966, 3, p. 433—444.

[33] Ceramica pictată de la Tăualaş-Deva este pusă de H. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 433 — 444, pe seama unui „fenomen de intruziune concretă şi directă ... transmisă de o cultură donatoare, de factură întîrziată: cultura Criş" culturii Vinča-Turdaş. Nu ne referim la pictura roşie crudă (crusted) cunoscută grupului Vinča, ci la aceea aplicată înainte de ardere.

[34] I. Paul, Rev Muz, 4, 1965, p. 294 — 302.

[35] Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică pe teritoriul României*, Bucureşti, 1974, p. 21—76.

[36] I. Paul, *op. cit.*, p. 299. Este adevărat că ambele culturi folosesc strachina cu umăr carenat, dar aceasta nu lipseşte nici din inventarul unor culturi ale neoliticului grecesc.

Este binecunoscută combătuta ipoteză a unei migraţii Petreşti spre sud, căreia i s-ar datora cultura Dimini [37]. Poate ar trebui să avem totuşi în vedere un curent cultural invers, adică un nou val sudic (tesalian) care să fi introdus în Transilvania atît tehnica cît şi pictura de excelentă calitate, a ceramicii culturii Petreşti. Pentru a se putea da un răspuns afirmativ unei astfel de ipoteze poate puţin cam îndrăzneaţă, va trebui să se dovedească pe de o parte anterioritatea grupelor Dimini [38] faţă de cultura Petreşti, iar pe de alta să se descopere atît în Bulgaria, cît şi în România aşezări care să jaloneze căile de penetrare spre Transilvania. Un astfel de drum ar putea fi şi acela parcurs de grupa Gura Baciului-Cîrcea (adică peste Oltenia) [39]. Dealtfel pînă şi originile picturii aşa-numitei „grupe Ariuşd" sînt căutate de G.-T. tot în cultura Criş, deşi recunoaşte că şi cultura Precucuteni „a contribuit la formarea culturii Ariuşd-Cucuteni" (p. 330).

Autorul face în continuare dovada unei necunoaşteri totale atît a materialelor, cît şi a bibliografiei româneşti. Pornind de la Izvoare (Precucuteni), spune el, găsim motive curbe mult dezvoltate, care reproduc în incizie motivele pictate Ariuşd şi Cucuteni (p. 330). Lăsînd deoparte faptul că procesul a fost invers — pictura reproducînd anumite motive incizate ale culturii Precucuteni — trebuie precizat că nu la Izvoare întîlnim cea mai veche fază a culturii Precucuteni, fapt cunoscut încă din anii 1955—1957 [40]. Mai mult decît atîta, încercînd să demonstreze un binecunoscut adevăr şi anume că ceramica de la Izvoare II (Protocucuteni, noi opinăm pentru denumirea de Cucuteni A1) o anunţă în linii mari pe aceea cucuteniană (precizăm pe cea a etapei A2), G.-T. ilustrează această teză, cu o singură excepţie (*Izvoare*, p. 121, fig. 86), cu material precucutenian tipic (p. 330 n. 37), iar pentru decorul „alveolar" caută analogii tot în cultura Criş. Trimiterea la fig. 51/7 a volumului *Izvoare* (p. 80), din nou nu este de natură să ne convingă, întrucît ne aflăm în faţa unui simplu decor de adîncituri ovale, tipic pentru ceramica de uz comun a etapei Cucuteni A1—A2. Şi unele forme la care se referă (p. 330, n. 38), ca de pildă piciorul de vas din fig. 43/3, *Izvoare*, p. 73 sau strachina din fig. 59/1, *Izvoare*, p. 87, nu au nimic comun cu cultura Criş. Piciorul nu poate fi în nici un caz derivat din această ultimă cultură, iar strachina o putem apropia de formele oricărei culturi: Vinča, Hamangia, Gumelniţa etc., iar fragmentul la care se referă — deşi are profilul greşit reprodus — este totuşi tipic precucutenian.

---

[37] Vezi pentru aceasta toată bibliografia şi rediscutarea problemei la Vl. Dumitrescu, Swiatowit, 23, 1960, p. 189 — 200.

[38] Pentru Dimini s-au stabilit mai multe faze evolutive unele paralelizate cu cultura Vinča B. Cultura Rachmani (atribuită epocii cuprului, Vl. Mijločić, Jahrb RGZMG, 6, 1959, tabelul de la p. 19), se caracterizează printr-o ceramică pictată după ardere (Vl. Milojčić, *Neue Deutsche ausgrabungen im Mittelmeergebeit und in Vorderen Orient*, p. 225 — 236).

[39] Amplul studiu monografic asupra culturii Petreşti, pe care îl pregăteşte colegul Iuliu Paul, va aduce desluşiri noi şi în această direcţie. Dealtfel I. Paul, Transilvania, Sibiu, 3,1973, p. 54 — 55 vorbeşte de legături, dacă nu directe, în orice caz evidente, ale culturii Petreşti cu „marile complexe cu ceramică pictată din zona egeo-mediteraneeană şi chiar din Asia Anterioară". Precizăm totodată că noi nu negăm importanţa complexului Lumea Nouă, dar deocamdată el nu pare a fi în măsură să lămurească problema amplă a bogăţiei decorului pictat din centrul şi vestul României (v. şi n. 34).

[40] H. Dumitrescu, SCIV, 6, 1955, 3 — 4, p. 459 — 478; idem, SCIV, 8, 1957, 1 — 4, p. 53 — 73.

Şi deşi cunoaşte şi enunţă uneori şi părerile cercetătorilor români, care s-au ocupat de problemele culturilor cu ceramică pictată din Transilvania şi Moldova, G.-T. vede totuşi în final evoluţia simplistă Criş-Vinča-Petreşti la care s-ar adăuga şi cultura Precucuteni rezultată „dintr-o conjugare a elementelor Criş şi ceramică liniară-Boian, care se va fi efectuat într-un context etnic necunoscut pînă în prezent" (p. 330). Iar pentru ca lucrurile să se complice definitiv, se explică în nota 40 că „aşezările stratificate necesare pentru rezolvarea acestei probleme lipsesc ; aşezarea de la Folteşti, rămînînd izolată". Lăsînd deoparte confuzia ce poate rezulta din indicarea greşită a localităţii — fiind sigur vorba de aşezarea de la Floreşti (azi în R.S.S. Moldovenească), unde după cum se ştie, pe lîngă o locuire liniar-ceramică, s-a descoperit şi una aparţinînd fazei Precucuteni II — nici un cercetător român nu a vorbit de o conjugare Criş-liniar-ceramică-Boian, din care să fi rezultat cultura Precucuteni. Sincronismul acestor trei culturi şi implicit simbioza lor sînt excluse [41]. Cît priveşte aşezarea de la Floreşti, aceiaşi cercetători care s-au ocupat temeinic de problemele respective, au arătat că ea nu aparţine culturii Boian, ci fazei mijlocii (II) a culturii Precucuteni [42] şi, deci nu este în măsură să rezolve problemele genezei acestei ultime culturi. Iar materialul aparţinînd culturii liniar-ceramice de la Floreşti — pe care am avut ocazia să-l studiem la Leningrad — aparţine la rîndul lui unei etape finale bandceramice contemporană, după părerea noastră, cel puţin cu începutul culturii Precucuteni I. Nu mai stăruim însă asupra acestor aspecte, deoarece în ansamblul lor, ele au constituit obiectul unor preocupări mai vechi şi ale noastre.

Reîntorcîndu-se la problemele culturii Criş, deşi G.-T. pare a cunoaşte bibliografia legată de această cultură din Moldova, Transilvania şi Banat, şi într-o oarecare măsură chiar o bună parte din materialele inedite încă (la acea vreme), scrie totuşi că nu ştie dacă elementele Criş din Moldova sînt contemporane cu acelea din Transilvania şi Banat. Mai mult decît atîta adaugă „această problemă nu poate fi rezolvată în ciuda speculaţiilor care s-au putut face pornind de la o duzină de aşezări stratifiate în România ... Totodată de mai bine de zece ani nici o aşezare nouă nu a venit să aducă clarificările necesare situaţiei cronologice stabilite pe baza vechilor săpături de la Leţ, Verbiţa, Perieni etc." (p. 313), iar în notă spune : „aşezările recent săpate de Vlassa — Gura Baciului şi Tărtăria, în Transilvania — nu prezintă nici o situaţie suficient de clară pentru a le putea utiliza lanprecizarea datelor anterioare" (n. 41). Dacă trebuie într-adevăr să recunoaş tem că nu sîntem încă în măsură să răspundem multora dintre problemele ridicate de prezenţa şi uneori chiar de răspîndirea culturii Criş pe teritoriul României, nu este mai puţin adevărat că tocmai în acei ultimi zece ani, la care se referă G.-T., arheologii români şi-au îndreptat cu stăruinţă atenţia spre lărgirea şi aprofundarea acestor probleme.

---

41 A se vedea întreaga problematică şi bibliografia legată de problemele originii şi evoluţiei culturii Precucuteni în volumul nostru citat la n. 5 (Lucrările importante care privesc geneza culturii respective sînt apărute toate înainte de 1970).

42 H. Dumitrescu, SCIV, 8, 1957, 1 — 4, p. 59 ; A. D. Alexandrescu, Dacia, N. S., 5, 1961, d. 21 — 37.

Notăm că, datorită amabilităţii cercetătorilor noştrii, G.-T. a avut acces nu numai la toate materialele inedite, dar chiar şi la multe dintre punctele de vedere ale cercetătorilor asupra lor. Dealtfel, aceasta rezultă cu claritate uneori chiar din textul în discuţie ; ar fi suficient să amintim materialele din Banat descoperite de V. Boroneanţ, acelea de la Gura Baciului (săpături N. Vlassa), cele descoperite de M. Nica, sau chiar propriile noastre materiale de la Grumăzeşti ; în plus, la acea vreme erau publicate cea mai mare parte a descoperirilor din Transilvania, precum şi multe din Banat (Cuina Turcului, Schela Cladovei, Ostrovu Banului, Drobeta-Turnu Severin etc.) Muntenia şi Oltenia la rîndul lor furnizaseră importante date legate de prezenţa şi chiar de evoluţia culturii Criş în zonele respective [43]. Cu atît mai surprinzătoare apar deci afirmaţiile făcute în articolul în discuţie. Cît priveşte aşezarea de la Leţ, s-a arătat recent că ceramica primului nivel nu se poate atribui primei faze a culturii Starčevo, ea fiind caracteristică fazelor următoare Criş-Starčevo [44]. Şi în privinţa aşezării de la Perieni se cer făcute unele preciziuni. Din raportul asupra săpăturii rezultă că într-o anumită zonă a unuia dintre şanţuri (III), o serie de fragmente de vase aparţinînd culturii cu ceramică liniară aflate la nivelul unei vetre răvăşite de la baza solului brun-cenuşiu, suprapuneau depunerea cafenie foarte bogată în material Criş, în care materialele liniare, erau rare şi introduse prin ganguri de animale sau alte deranjamente [45]. Reţinem deocamdată că nu exista între cele două depuneri nici un fel de pămînt steril din punct de vedere arheologic. Despre cea de-a doua observaţie, *făcută în cuprinsul unei gropi*, se spune că „fragmentele ceramice fuseseră dispuse în rînduri suprapuse pînă la fund". Dar în depunerea superioară (din nou fără o depunere sterilă între ele, *n.n.*). „*precum şi o mai jos* (sublinierile ne aparţin), pătrunse acolo tot prin ganguri de animale, s-au descoperit cîteva cioburi liniare răzleţe " [46], deci nu e vorba nici măcar de o depunere ceva mai consistentă. Ne-am permite însă să atragem atenţia şi asupra faptului că o anumită categorie a ceramicii de uz comun a celor două culturi (ne referim mai ales la aceea lipsită de decor) este uneori identică, putîndu-se uşor confunda şi deci nu ar fi exclus ca la Perieni ceramica aparţinînd culturii liniare să fie în cantitate mai mare. Departe de a contesta observaţiile stratigrafice făcute în această staţiune, lipsa pămîntului steril de acolo (ca dealtfel şi umplutura gropii) generează în mod firesc cel puţin o întrebare : Nu cumva în momentul pătrunderii triburilor ceramicii liniare în Moldova, locuirea Criş de la Perieni continua să existe? Şi implicit, nu avem cumva la Perieni tocmai momentul de contact (şi poate într-o oarecare măsură şi de vieţuire comună) al celor două culturi? Nu există nici un element pe baza căruia să putem considera încheiată evoluţia culturii Criş din Moldova în momentul pătrunderii triburilor liniar-ceramice. Dimpotrivă, sîntem astăzi în măsură (mai ales

---

[43] O temeinică informare bibliografică legată de toate problemele şi descoperirile culturii Criş din România ar fi fost obligatorie într-un studiu ca acela a lui G.-T., care se vrea atotcuprinzător.

[44] Gh. Lazarovici, ActaMN, 6, 1969, p. 22.

[45] M. Petrescu-Dîmboviţa, Materiale, 3, 1957, p. 68.

[46] *Ibidem.*

pe baza descoperirilor din așezarea Criș de la Grumăzești) să susținem ipoteza unei conviețuiri—cel puțin parțiale—sau viețuiri în paralel a purtătorilor, celor două culturi. Anumite unelte de piatră — calapodul, — ca și obiceiul perforării topoarelor de piatră șlefuită, purtătorii culturii Criș trebuie să le fi luat de la noii veniți, adică de la triburile aparținînd culturii cu ceramică liniară [47].

N. Ursulescu a dat o altă explicație apariției acestei „noi tehnici de perforare a topoarelor de piatră". El susține că, în etapele finale, purtătorii culturii Criș, văzîndu-se cu teritoriul mult micșorat din pricina presiunilor dinspre sud („din partea populațiilor celui de-al doilea val sudic", care ar fi acesta în Moldova? ne întrebăm noi), cît și dinspre nord („din partea purtătorilor culturii ceramicii liniare"), au fost obligați să se retragă în locuri mai ferite, unde să defrișeze noi terenuri. Acesta ar fi fost motivul care i-a determinat să încerce perfecționarea și implicit sporirea eficienței topoarelor [48]. Se subliniază în plus că așezările cunoscute pînă acum din jud. Suceava nu sînt amplasate pe văile rîurilor principale, ci pe mici afluenți ai acestora [49]. Autorul citat merge pînă la a numi acest ultim orizont Criș „orizontul topoarelor perforate timpurii" [50].

Regretăm că ne vedem obligați să atragem atenția asupra unor realități binecunoscute. După cum se știe, defrișarea terenurilor pentru agricultură se făcea cu ajutorul focului, cele cîteva fragmente de *toporașe* plate, perforate, fiind cu totul insuficiente și ineficace pentru o operație de o asemenea amploare. Gaura lor nu depășește în general diametrul de 2 — 4 cm, și este de la sine înțeles că nici o coadă de lemn atît de subțire nu rezistă loviturilor necesare unei astfel de operații, ca să nu mai insistăm și asupra dimensiunilor reduse ale topoarelor și a rocilor moi din care erau făcute uneori. Dacă s-ar fi lucrat la defrișare cu topoare, ne întrebăm de ce nu s-ar fi utilizat binecunoscutele și masivele *Walzenbeile* prinse eventual în mînere puternice din corn de animal (la care se punea apoi o coadă de lemn). Pe de altă parte, o defrișare de genul aceleia sugerate de N. Ursulescu implica și scoaterea rădăcinilor (muncă de loc ușoară nici chiar în zilele noastre), și apoi răscolirea și renivelarea terenului, în timp ce una făcută cu ajutorul focului, pe lîngă simplitate și rapiditate, beneficia și de o apreciabilă cantitate de cenușe în care semănatul constituia o operație cît se poate de ușoară. Să nu se uite pe de altă parte că uneltele de corn (scormonitoare, săpăligi etc.) cu care se executa răscolirea sau săparea terenurilor pentru cultivat sînt destul de rar documentate în așezările Criș și probabil nici acelea de lemn nu vor fi fost prea frecvente și cu atît mai puțin eficace pentru o muncă atît de complexă cum ar fi scosul rădăcinilor și răscolitul terenului înțelenit din jur.

De asemenea este cel puțin prețioasă denumirea sugerată — „orizont al topoarelor perforate" — atîta vreme cît unealta de bază (copleșitoare din punct de vedere numeric) continuă să rămînă simplul toporaș neper-

---

[47] Nu ne referim decît la Moldova, deoarece triburile Starčevo-Criș din Banat și Oltenia se aflau sub influențele altor culturi de la care au împrumutat, după cum se știe, o serie de elemente străine lor, ca de pildă pastă, forme, ornamentate sau unelte vinciene.

[48] N. Ursulescu, *op. cit.*, p. 69 — 74.

[49] *Ibidem*, n. 39.

[50] *Ibidem*, p. 78.

forat, alături de amintitul, dar destul de rarul „topor vălătuc". Şi aceasta cu atît mai mult cu cît nu se poate vorbi de aşezări caracterizate mai ales prin prezenţa unor astfel de topoare. Nici chiar culturile Precucuteni şi Cucuteni — care folosesc un tip perfecţionat de topor perforat — nu pot aspira la titlul de culturi ale topoarelor perforate. Unealtă evident perfecţionată şi infinit mai eficace (modificîndu-şi forma pe parcursul evoluţiei), ea nu va deveni predominantă decît în epoca bronzului şi nici atunci nu va fi folosită la defrişări. Singura cultură susceptibilă de a fi utilizat topoarele şi la tăiatul (nu numai la prelucrarea) lemnului, şi probabil într-o oarecare măsură şi la defrişarea terenurilor necesare agriculturii, va fi fost cultura Gumelniţa, caracterizată printre altele şi prin masivele şi frecventele topoare de silex. Sigur şi topoarele de piatră şlefuită au fost utilizate la tăierea, fasonarea şi prelucrarea lemnului necesar fiecărei gospodării, dar mai ales construirii locuinţelor.

Pe de altă parte aceste defrişări (poate uneori simple curăţiri de lăstăriş) nu erau pretutindeni absolut necesare. Constanţa cu care se referă la ele unii autori poate crea falsa imagine a unor imense păduri pe care, întîlnindu-le la tot pasul, triburile neo-eneolitice erau obligate să le transforme în terenuri cultivabile. În plus, pădurea avea la rîndul ei cunoscutele perioade de progres sau regres şi, aşa cum notam mai sus, sigur nu ocupa toate teritoriile pe care s-au aşezat primii cultivatori de plante şi crescători de animale.

Dealtfel ni se sugerează pentru aceleaşi triburi Criş şi ideea practicării unei agriculturi ciclice de tipul aceleia cunoscute la triburile liniar-ceramice [51]. Se uită însă un fapt esenţial, şi anume că deocamdată nu avem nicăieri dovada în cuprinsul aşezărilor Criş din Moldova, a unor dese plecări şi reveniri pe acelaşi loc, şi nici pe aceea a unei suite de aşezări din faze diferite, răspîndite pe cîteva hectare, ca în cazul unora dintre aşezările culturii cu ceramică liniară din Cehoslovacia, cum ar fi de pildă Bylany [52]. În plus, nici nu credem că triburile Criş depăşiseră nivelul de cultivatori primitivi de plante, trecînd la o adevărată agricultură. Stadiul cunoştinţelor noastre nu ne permite avansarea unei astfel de ipoteze. Nu ar fi exclus ca în cadrul aşezărilor acestei culturi să putem însă sesiza (într-un viitor nu prea îndepărtat) anumite diferenţieri în practicarea cu precădere fie a cultivării primitive a plantelor, fie a creşterii animalelor şi vînătoarei, în funcţie mai ales de mediul ambiant în care s-au stabilit. Dar pentru confirmarea sau infirmarea acestei ipoteze vor fi necesare temeinice analize paleontologice şi polinice într-un număr mare de aşezări ale culturii Starčevo-Criş, de pe întreaga şi vasta ei arie de răspîndire.

Cît priveşte predilecţia pentru văi ferite, ea se manifestă în egală măsură de-a lungul întregului neo-eneolitic de pe teritoriul Moldovei purtătorii ultimei faze a culturii Criş neconstituind neapărat o excepţie, deşi este destul de probabilă o oarecare retragere a acestora în momentul pătrunderii triburilor liniar-ceramice. Dar în egală măsură sîntem obligaţi să admitem o convieţuire şi implicit o influenţare reciprocă, numai în acest mod putîndu-se explica o serie de elemente Criş din inventarul liniar-ceramic şi altele liniare în acela al culturii Criş.

---

[51] *Ibidem*, p. 77.
[52] B. Soudský, *Bylany, osada nejstarších Zemědělcu z mladší doby Kamenné*, Praga, 1966.

La Grumăzeşti de pildă, într-o aşezare aparţinînd unei faze finale a culturii Criş, prelungindu-se sigur şi dincolo de ceea ce se defineşte drept faza Starčevo-Criş IV ; cu multe forme ceramice similare acelora ale culturii Vinča, întîlnim pe lîngă toporul perforat (tehnica perforării fiind luată, după părerea noastră, aşa cum am mai spus, de la triburile liniare) şi anumite elemente de decor tipice de asemenea culturii cu ceramică liniară[53]. Nu ar fi exclus ca şi prezenţa vaselor arse la cenuşiu deschis (nu prea frecvente la triburile Criş) să se datoreze tot unor astfel de influenţe.

Dealtfel, aşa cum pentru Banat şi Transilvania, ca şi pentru Iugoslavia şi Ungaria, se acceptă (în mod firesc) o anumită influenţă a culturii Vinča, exercitată asupra ultimei faze a culturii Starčevo — Criş[54], considerăm normală şi pentru Moldova influenţa liniar-ceramică asupra triburilor Criş tîrzii, precum şi convieţuirea (pe o anumită perioadă de timp), a celor două comunităţi aparţinînd acestor două culturi diferite[55].

Sînt mai greu de explicat formele Vinča pe care le-am identificat la Grumăzeşti. O cale posibilă de vehiculare a anumitor elemente de tip Vinča dinspre Transilvania, ar fi aceea a văii Trotuşului (o altă aşezare Criş cu influenţe Vinča, aceea de la Verneşti, fiind situată pe un deal din stînga Trotuşului), dar deocamdată se pare că nu avem atestată în Transilvania cea mai veche fază a culturii Vinča. În plus, în zonele est-sud-estice ale Transilvaniei (de unde se putea trece uşor în Moldova) nu există aşezări tipice ale culturii Vinča. Evident, rezolvarea acestor probleme rămîne o sarcină a viitoarelor săpături, dar ne-am putea întreba încă de pe acum dacă n-ar fi posibilă o vieţuire a culturii Criş (cel puţin în Moldova şi sud-estul Transilvaniei) pînă la un nivel cronologic echivalent fazei Vinča A2,

---

[53] Este vorba de un decor — probabil spiralic — realizat cu bandă lată incizată, avînd în interior diverse haşuri. Ceea ce surprinde cel puţin deocamdată este faptul că decorul acesta se întîlneşte mai ales în ornamentica ceramicii liniare de pe Rin (Bernhard Stümpel, Mainzer Z, 69, 1974, p. 222—226, fig. 2/3; 3/3, 7; 5/1, 3, 7, 8, 18; Hermann Behrens, *Jungsteinzeitfunde aus dem mitteldeutschen Raum*, Halle, 1965, p. 15, fig. 4/3), dar nu lipseşte nici din Olanda (P. J. R. Modderman, Archäologisches Korrespondenzblatt, 4, 1974, 1, Mainz, p. 5 — 11, fig. 1). Sînt destul de greu de precizat căile de pătrundere, cu atît mai mult cu cît în zonele limitrofe ale României decorul nu pare a fi fost întîlnit. În plus, însăşi forma vasului pe care se găseşte acest decor aminteşte vasele în colţuri ale culturii Turdaş. Evident, toate aceste date ridică importante probleme de raporturi culturale şi cronologice pe care ne rezervăm să le discutăm cu altă ocazie.

[54] Gh. Lazarovici, *op. cit.*; H. Dumitrescu, SCIV, 17, 1966, 3; N. Vlassa, ActaMN, 4, 1967, p. 403 — 423; D. Arandjelović-Garašanin, *op. cit*; I. Kutzián, *A Körös-Kultúra.* Bibliografia este mult mai amplă, ne-am limitat numai la cîteva lucrări care au abordat această importantă problemă.

[55] Am dori să se reţină că noi nu am avut aici în vedere problemele culturii Starčevo-Criş din aria ei nord-vestică şi nici pe acelea ale fazelor iniţiale liniar-ceramice, care au alt cadru şi cu totul alte linii directoare de dezvoltare şi unde cultura Starčevo-Criş a contribuit substanţial la naşterea celei liniare. Şi în legătură cu această ultimă problemă ni se pare cel puţin bizară afirmaţia lui G.-T. potrivit căreia *el* (sublinierea noastră) a ajuns, pe baza studierii materialelor de la Erbiceni-Ciumeşti, la concluzia că varianta est-slovacă este rezultanta unei asociaţii cu ceramica Criş (p. 328, n. 19). Este credem suficient să amintim că încă din 1956 E. Neustupný (ArchRozhl, 8, 1956, 3, p. 386 — 406) fără nici o rezervă vorbeşte de legăturile genetice ale culturii liniar-ceramice cu cultura Starčevo-Criş. La aceasta ar fi de adăugat faptul, deloc nesemnificativ, că aşezarea de la Erbiceni se află pe teritoriul Moldovei şi aparţine culturii tardenoaziene (Al. Păunescu, SCIV, 15, 1964, 3, p. 321 — 336) în timp ce la Ciumeşti (în nord-vestul Transilvaniei, la cîteva sute de km distanţă de prima) există şi o aşezare tipică culturii liniar-ceramice de tip est-slovac (Al. Păunescu, Dacia, N. S., 7, 1963, p. 467 — 476; E. Comşa, Dacia, N. S., 7, 1963, p. 477 — 484).

sau chiar, în anumite zone mai izolate, pînă la începutul fazei Vinča B1. Dată fiind eventualitatea unui sincronism al culturii Criş final din Moldova cu liniar-ceramica decorată cu „capete de note muzicale", ipoteza noastră ar putea avea şanse de confirmare.

Reîntorcîndu-ne la studiul care a fost punctul de plecare al articolului nostru, constatăm că G.-T. respinge categoric împărţirea culturii Starčevo în patru faze, propusă de Vl. Milojčić, întrucît ea nu ar corespunde nici unei realităţi stratigrafice, ci numai unei împărţiri tipologice bazate pe materialul provenit în principal din Serbia şi contravenind constatărilor stratigrafice. Avînd în vedere descoperirile de la Verbiţa, el împarte cultura Criş din România numai în două etape şi contestă existenţa perioadei celei mai vechi (Starčevo I), preconizată de Vl. Milojčić şi acceptată de Draga şi Milutin Garašanin (p. 332).

Este adevărat că această primă fază a culturii Starčevo, definită ca atare de Vl. Milojčić, caracterizată mai ales printr-o ceramică monocromă şi prin lipsa picturii [56], naşte o serie de nedumeriri. Aşa cum arătam şi mai sus, dacă ea se va contura precis ca o fază de sine stătătoare, plasată cronologic între aspectul Proto-Sesklo de la Gura Baciului-Cîrcea etc. şi o fază Starčevo-Criş cu pictură, va trebui să se explice temeinic atît reapariţia picturii cît şi rapida ei evoluţie în fazele II-III ale acestei ultime culturi.

Există însă cercetători care atribuie anumite aşezări, cum ar fi de pildă aceea de la Basarabi, unei faze Starčevo II, caracterizată se pare şi ea tocmai prin lipsa picturii [57], dar în aceste condiţii terminologia folosită pentru desenarea uneia sau alteia dintre faze se diversifică de aşa natură încît ne vedem în imposibilitate de a mai putea stabili unele coordonate comune nici chiar pentru fazele mijlocii şi ultime ale acestei culturi, necum pentru prima şi încă discutata fază cu care pare să-şi fi început evoluţia.

Este prin urmare greu de răspuns, cel puţin deocamdată, în ce măsură aspectul Proto-Sesklo la care ne-am referit ar putea fi atribuit unei prime faze Starčevo-Criş (fapt puţin probabil), sau el poate fi definit ca o „componentă de bază a acestui complex, delimitîndu-i începutul în timp şi legăturile etno-culturale în spaţiu" [58].

În acest mod, acel Starčevo I fără pictură ar rămîne o creaţie livrescă, lipsită deocamdată de un conţinut real. Evident, acestei ipoteze i se va putea aduce obiecţia (de loc neesenţială) că destul de recent au fost definite caracteristicile fazei respective în Banat [59] şi bine înţeles aceea privind vechile descoperiri din Iugoslavia. Rămîne deci încă o problemă, deschisă aprofundării viitoarelor cercetări.

Ţinînd cont de toate descoperirile mai vechi sau mai noi din Iugoslavia, România, Bulgaria şi Ungaria, reiese însă clar că nu putem împărţi această cultură numai în două faze, bazîndu-ne exclusiv pe săpăturile de la Verbiţa, aşa cum face G.-T.

În ceea ce priveşte uneltele de piatră şlefuită ale culturii Criş, luate şi ele în discuţie de G.-T., trebuie să recunoaştem că, în linii mari, ele nu permit stabilirea unor diviziuni. Arătam însă mai sus cum în etapele tîrzii

---

[56] Vezi n. 20.
[57] M. Nica, SCIV, 22, 1971, 4, p. 547 — 556.
[58] N. Vlassa, ActaMN, 9, 1972, p. 27.
[59] Gh. Lazarovici, *op. cit.*, *passim*.

Starčevo-Criş, sub influenţele culturilor liniar-ceramică şi Vinča, apare (fără a se generaliza), practica perforării, poate singurul element de evoluţie certă (alături de apariţia toporului-calapod, tip de unealtă împrumutat tot din mediul ceramicii liniare). Atribuirea toporului-vălătuc (*Waltzenbeil*) numai etapelor vechi Starčevo-Criş[60] este infirmată la rîndul ei de descoperirea la Grumăzeşti (într-o aşezare ce poate fi datată deocamdată în cea mai recentă fază Criş cunoscută pînă în prezent pe teritoriul Moldovei) a unui astfel de topor.

Cît despre uneltele microlitice, G.-T. afirmă pe drept cuvînt că ele apar deopotrivă în unele aşezări Criş, ca şi în inventarul altor culturi ale neoliticului vechi românesc. Subliniind însă în chip deosebit pe acelea ale culturii Dudeşti, el susţine în mod surprinzător că situaţia nu este de natură să ne mire, deoarece „purtătorii acestei culturi nu sînt altceva decît vechii vînători epipaleolitici neolitizaţi, care-şi păstrează tradiţiile" (p. 333).

Fie-ne din nou îngăduit să arătăm că între „vechii vînători epipaleolitici" şi cultura Dudeşti (indiferent dacă o paralelizăm cu Vinča A sau B [61]), există cîteva secole de viaţă neolitică. A vorbi, în stadiul actual al cunoştinţelor noastre, despre purtătorii culturii Dudeşti, ca despre nişte grupuri umane neolitizate, înseamnă ignorarea unui întreg proces de evoluţie istorică bine definit de cercetătorii care s-au ocupat de problemele acestei culturi.

În sfîrşit, ultima parte a articolului în discuţie se ocupă de „Relaţiile culturii Criş cu alte culturi neolitice din România: ceramica liniară şi Hamangia". Deşi se începe prin a se spune că aceste relaţii sînt problematice, în continuare se afirmă (pe bună dreptate) că atît cultura Vinča cît şi aceea a ceramicii liniare ar fi contemporane cu cultura Criş (p. 333). Trebuie însă să atragem atenţia că este vorba de un sincronism relativ, valabil pentru sfîrşitul culturii Starčevo-Criş şi începutul culturii Vinča, pe de o parte, şi pentru sfîrşitul (ceva mai prelungit) al aceluiaşi mare complex Starčevo-Criş şi primele valuri ale triburilor ceramicii liniare decorate cu capete de note muzicale, pe de altă parte, în funcţie evident de ariile de difuziune ale culturilor în discuţie.

Dar după enunţarea ideii mai sus-menţionate, din nou fără a da atenţie bibliografiei pe care el însuşi o utilizează, G.-T. scrie că „la Dealul Fîntînilor s-a descoperit o ceramică Criş amestecată cu ceramică liniară"..., citînd încă „două" alte complexe din aceeaşi aşezare în care „ceramica liniară este amestecată cu aceea Cucuteni A—B şi cu un tip de ceramică utilizînd pleava ca degresant, ceea ce este foarte catacteristic neoliticului vechi românesc, inclusiv culturii Criş" (p. 333).

Numai că, exceptîndu-se una dintre figuri, unde pentru simplificarea legendei, sînt indicate la marginea unui complex liniar-ceramic, două fragmente „Criş" [62] (de fapt de tradiţie Criş), Hortensia Dumitrescu spune

[60] N. Vlassa, *op. cit.*, p. 8 — 9.

[61] D. Berciu, *Contribuţii*, ..., p. 45 atribuie complexul de la Dudeşti fazelor Vinča A şi B1; Gl. Lazarovici, Pontica, 4, 1971, p. 31 — 38, susţine că cea mai timpurie datare a culturii Dudeşti nu poate fi urcată dincolo de Vinča B (p. 35), în timp ce într-un studiu recent, E. Comşa, PZ, 46, 1971, 2, p. 196—249, paralelizează sfîrşitul culturii Criş cu începutul culturii Dudeşti.

[62] H. Dumitrescu, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 465, fig. 7a.

textual : ,,Prezenţa acestor cioburi liniare în complexul fazei A—B a culturii Cucuteni îşi găseşte explicaţia în inerentele răscoliri în adîncime ale solului, făcute de purtătorii culturii Cucuteni-Tripolie, care s-au aşezat aici mult mai tîrziu şi şi-au construit casele peste vechile depuneri existente''... Iar despre ceramica grosolană şi aceea aşa-zisă Criş, aflăm ,,că s-au descoperit de asemenea cioburi liniare cu note muzicale, în cantitate mai mare, însoţite de specia grosolană, slab arsă, care conţine pleavă, paie tocate şi pietricele ... Decorul în *barbotină*, realizat prin scobirea pastei şi lăsarea ei pe marginea gropiţelor, cunoscut în cuprinsul ceramicii Criş, pare să fi fost adoptat şi de purtătorii ceramicii liniare, în care rămîne însă o apariţie sporadică''[63]. Reiese credem cu claritate cărui fenomen i se datorează aşa-zisul ,,amestec liniar-ceramic-Cucuteni A—B'', precum şi faptul că materialul grosolan descoperit aparţine locuirii liniare[64].

Totodată, datele de care dispunem pînă în prezent, contrar celor susţinute de G.-T. (p. 333), sînt totuşi de natură să definească, cel puţin pînă la un punct, relaţiile Criş-liniar-ceramică pe teritoriul României. Am arătat pe baza unor elemente certe (apariţia toporului-calapod, a tehnicii perforării, a anumitor elemente de decor şi a pastei de culoare cenuşie-deschisă) că se poate vorbi cu certitudine de o convieţuire paşnică, a cărei întindere în timp şi spaţiu nu o putem deocamdată preciza, între anumite grupe ale celor două comunităţi.

În plus, este cel puţin ciudat să se considere ceramica liniară din România ca o apariţie sporadică, spunîndu-se că fragmentele ceramice se limitează la cîteva sute concentrate în cea mai mare parte în Moldova (G.-T., p. 333). Chiar excluzînd dintre aşezările cu ceramică liniară pe acelea în care ea apare numai ca simplu element de import, totuşi numărul staţiunilor liniar-ceramice este de ordinul zecilor, aria de difuziune a acestei culturi incluzînd nu numai Moldova, sud-estul Transilvaniei, nordul Munteniei, ci într-o fază puţin anterioară (aceea de tip est-slovac) atingînd chiar limitele nord-vestice ale României, iar în ceea ce priveşte numărul fragmentelor, el este cel puţin de ordinul miilor.

Legarea ceramicii liniare din România exclusiv de aceea din Uniunea Sovietică (G.-T., p. 333), dovedeşte de asemenea o cunoaştere incompletă a descoperirilor din România şi a acelora din atît de vasta arie a acestei culturi. Similitudinile de forme şi decoruri nu permit astfel de concluzii restrictive. Este adevărat că în zona geografică care începe de la est de arcul mare al Carpaţilor şi pînă spre bazinul mijlociu al Nistrului întîlnim manifestări tîrzii şi deci relativ similare ale culturii liniarceramice, dar aceste constatări nu ne dau dreptul să rupem teritoriul României (şi nici al celorlalte zone amintite) din contextul mare al istoriei şi evoluţiei generale a culturii în discuţie, chiar dacă pătrunderea pe teritoriul ţării noastre s-a făcut într-o etapă mai evoluată. Excludem din această precizare aşezarea de la Ciumeşti unde, aşa cum am mai menţionat, se cunosc manifestări mai vechi din etapa numită est-slovacă.

În legătură cu aşezările Criş din Muntenia, pe care G.-T. le declară mai degrabă locuri de popas decît aşezări propriu-zise, datorate unor

---

[63] *Ibidem*, p. 463 — 464, 467

[64] V. Giancotti-Tassone, *op. cit.*, p. 333 vorbeşte chiar de imposibilitatea individualizării culturii căreia i-ar aparţine aceste materiale perfect încadrate, aşa cum am văzut, de către H. Dumitrescu.

iradiaţii tardive din staţiunile de pe teritoriul Moldovei (cum ar fi de pildă Perieni), nu înţelegem dece numărul lor i se pare excesiv de mare? De asemenea nu vedem raţiunea unui drum ocolit de pătrundere a triburilor Criş din Moldova spre Muntenia (G.-T., p. 334).

Evident cunoştinţele noastre asupra manifestărilor din Muntenia ale culturii Starčevo-Criş se află încă într-un stadiu incipient, dar de pildă aşezarea de la Tîrgşor, încadrată de descoperitor la sfîrşitul fazei Starčevo IIa şi început de IIb, cu locuinţe de tip bordei, precum şi legăturile pe care le stabileşte mai ales cu Oltenia şi Bulgaria [65], constituie dovezi ale unui curent care a mers de la vest şi sud către est şi nord.

Nu ne mai oprim asupra „relaţiilor Criş-Hamangia'' şi nici asupra raporturilor cronologice dintre cele două culturi, aceste probleme fiind discutate şi pe deplin lămurite în literatura de specialitate [66].

QUELQUES PROBLÈMES DE LA CULTURE DE CRIŞ

RÉSUMÉ

Ayant comme point de départ certaines opinions émises par V. Giancotti-Tassone dans son étude *Observations sur quelques aspects de la culture de Criş du Néolithique ancien de la Roumanie*, qui ont trait à beaucoup de problèmes du néolithique roumain, l'auteur présente l'état actuel des recherches et des résultats obtenus dans le domaine du néolithique ancien de Roumanie, ainsi qu'une série d'hypothèses et de conclusions de ses propres recherches.

Pour commencer, elle précise que les tribus de la culture de Criş ont choisi les emplacements de leurs sites en tenant compte du milieu environnant; l'affirmation que les sites de cette culture étaient situés sur des terrains bas est contredite par les nombreuses traces d'habitats dans les grottes, dans les abris sous roche, sur diverses terrasses (basses et moyennes) et même sur certaines hauteurs.

Tout en précisant qu'à Traian-Dealul Fîntînilor il n'y a pas des restes archéologiques appartenant à la culture de Criş, ainsi qu'on l'a affirmé, mais seulement une « tradition Criş » dans le décor de la céramique rubanée de cette station, l'auteur mentionne, d'une part, les matériaux similaires très bien connus du milieu rubané de la Hongrie et de la Tchécoslovaquie et, d'autre part, elle précise que cette tradition persiste jusqu'au niveau de la culture Précucuteni et même jusqu'au niveau de la culture de Gumelniţa. Ceci ne permet en aucun cas de conclure à un synchronisme (même partiel) entre ces deux dernières cultures et la culture de Criş. En même temps, on souligne que la manière globale, non différenciée par phases, de laquelle a été présentée (par G.-T.) la céramique de la culture de Starčevo-Criş, n'est pas indiquée, car elle n'est pas de nature à

[65] V. Teodorescu, SCIV, 14, 1963, 2, p. 251 — 273.

[66] Vl. Dumitrescu, StudBalcSofia, 5, 1971, p. 37 — 50; idem, Peuce, 2, 1971, p. 3—9,

contribuer à une juste connaissance de cette culture. D'autre part, l'affirmation de G.-T. selon laquelle toute la plastique néo-énéolithique de Roumanie se serait développée à partir de la plastique de la culture de Starčevo-Criş est sans fondement. Evidemment, la conception magico-religieuse d'ordre général qui a constitué la point de départ du modelage des statuettes néolithiques reste la même — bien qu'on peut saisir certaines modifications et une certaine évolution —, mais les types des statuettes et même les modalités de leurs réalisation se transforment d'une manière radicale, tout en se diversifiant et en s'enrichissant la plupart du temps grâce à de nouvelles influences méridionales.

L'auteur n'est pas d'avis qu'on peut diviser l'évolution de la culture de Starčevo-Criş seulement en deux phases (comme le veut G.-T.) et en même temps elle doute de l'existence d'une première phase Starčevo caractérisée par l'absence de la céramique peinte, opinion assez courante. En effet, les découvertes du type Proto-Sesklo des certaines sites de Yougoslavie (Donja Branjevica, etc.) et de Gura Baciului et Cîrcea en Roumanie — antérieures à la première phase de la culture de Starčevo-Criş —, ainsi que celles appartenant au groupe de Vršnik (ou Anzabego-Vršnik) de Yougoslavie, relié aussi à l'aspect culturel thessalien, caractérisées — entre autres — par une admirable céramique peinte (blanc sur rouge ou sur brun-rouge), ne sont pas de nature à nous faire croire qu'il y ait eu une première phase Starčevo sans céramique peinte.

En faisant sienne une ancienne hypothèse de certains chercheurs, T.-G. croit pouvoir dériver la céramique peinte des cultures de Petreşti et de Cucuteni à partir de la céramique peinte de Starčevo-Criş, par l'intermédiaire de la culture de Vinča, hypothèse dont le manque de fondement est souligné par l'auteur, qui est enclin à admettre que la culture de Petreşti serait le résultat, au moins en partie, d'un nouvel apport méridional (thessalien), qui aurait pu introduire en Transylvanie la technique et le décor peint, d'une excellente qualité, de la céramique de cette culture.

L'auteur n'estime pas nécessaire de combattre en détail les opinions de G.-T. sur les cultures Précucuteni et Cucuteni, car ces opinions denotent une information tout à fait incomplète, tant en ce qui concerne les matériaux que la bibliographie du problème: Les citations inexactes, des analogies inexistantes, des fautes de toute sorte abondent.

Un autre problème discuté par l'auteur est lié à la récente affirmation d'un chercheur roumain, selon lequel la dernière phase de la culture de Criş en Moldavie devrait être nommée « l'horizon des haches perforées », outils qui auraient été utilisés au défrichement des forêts. Tout en rappelant les méthodes pratiquées par les populations préhistoriques pour défricher les forêts, l'auteur précise, d'une part, que les haches perforées dont on a parlé sont de dimensions très réduites pour pouvoir servir à cette fin et, d'autre part, qu'il est presque certain que les haches perforées ont été introduites en Moldavie par les tribus rubanées. En tenant compte de ses propres découvertes de Grumăzeşti (dép. de Neamţ, toujours en Moldavie), l'auteur considère possible la survivance des tribus de la culture de Criş

vers la fin de leur évolution, même après la pénétration de la céramique rubanée, ainsi que des rapports pacifiques entre ces deux populations d'origine différente. Elle souligne aussi les influences de la culture de Vinča et suggère la possibilité d'une éventuelle pénétration de ces influences à partir de Transylvanie vers la Moldavie, par la vallée du Trotuş, hypothèse qu'elle même considère assez hasardée, vu que, en Transylvanie, on n'a pas encore prouvé l'existence de la première phase (A) de la culture de Vinča.

Enfin, l'auteur combat à juste titre l'affirmation (faite par G.-T.) que la culture rubanée de la Roumanie serait une apparition sporadique : on peut dire que le nombre des stations de cette culture est impréssionant et, d'autre part, le territoire sur lequel elles sont diffusées (toute la Moldavie, le centre et le nord-est de la Munténie, une bonne partie de la Transylvanie) prouve qu'il s'agit d'une des zones importantes occupées par l'expansion vers l'est de cette culture originaire de l'Europe Centrale.

NOI CONSIDERAȚII ISTORICE ASUPRA SCUTULUI DE LA DURA EUROPOS

DE

M. M. ZAHARIADE

În timpul săpăturilor arheologice întreprinse în anii 1922 — 1923 sub conducerea lui Franz Cumont la Dura Europos (azi Salihîiek, Irak), în seria scuturilor de paradă din lemn descoperite în *Turnul Arcașilor* (cazarma cohortei a XX-a Palmyrenorum Sagittariorum), era relevat și un important document, cunoscut ulterior sub numele de *Scutum Durae Europi*.

În istoriografia străină și în cea română, Scutul de la Dura Europos nu s-a bucurat decît de generale și trecătoare considerații[1] deși, prin însăși natura informațiilor, el reprezintă un izvor de aprecieri și comparații topografice și istorice de primă categorie.

Așa-numitul *Scutum Durae Europi* constă dintr-un fragment de scut de lemn pe care se găsește un pergament fragmentar, pictat. Scutul are dimensiunile de 1,10 — 1,20 × 0,80 m, iar pielea pictată și aplicată pe scut, o lățime de 0,45 m și o lungime de 0,18 m, considerînd numai porțiunea păstrată. Inițial, documentul trebuie să fi avut o lățime totală de 0,65 m.

Pergamentul cuprinde o listă de etape de-a lungul țărmului Pontic începînd — considerînd notarea din fragment — cu orașul *Messembria* (Tracia) pînă la *Artabda* (Theodosia, azi Feodosia — Crimeea) sau *Arta* (*xata*? — Armenia)[2]. Documentul[3] e împărțit în două părți distincte, redate prin două culori diferite : uscatul, în dreapta, colorat în roșu-închis, despărțit de marea de culoare albastră printr-o linie albă, curbă, fără meandre, reprezentînd țărmul.

---

[1] Documentul a fost reprodus grafic, imediat după găsire, într-o acuarelă executată — destul de corect — de M. Lauras și astfel, publicat pentru prima dată de Fr. Cumont în Syria, 6, 1925, p. 1 — 15, pl. I (acuarelă fără fotografie) sub titlul *Fragment de bouclier portant une liste d'étapes*, și reluat în *Fouilles de Dura Europos 1922 — 1923*, Paris, 1926, papyr IX, p. 323 — 331. La noi, fragmentul a fost analizat mai mult din punct de vedere geografic și al descifrării traseului de I. Mititelu, sub titlul : *Itineraria Romana* : *Le Bouclier de Dura Europos*, BSNR, 37, 1943, p. 78 — 91, cu o bună reproducere a fotografiei, desen și hărți. Mai nou, documentul a fost introdus în culegerea FHDR, I, sub titlul *Scutum Durae Europi Repertum*, p. 725 — 727, cu scurt comentariu (p. 725) și traducere (după I. Mititelu) a lui Vl. Iliescu și în a două rînduri semnalat de R. Vulpe, odată în DID, II, București, 1968, p. 205—206 cu fotografie, fig. 81, și altă dată în StCl, 11, 1969, p. 169 în articolul *Histrum ingressi- Histriae excidium*, p. 157 — 172.

[2] Asupra controversei în ce privește ultima localitate de pe document, vezi I. Mititelu, *op. cit.*, p. 78 ; Fr. Cumont, Syria, 6, 1925, p. 8 ; idem, *Fouilles* . . ., p. 330 și urm ; vezi și infra.

[3] Fr. Cumont, Syria, 6, 1925, 6, 1925 p. 1 — 13, pl. I ; idem, *Fouilles* . . ., p. LVIII — LX ; I. Mititelu, *op. cit.*, p. 91 ; FHDR, 1, p. 725.

S C I V A, tomul 26, nr. 4, București, 1975, p. 507—527

Pe acesta sînt redate amănunţit localităţile sau oraşele, începînd de pe coasta tracică pînă în nordul Pontului, în dreptul fiecărei dintre ele fiind desenată cîte o casă, alături avînd înscrisă, în mile romane, distanţa ce le separă. Astfel de reprezentări se găsesc în dreptul oraşelor : *Byzone*, *Callatis*, *Tomis*, *Tyras*, *Borysthenes* (Olbia), *Chersones*, *Artabda*. Localităţile şi oraşele sînt scrise de sus în jos, în sens invers hărţilor obişnuite, după drumul parcurs de la sud spre nord.

În partea stîngă e reprezentată marea, cu desenul a două corăbii suprapuse. În registrul superior apare o navă de război avînd fixată pe ea un turn de luptă [4] (sau o simplă reprezentare a velelor ?). Pe corabie se găsesc trei personaje [5]. În registrul inferior e desenată o navă de proporţii mai mici, fără vele sau turn de luptă, cu două figuri umane care o însoţesc.

Sub acest ultim desen mai apar încă două sau trei figuri de oameni, vizibile fragmentar, din cauza rupturii pergamentului.

Apele sînt redate cu culoare albastră. Pe pergament e un singur fluviu înfăţişat — Dunărea — înregistrat însă de două ori sub alt nume. Spre exemplificare dăm mai jos cele două variante ale principalilor comentatori ai documentului, Franz Cumont [6] şi I. Mititelu [7].

Franz Cumont	*I. Mititelu*
1 [Π]αν[υσὸς ποτ(αμὸς)?μί(λια)..]	1 Rîul Cimos? (pe unele fotografii)
2 'Οδεσ[σὸς μί(λια)..]	2 ΜΕ[ΣΕΜΒΡΙΑ]
3 Βυϐόνα [μί(λια)..]	3 ΠΑΝ[ΥΣΟΣ]
4 Κάλ[λ]ατις μί(λια)..	4 ΕΡΙΤΕ[8]
5 Τομέα μί(λια)λγ'	5 ΟΔΕΣΣΟΣ[9]
6 "Ι[σ]τρος ποτ(αμὸς)μί(λια)μ'	6 ΔΙΟΝΥΣΟΠΟΛΙ
7 Δάνουϐις ποτ(αμὸς)[μί(λια)..]	7 ΤΥΜΟΥ[10]
8 Τύρα μί(λια)πδ'	8 ΒΥΒΟΝΑ[11]
9 Βορ[υ]σ[θέν]ης [μί(λια)..]	9 ΤΡΙΣΣΟ[12]
10 Χερ[σ]όν[ησος........]	10 ΚΑΛΛΑΤΙ
11 Τραπ[εζοῦς......]	11 ΑΜΛΑΙΔΥΝΑ
12 'Αρτα[ξάτα μί(λια)..]	12 ΣΤΡΑΤΟΝΟ[13]
	13 ΤΟΜΕΑ[14] Χ°ˣ̬ΜΛΓΥ

[4] I. Mititelu, *op. cit.*, p. 91 ; s-ar mai distinge şi literele CMY. Tot aici, un soldat cu scut stînd pe punte ar fi însoţit, în dreapta lui, de semnele XPO.

[5] *Ibidem*, p. 91, menţionează că figurile de oameni pe care le-a observat Fr. Cumont şi care reies clar din acuarelă, nu se observă în fotografie.

[6] Fr. Cumont, Syria, 6, 1925, p. 9 ; idem, *Fouilles* . . ., papyr IX, p. 330 şi urm.

[7] I. Mititelu, *op. cit.*, p. 78 — 85.

[8] Tabula Peutingeriana, VI, 42, 513 : *Erite*; Ravennatis Anonymi, *Cosmographia*, V, 11, 4 : *Erete.*

[9] *Itinerarium Antonini* (O. Cuntz, 1929) 228, 3 : *Odisso.*

[10] Ravennatis Anonymi, *Cosmographia*, IV, 6, 12 : *Timum* şi V, 12, 1 : *Tumo.*

[11] De fapt Bizone (azi Cavarna) ; Ravennatis Anonymi, *Cosmographia*, IV, 6, 11 : *Bizoi* şi V, 11, 18 : *Byzoris* ; Tabula Peutingeriana, VI, 42, 511 : *Bizone* ; La Ştefan din Bizanţ, 11, apar şi formele : Βιζωναῖος, Βιζωνίτης, Βιζώνιος ; Bybona pare a fi o formă latinizată a oraşului Bizone, cf. Fr. Cumont, *op. cit.*, p. 13.

[12] Ravennatis Anonymi, *Cosmographia*, IV, 6, 13 : *Tirissa* şi V, 11, 17 : *Turisia* ; *Tabula Peutingeriana*, VI, 42, 511 : *Trissa.*

[13] Ravennatis Anonymi, *Cosmographia* IV, 6, 15 : *Stratonis* şi V, 11, 15 : *Stratonis* *Tabula Peutingeriana*, VI, 42, 511 : *Stratonis.*

[14] Pentru formele întîlnite în izvoare, vezi I. Stoian, *Tomitana*, Bucureşti, 1962, p. 13, 16 ; *Itinerarium Antonini*, 227, 3 : *Tomos.*

14 ΟΥΛΜΥΡΥΑ[15] Ḿ ΟΔ
15 Ι CΤΡΟΠΟΤΓ Ḿ ΜΔ
16 ΧαΛγοκ
17 ΔΑΝΟΥΒΙC ΠΟΤΜ ...
18 ΧΓΛ ?
19 ΕΧΤΟΒΡΟΚΟ[16] ...?
20 ΤΥΡΑC Μ ΠΔΦ
21 ΙCΙΑΚΟ[17]
22 ΝΙΚΟΝ[18] Υ ...
23 ΟΔΕCCΟC[19]
24 ΒΟΡΙCΤΕΝΑ[20] Ḿ ΡΕ
25 ΧΕΡΧΙΝΙΤΙC[21]
26 ΧΕΡCΟΝΟC[22] Ḿ ΟΔ
27 ΛΑΜΠ[ΑΔΑ][23]
28 ΑΡΤ[ΑΒΔΕΡΑ][24] Ḿ ΟΕΦ
29 ΧΙΜ[25]?
30 ΑΧΡΑ?

Considerăm la început necesare cîteva precizări cu privire la trupa în arhivele căreia s-a aflat interesantul document fragmentar. Pornind de la acesta, s-a crezut că întreaga *cohors XX Palmyrenorum*, posesoarea la un moment dat în arhivele sale a acestui itinerar scris, ar fi staționat

[15] Itinerarium Antonini, 226, 4 : *Salmorude* ; Hierocles, Συνέκδημος 637, 15 : Ἁλμυρίς ; Procopius, *De Aedificiis*, IV, 7, 15 : Ἁλμυρίς.

[16] Ravennatis Anonymi, *Cosmographia*, IV, 3, 6 : *Eteobroton* și V, 10, 9 : *Eteobrokon*.

[17] *Periplum Anonymi*, 61 : Ἰσιακὸν λιμήν. Numele portului e o derivare probabilă de la Ἀξιάκος (ποταμός).

[18] *Ibidem*, Νικών ; mai corect ΝΙΚΟΝΥ [Α] cum apare la Strabo, VII, 306 sau ΝΙΚΩΝΙΟΝ, *Periplum* Anonymi, 61 și Ptolemeu III, 10, 8 ; cf. RE, XVII, 1937, col. 508 — 509.

[19] Orașul se află la 28 km vest de limanul Nistrului. Pe teritoriul actualei Odessa se afla orașul propriu-zis Ὀδησσός (Ptolemeu, III, 5, 14) ; la Pliniu, *Naturalis Historia*, IV, 82 : Ordesos ; cf. Arrian, *Periplum Ponti Euxini*, 132 și *Periplum Anonymi*, 61. Lîngă Odessos se află și Portus Isiacorum ; RE, XVII, 1937, col. 1 185 — 1 186.

[20] E denumirea grecească (οἱ μὲν ἄλλοι Βορυσθένην αὐτοὶ δὲ Ὀλβίαν : Ștefan din Bizanț, 232) a cetății Olbia : Ὀλβίη, pe malul drept al Bugului, la 4 km în amonte de confluența cu estuarul Niprului. În perioada romană își păstra încă caracterul grecesc. În timpul împăraților Severi primește o garnizoană romană. RE, XVII, 1937, col. 2 405, nr. 3 și col. 2 406 — 2 407. Asupra perioadei romane a orașului : *Inscriptiones Orae Septentrionalis Ponti Euxini* I, ed. a 2-a Petrograd, 1916 ; B. Farmakovski, *Olbia*, Petrograd 1915 ; M. Ebert, *Südrussland im Altertum*, Leipzig, 1921.

[21] *Periplum Anonymi*, 56 : Κορονίτις și Κερκινίτις.

[22] Poate fi vorba de întreaga peninsulă Crimeea (Chersonesul Tauric, Χερρονήσον τῆς Ταυρικῆς, Arrian, *Periplum Ponti Euxini*, 132), dar și de principalul oraș de aici Heracleea.

[23] *Periplum Anonymi*, 52 : Λαμπάδα ; Arrian, *Periplum Ponti Euxini*, 132 ; Λαμπάδα/Λαμπάς ; cf. I. Mititelu, *op. cit.*, p. 85, nr. 27 și RE, 1925, col. 578, nr. 4.

[24] Este vorba de portul Theodosia ; la Arrian, *Periplum Ponti Euxini*, 131 : Θεοδόσια (Kafa medievală, azi Feodosia) ; *Periplum Anonymi*, 51 dă informația că în dialect tauroalanic, orașul se numește Ἀρδάβδα derivînd de la oseticul *awd*, șapte și *ard*, și ar însemna ἑπτάθεος „*cea cu 7 zei*” ; cf. RE, I (1894), col. 22.

[25] *Periplum Anonymi*, 45 : Κιμμέριον ; Ravennatis Anonymi, *Cosmographia* V, 11, 93 : *Chimerium* ;

„pe undeva prin estul Daciei” [26]. Afirmaţia comportă însă serioase rectificări. Unitatea, încă de la înfiinţare, nu a părăsit, pînă în anul 260 [27], garnizoana sa de la Dura Europos. Creaţie evidentă a începutului secolului al III-lea cînd se pune capăt autonomiei militare de pînă atunci a Palmyrei [28], *cohors XX Palmyrenorum Sagittariorum* dubla strategic garnizoana de la Dura, realizîndu-se o sporire numerică a efectivelor de aici [29].

Astfel, la începutul secolului al III-lea, oraşul adăpostea un efectiv de 1 500 de oameni [30]. În 230 unitatea mai staţiona încă la Dura Europos arătîndu-şi loialitatea faţă de Severus Alexander şi întreaga casă dominitoare [31] în timpul tulburărilor din regatul part prilejuite de răsturnarea dinastiei de aici. Trupa continuă probabil să staţioneze şi după 230, pînă la 260 cînd, angajată în conflictele cu perşii (Valerian), ia parte la dezastrul de la Carrhae [32]. În condiţiile unei continue alarme pe limesul eufratic, e puţin probabil ca garnizoana de la Dura să fie descompletată (în speţă cu *cohors XX Palmyrenorum*), iar unitatea să fie trimisă undeva prin Dacia sau Moesia Inferior, provincii care-şi aveau propriile lor forţe armate.

Dacă considerăm că permanent, între 230—260, presiunea persană e foarte puternică, se înţelege că nici măcar o *vexillatio* din cohortă — cum afirma I. Mititelu [33] — nu-şi putea părăsi sectorul. Mai mult, inexistenţa oricărei urme epigrafice a unităţii pe teritoriul Dobrogei sau în Dacia, vine să confirme absenţa totală a vreunui contigent din trupa de palmyreni.

---

[26] Cf. M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, p. 206.

[27] Fr. Cumont, *Fouilles ...*, p. LIV şi urm; idem, Syria, 6, 1925, p. 8 şi urm.

[28] În afara lucrărilor deja citate, vizînd regiunile siriene, mai vezi F. Lübkers, *Reallexikon des Klassischen Altertums*, Berlin, 1914, p. 756; J. G. Février, *Essai sur l'histoire politique et economique de Palmyre*, Paris, 1931; H. Seyrig, Syria, 13, 1932, p. 266 — 277; A. Poidebard, *La trace de Rome dans le désert de la Syrie: Le limes, de Trajan à la conquête arabe. Recherches aériennes (1925 — 1932)*, I, Paris, 1934; A. Schlumberger, *La Palmyrène du nord-ouest* (thèse), Paris, 1951.

[29] Fr. Cumont, *Fouilles ...*, p. LIV pentru cazul lui Iul(ius) Teren/tius Trib(unus) încă din primii ani de funcţionare a unităţii; *ibidem*, pl. VI, p. 89—97 nr. 8 a; idem, Syria, 3, 1922, p. 64. pl. XLVIII.; M. Rostovtzeff, *Dura Europos and its Art*, Oxford, 1938, p. 24 şi urm; *Compte Rendus de l'Academie des Inscriptions*, Paris, 1923, p. 19; Ann. Ép. 1923, 23; G. M. Bersanetti, Athenaeum, 18, 1940, 3, p 123. Cele trei puncte principale de pe limesul eufratic erau: *Dura Europos*, *Ană* şi *Hirtha*. La Dura mai staţiona din sec. II şi *cohors II Ulpia equitata*; Fr. Cumont, Syria, 4, 1923, p. 38— 58; şi 5, 1924, p. 26 — 43.

[30] Calitatea de *milliaria* ar rezulta nu numai din faptul că unitatea era condusă de un *tribunus*, grad de comandă specific pentru o trupă de o mie de oameni, dar şi din interpretarea unui papyrus (Fr. Cumont, *Fouilles ...*, papyr. VI, p. 314— 316), cuprinzînd trei liste cu adnotări diverse în care semnul Z ar însemna simplificarea pentru milliaria. Nu se ştie precis dacă unitatea era şi *equitata* termen ce nu reiese pînă acum din nici un document; M. Rostovtzeff, *op cit.*, p. 26 înclină spre acelaşi număr de 1 000 de oameni.

[31] *Comptes Rendus de l'Academie des inscriptions*, Paris, 1923, p. 18; AnnÉp, 1923, 23; Fr. Coumont, *Fouilles, op. cit. ...*, nr. 3: [Imp. Caes. M. Aurel] IO SEVERO [Alexandro pio felici aug] VSTO DIVI SEVERI PII [nep divi Antonini] MAGNI FILIO PONTI [fici max. trib. pote] STATIS VIIII PP [et Iuliae Avitiae Mameae Augustae matri Augusti nostri et c] ASTRORUM SENA [tus patriaeque mili] TES COH (ortis) XX PALMY [renorum sagittariorum Severianae Alexandrianae devoti] NUMINI AC MAIES [tati eorum].

[32] Fr. Cumont, *op. cit.*, p. LX şi urm. Dealtfel dovada staţionării ei după 235 la Dura e martelarea numelui lui Severus Alexander pe inscripţie.

[33] I. Mititelu, *op. cit.*, p. 91.

Dacă se poate deci afirma că pe teritoriul Daciei sau al Dobrogei nu a staţionat niciodată unitatea sau măcar o parte (*vexillatio*) din *cohors XX Palmyrenorum Sagittariorum*, rămîne însă de explicat cum a ajuns în arhivele trupei de la Dura Europos un document ce înfăţişează realităţi de pe ţărmul vestic al Pontului, integrat atunci Moesiei Inferior. În plus, se impun şi cîteva constatări de ordin general asupra documentului de care ne vom ocupa mai jos :

1. Limba de comandă şi a documentelor oricărei unităţi din armata romană era latina ; în schimb, autorul înscrisului pe pergamentul scutului pare să fi fost de origine grec (greco-oriental) care a beneficiat de o bună hartă în limba latină procurată din vreo localitate din Tracia (poate chiar de la Messembria)[34] şi a înscris numele localităţilor în greceşte. Dealtfel distanţele între oraşe sînt date nu în stadii, ci în mile, conform hărţii ce a servit drept model;

2. Itinerarul cuprinde un traseu precis, unitar, parcurs într-un anumit timp, cu un punct iniţial de plecare—probabil Messembria—şi unul de sosire — poate dinainte stabilit — Artabda ;

3. Pe pergament sînt înscrise strict doar localităţile şi oraşele ce au legătură directă cu marea, nefăcîndu-se menţiunea nici unei localităţi din interiorul Dobrogei ;

4. Distanţele şi succesiunea localităţilor sau oraşelor pe ţărmul vestic, corespund în general cu hărţile şi cifrele date de geografia antică de pînă atunci ;

5. Actul, înregistrînd realităţile de pe ţărmul vestic şi septentrional al Pontului, a ajuns ulterior pe limesul eufratic, la Dura Europos, unde a şi fost descoperit.

În afară de cadrul strict geografic al problemei[35], aspectele importante ale discuţiei sînt de a şti cine şi cînd se realizează acest itinerar şi mai ales rostul parcurgerii lui.

S-au propus două alternative : a) a fost efectuat de un singur personaj[36] ce şi-a însemnat locurile de popas şi a parcurs, prin urmare drumul Messembria — Artabda singur, neînsoţit ; ar fi vorba, în acest caz, după Fr. Cumont [37], de itinerariul unui soldat sirian (sirian grecizat ?) detaşat la o garnizoană (*cohors*, *vexillatio* ?) din nordul Pontului ; b) e un drum parcurs de o întreagă *vexillatio*, după I. Mititelu [38], aparţinătoare cohortei de arcaşi de la Dura, lucru cu care Cumont nu e de acord [39]. Vom vedea mai jos că propunerea lui I. Mititelu se apropie întrucîtva de adevăr în ce priveşte numărul, nu însă şi provenienţa militarilor ce au realizat itinerarul. Din hartă pare să rezulte că personajul care a efectuat notarea era de limbă greacă ; exemplul cel mai elocvent îl formează atestarea

[34] Pentru discuţii, vezi mai jos p. 508. Pentru originea latină a hărţii, care a fost folosită ca model pentru această listă înclină şi Fr. Cumont, *op. cit.*, p. 13. Probabil astfel de hărţi existau în toate garnizoanele romane, cuprinzînd porţiunile de teritorii în care staţionau sau pe care le aveau în imediata supraveghere.

[35] I. Mititelu, *op. cit.*, p. 85 — 89.

[36] Fr. Cumont, Syria, 6, 1925, p. 2 înclină pentru un *possesseur de bouclier*.

[37] *Ibidem*, p. 11.

[38] I. Mititelu, *op. cit.*, p. 91.

[39] Fr. Cumont, *op. cit.*, p. 10.

localităţii Halmyris, care e trecută pe pergament sub denumirea ei grecească Ουλμυρυα[40], şi nu în forma latinească, se pare frecventă, Salmorude, întîlnită în *Itinerarium Antonini*[41]. Dacă itinerarul a fost mai lung nu putem afirma cu certitudine, pergamentul fiind fragmentar. Nu pare însă să lipsească din el, considerîndu-i dimensiunile, un traseu prea mare. În acest sens e puţin probabil şi începutul notării pe hartă a oraşului Dura Europos, de unde cercetătorii menţionaţi presupun că era originar autorul înscrisului. Tot atît de improbabilă apare şi parcurgerea itinerarului de către o singură persoană[42]. E posibilă acţiunea unui grup de militari — în orice caz nu din *Cohors XX Palmyrenorum* — în secolul al III-lea, în Pont, la începutul sau în timpul evenimentelor tulburi de aici[43]. Cît de mare va fi fost grupul militarilor detaşaţi din vreo garnizoană din Tracia (poate chiar Messembria ?) nu putem preciza. Oricum, a fost o misiune specială, reclamată de anumite evenimente ce au avut loc în regiune, dinainte ordonată, probabil de legatul Traciei, în deplină colaborare cu cel al Moesiei Inferior şi încredinţată unui grup ce primise sarcini precise.

În acest caz, apare mult mai verosimilă o destinaţie oficială a unui grup[44] ce urma să aducă la îndeplinire o misiune ordonată şi care era autorizat să înscrie drumul parcurs, decît a unui simplu soldat ce notează localităţile doar pentru „a-şi satisface un simplu capriciu şi pentru a-şi aminti lungile etape parcurse în ţările străine"[45]. Grija şi precizia cu care au fost înscrise etapele vest şi nord pontice parcurse, relevă însemnătatea misiunii. De la o singură persoană harta ar fi putut lesne ajunge la una din populaţiile nord-pontice (în special la goţii prezenţi masiv la această dată aici), care, posesoare al unui astfel de document s-ar fi putut uşor orienta în acţiunile ei piratereşti.

De aceea — cu o rezervă firească — presupunem că harta, provenită dintr-unul din comandamentele sud-dunărene (moesic sau tracic ?), reprezenta şi un document secret ce urma — după îndeplinirea misiunii — să reajungă rapid în vreuna din arhivele garnizoanelor balcanice.

Important de stabilit rămîne însă timpul cînd a fost parcurs acest itinerar. Se admite unanim că evenimentul s-a produs în prima jumătate a secolului al III-lea, dar în orice caz după 230[46], deşi, practic, nu există nici o informaţie în acest sens. Data a fost însă presupusă pe baza a două elemente : menţiunea epigrafică a cohortei pentru prima dată la 230[47], şi a aflării pergamentului cu scutul la Dura Europos, ocupată de

---

[40] I. Mititelu, *op cit.*, p. 83 nr. 14.

[41] 226, 4.

[42] Fr. Cumont, *op. cit.*, p. 11.

[43] Pentru problemă în general, vezi *Scriptores Historiae Augustae* (Iulius Capitolinus): Maximinus cel Bătrîn, 13; Gordianus cel Bătrîn, 31; Maximus şi Balbinus, 16; Herodian VI, 1 şi urm.; Iordanes, *Getica*, XVI; *Romana*, 217 şi urm.; în *Monumenta Germaniae Historica* 6, V, 1; Fr. Altheim, *Die Soldatenkaiser*, Berlin, Frankfurt/Main, 1939; E. Albertini, *L'Empire romain*, Paris, 1929, p. 283 şi urm; A. M. Remenikov, *Borba plemen Severnovo Pricernomoria s Rimom v III veke*, Moscova, 1954, p. 20 — 28; DID, II, p. 220 şi urm.

[44] Fr. Cumont, *op. cit.*, p. 10.

[45] *Ibidem.*

[46] Fr. Cumont, *Fouilles* ..., p. LX şi urm; idem, Syria, 6, 1925, p. 10 şi urm; Vl. Iliescu, FHDR, 1, p. 725 plasează data itinerarului în deceniul al patrulea sau începutul celui de-al cincilea; I. Mititelu, *op. cit.*, p. 91, optează pentru 230 — 238.

[47] Vezi n. 31.

unitate, dar evacuată în jur de 260 [48], cu prilejul dezastrului lui Valerian de la Haran (Carrhae). Acceptînd în general, în lipsa altor elemente de demonstrație, deceniile patru sau cinci, rămîne de precizat data evenimentului și ce situație existentă în Pont a condus la efectuarea acestei misiuni.

Era evident o stare nemaiîntîlnită în Dobrogea din vremea lui Marcus Aurelius (170), prilejuită atunci, de invazia costobocă.

După incuria pentru întreținerea drumurilor, pentru o perioadă de aproximativ 10—15 ani de la moartea lui Caracalla, spre sfîrșitul domniei lui Severus Alexander, se reia activitatea asiduă pentru refacerea drumurilor, în special în Moesia Inferior, intensificată în mod deosebit pe vremea lui Maximinus Thrax. S-a acordat importanță primordială drumurilor de coastă legînd marile centre vest-pontice [49]. Eforturile în această direcție au mers paralel cu întărirea sectorului cel mai expus dinspre mare, orașele vest-pontice, ce deja la această dată reprezentau probabil o formă particulară de limes [50]. Intensitatea lucrărilor izvorește tocmai din constatarea vulnerabilității litoralului și a faptului că barbarii încep să folosească și marea în atacurile lor [51]. Din punct de vedere militar, în această perioadă țărmul nordic și vestic era controlat de *Classis Pontica*[52] și parte din *Classis Flavia Moesica* de la Noviodunum [53], garnizoanele unora din orașele pontice ca Tyras [54], Tomis[55], fiind menținute.

---

[48] Fr. Cumont, *Fouilles* ..., p. LXI; idem, Syria, 6, 1925, p. 9 și urm.; I. Mititelu, *op. cit.*, p. 91.

[49] CIL, III, 14, 462; stîlp miliar din timpul lui Maximinus Thrax și a fiului său Maximus descoperit la Corbu, pe ruta Tomis — Histria; Em. Doruțiu-Boilă, SCIV, 15, 1961, 1. p. 133, dar și DID, II, p. 226; A. Stein, *Die Legaten von Moesien*,, Budapesta, 1940, p. 98.

[50] G. Forni, *Dizionario Epigrafico di Antichità Romane*, Milano, 1949, V, fasc. 34, 1959, p. 1 086 și urm; pentru evoluția limesului Pontic, vezi recent Al. Suceveanu, RRH 13, 1974, 3, p. 217 — 238 și, în special, p. 220 — 225. Cu argumente arheologice și epigrafice, Al. Suceveanu ajunge la concluzia că întreg țărmul vest-pontic a fost întărit efectiv, treptat, pe o perioadă de trei secole (I — III e. n.), fiind deja închegat ca sistem defensiv la jumătatea secolului al III-lea deși, invaziile de acum „*autorisent des conclusions plutôt pessimistes quant à l'efficacité de ce limes*". (p. 238); Em. Condurachi, *Les conditions politiques du Bas-Danube et l'organisation du limes romain*, *Roman Frontier Studies*, Tel Aviv, 1971, p. 156—165 (apud. Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 25). Caracteristice în acest sens sînt refacerile de incintă de la sfîrșitul secolului al II-lea și începutul secolului al III-lea la multe din cetățile vest-pontice; pentru Histria, Gr. Florescu, G. Cantacuzino, *Histria*, I, București, 1954, p. 285 — 293; pentru Callatis, S. C. Lambrino, RIR, 5 — 6, 1935 — 1936, p. 321 — 332 și Th. Sauciuc Săveanu, *L'Archéologie en Roumanie*, București, 1938, p. 51 — 72; Notăm că zidul cetății Callatis e refăcut integral încă de pe vremea lui Marcus Aurelius; Vasile Pârvan, *Zidul cetății Tomis*, ARMSI, seria a II-a, 37, 1915, p. 431 și urm; R. Vulpe, DID, II, p. 225 și urm. Întreținerea și refacerea zidurilor atunci cînd era nevoie, capătă un caracter de rutină, dar agitațiile populațiilor *extra fines* au impus intensificarea lucrărilor. O apărare a țărmurilor prin orașe întărite și flotă întîlnim în Britannia (*litus saxonicum*) și nordul Galliei (*tractus Armoricani*).

[51] DID II, p. 218 — 219. Începînd cu anul 238 în tot cursu secolului al III-lea aproape toate atacurile principale asupra imperiului se vor da pe mare (238, 258, 263, 264, 267, 268).

[52] I. Marquardt, *L'Organisation militaire chez les Romains*, XI, Paris, 1891, p. 234 — 235 (cu bibliografia); RE, III (1897), col. 2 630 — 2 649; D. Kienast, *Untersuchungen zu den Kriegsflotten der Romischen Kaiserzeit*, Bonn, 1966, p. 105 — 119 (cu bibliografia la p.160 — 164); Al. Suceveanu, Peuce, 2, 1971, p. 161 și urm.

[53] Gr. Florescu, RIR, 16, 1946, 1. p. 10— 18; CIL, III, 14, 214, 34; Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 155 — 166; DA, I, 2, p. 1 225 — 1 236;

[54] P. Nicorescu, ARMSI, seria a III-a, 19, 1937, p. 217 — 222.

[55] I. Stoian, *op. cit.*, p. 46, n. 4, admite o garnizoană aici; A. Rădulescu, SCIV, 14, 1963, 1, p. 101, nr. 9 presupune o *ala I Flavia Gaetulorum*, iar W. Wagner, *Dislokation*, p. 141, *cohors VII Gallorum*.

Cu toate acestea, în 238, după informaţia scurtă şi precisă, însă extrem de discutată [56] a lui Iulius Capitolinus, *Vita Maximi et Balbini*, 16,3 au avut loc evenimente importante în Pontul Euxin, marcînd primele atacuri ce vor afecta o bună parte din Moesia Inferior şi în primul rînd Dobrogea.

Binecunoscutul pasaj, asupra căruia revenim cu un succint comentariu, mai mult din punct de vedere istoric, fără pretenţia de a rezolva cu aceasta şi aici problemele ridicate de relatarea ca atare, este : *Sub his pugnatum est a Carpis contra Moesos; fuit et Scythici belli principium, fuit et Histriae excidium eo tempore, ut autem Dexippus dicit, Histricae Civitatis.*

Textul pare să ajute răspunsului la întrebările cînd şi cu ce scop a fost realizată călătoria, ce a avut ca urmare notarea atîtor localităţi pe un pergament de scut. Unul din principalii comentatori ai acestui pasaj, R. Vulpe, are şi cele mai interesante interpretări istorice pe marginea textului. Pentru domnia sa, *Scythicum bellum* ar reprezenta atacurile carpo-gotice care s-au făcut simţite puternic la Dunăre şi în special, în Moesia Inferior timp de aproape 30 de ani [57], iar *principium*, începutul acestor atacuri în ansamblul lor [58]. Asupra expresiei *fuit Histriae excidium* R. Vulpe cade de acord că e vorba oricum de o distrugere, dărîmare, ruinare, zdrobire, nimicire [59], în timp ce pentru *eo tempore* dă înţelesul unei durate mai mari, întinsă pe întreaga perioadă a războiului şi nu exprimînd distrugerea Histriei chiar la începutul războiului (*eodem tempore*) [60]. Într-adevăr, *principium* nu poate reprezenta altceva decît începutul (în anul 238), în sensul ἡ ἀρχή. În acest caz, conform expresiei lui Capitolinus, considerînd ca elemente de bază ale discuţiei *principium* şi *excidium*, am avea relaţia de egalitate *principium* = *eo tempore* (anul 238), dar în acelaşi timp şi dependenţa temporală a lui *excidium* faţă de egalitatea meţionată ; *principium* poate avea însă şi înţelesul de κατ'ἀρχάς, ceea ce ar clarifica datele problemei ; conform relaţiilor mai sus-amintite *principium* = κατ'ἀρχάς, deci chiar la început (*eodem tempore*). Aceasta ar readuce dintr-o dată în actualitate disputa asupra distrugerii Histriei.

Semnalăm şi relaţia *Scythicum bellum* = *eo tempore* de care *excidium* ar fi de asemenea dependent temporal, dar aceasta ar da naştere la interpretări în ce priveşte distrugerea Histriei sau la începutul atacului (lucru mai plauzibil), sau în timpul retragerii (puţin probabil) [61]. E evi-

---

[56] V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, Bucureşti, 1912, p. 14 ; idem, *Histria VII. Inscripţii găsite în 1916 — 1921 şi 1922*, ARMSI, seria a III-a 2, 1923, p. 105 ; idem, Rivista di Filologia e di Istruzione classica, 2, 1924, p. 307 — 340 ; S. Lambrino, REL, 9, 1931, p. 2—3 ; 11, 1933, p. 457 — 563 ; *Melanges I. Marrouzeau*, Paris, 1948, p. 319 şi urm ; Gr. Florescu, *Histria I*, p. 66 — 95 ; Em. Condurachi, *Histria I*, p. 57 — 59 ; R. Vulpe, HAD, Bucureşti, 1938, p. 364 şi 270 ; idem, DID II, p. 230 şi urm ; idem, StCl, 11, 1969, p. 157, 171 ; Em. Doruţiu-Boilă, StCl, 6, 1964, p. 247 — 259 ; recent. Gh. Poenaru Bordea, SCN, 5, 1971, p. 91 — 113 (în special p. 97 — 100, 106).

[57] R. Vulpe, DID, II, p. 230 ; idem, HAD, p. 264 ; idem, StCl, 11, 1969, p. 159.

[58] Idem, StCl, 11, 1969, p. 159.

[59] *Ibidem* ; vezi şi D. M. Pippidi, *Contribuţii la istoria veche a României* [2], Bucureşti, 1967, p. 464 şi urm.

[60] R. Vulpe, DID, II, p. 230 ; StCl, 11, 1969 p. 159.

[61] Cf. n. 56 şi, în special, V. Pârvan, Histria VII, p. 105, dar data stabilită de Pârvan în acest sens nu suferă modificări.

dentă perioada scurtă în care s-a desfăşurat războiul — numai anul 238 —, fapt la care face referire şi Iulius Capitolinus. *Bellum Scythicum* din 238 nu se referă atît la invazia carpilor pe care, Dexippus, izvor primar pentru Iulius Capitolinus, îi cunoştea şi diferenţia net din punct de vedere etnic de goţii, destul de necunoscuţi la această dată şi locuitori ai teritoriilor nord-pontice, desemnaţi dealtfel şi prin termenul specific, în aceste cazuri de *Scythi*, ci mai ales la acţiunea din 238 a noilor inamici ai lumii romane [62].

Pentru o perioadă de exact 10 ani de la acest atac, Dobrogea pare să nu mai sufere de pe urma vreunei invazii, urmare reală şi efectivă a eforturilor militare şi financiare ale lui Tullius Menophillus de alungare a năvălitorilor şi înlăturare rapidă a urmelor invaziei lor, din anul 238 [63]. Abia în anul 248 goţii, acum cu rol de conducători de coaliţie [64], au întreprins puternicul şi cunoscutul lor atac ce se va prelungi cu o şedere pe pămînt roman pînă în anul 251 şi cu o mare victorie în iunie a aceluiaşi an, la Abritus.

O primă remarcă ce se impune asupra aşa-numitului război scitic ce s-ar fi întins pe o perioadă de 30 de ani e că sensul cuvîntului *bellum* în literatura istorică antică nu era cel din ziua de azi şi nici măcar nu se apropia de el. *Bellum* însemna operaţiile duse pe un anumit teritoriu, prilejuit de anumite evenimente grave (de cele mai multe ori invazii), pe o perioadă relativ restrînsă. Astfel e cazul cuceririi Daciei cînd au avut loc două războaie ; *bellum Dacicum* reprezintă fie primul, fie al doilea război nu întreaga perioadă 101—106, deşi, între anii 102—105, starea conflictuală

---

[62] Lucru cu care chiar R. Vulpe e de acord ; cf. StCl, 11, 1969, p. 158, 169.

[63] Petrus Patricius, FHG, IV, fragm. 8 ; R. Vulpe, DID II, p. 232. Menţiunea unei presupuse invazii din anul 242 : *Scriptores Historiae Augustae, Vita Gordiani* (Capitolinus) 26, 4 : *fecit iter in Moesia atque in ipso procinctu quidquid hostium in Thraciis fuit delevit, fugavit expulit atque summovit*, s-a dovedit în cele din urmă neîntemeiată ; pentru un atac carpic la această dată opinează Fr. Altheim, *Le declin du monde antique*, Paris 1953, p. 245 ; D. Tudor, *Răscoale şi atacuri barbare în Dacia romană*, Bucureşti, 1957, p. 51 ; idem, Historia, 14, 1965, 3, p. 368 — 380 ; *Istoria României* I, Bucureşti, 1960, p. 456 — 528 ; M. Macrea, D. Protase, SCS Cluj, 5, 1954, 3—4, p. 495 şi urm. ; V. Cristescu, Istros 1, 1934, p. 73 — 80 ; idem, *Istoria militară a Daciei romane*, Bucureşti, 1937, p. 91 ; o părere contrară cu argumente numismatice, C. Preda, SCN, 4, 1968, p. 175 şi B. Mitrea, SCN 4, 1968, p. 197 — 205, 209 — 221 ; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Bucureşti, 1973, p. 181 ; în orice caz la aceste tulburări e raportată poate *damnatio memoriae* a lui Menophillus declarat *hostis publicus*, ca urmare a vreunei acţiuni de nesubordonare şi poate chiar a intenţiei de a lua purpura imperială. Pentru discuţii minuţioase despre datarea exactă a guvernării lui Menophillus şi acelui necunoscut C. PE ..., vezi D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 472 şi urm., ce ajunge la concluzia unei *damnatio memoriae* numai pentru ultimul (admiţîndu-l pe A. Stein, op. cit., p. 98 şi urm.) ce l-a schimbat în funcţie pe Menophillus în a doua jumătate a anului 240 ; dar cf. R. Vulpe DID, II, p. 232 — 233, care înclină să creadă totuşi o nesubordonare ; cf. G. M. Bersanetti, Athenaeum, 14, 1938, p. 233 — 238 ; G. Mihailov, Klio, 37, 1959, p. 227 — 229.

[64] Zosimos, I, 20—21, 23 ; Zonaras, XII, 19 ; Dexippus, FHG, fragm. 28 şi urm. ; Iordanes, *Getica*, XVI, 89 — 92, 103 ; pe baza studiului unei monede din timpul lui Filip Arabul, puternic afectată de un incendiu şi găsită în sectorul *extra muros*, precum şi a circulaţiei monetare pe ţărmul vest-pontic, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 99 — 101, 107, presupune distrugerea Histriei în timpul domniei lui Filip Arabul (în special în primii 2 — 3 ani), 245 — 247, fără a exclude nici perioada 248 — 255 (*op. cit.*, p. 106) acceptată şi de H. Nubar ; C. Preda — H. Nubar, *Histria III. Descoperirile monetare. 1914 — 1970*, Bucureşti, 1973, p. 66 — 69. Rămîne de văzut însă dacă s-a produs în această perioadă vreun atac în Dobrogea, fiind cunoscut faptul că goţii vor năvăli aici abia în 248, iar aceşti doi ani sînt ocupaţi cu invazia carpică ce n-a afectat Scythia Minor, ci numai Dacia şi limesul Alutan. Ne întrebăm dacă nu s-a produs, după 238, o împărţire a sectoarelor de atac între cei doi foşti aliaţi.

între beligeranţi se menţine fără însă a fi desemnată prin *bellum*. În timpul lui Valens are loc un singur *lacrimabile bellum in Thracia* (9 august 378). Pacea lui Valens din 369 inaugurează o perioadă de *pax* după concepţia romană, deşi, privit azi, conflictul rămîne latent şi după 369, fără în;ă a reprezenta un *bellum*.

Mai mult, fără a insista asupra faptului în sine, remarcăm că Dexippus, autor primar şi de bază pentru Capitolinus, nu-şi scrie opera *Cronica* (*Cronographia*) retrospectiv, deci nu în 269—270, ci pînă la această dată [65], ea fiind realizată în stilul obişnuit autorilor de cronologii, cu evenimente notate an de an la care Dexippus a fost martor sau contemporan. Dacă aşa stau lucrurile, rezultă că Dexippus, începînd notarea din 238 sau mai devreme, n-a putut, obiectiv, avea perspectiva istorică în acest an despre un *Scythicum bellum* care va dura 30 de ani, ci numai a unui război ce are loc în acel an. O reproducere destul de exactă a lui Dexippus [66] l-a pus deci pe Capitolinus în faţa unei simple traduceri, în latină, a textului grecesc.

Restrîngînd, în concluzie, războiul scitic la anul 238, revine în discuţie data distrugerii Histriei, şi a celor care au distrus-o. Pe de altă parte, admiţînd că *Scythicum bellum* din textul lui Capitolinus nu e de identificat cu atacul carpilor, ci se referă numai la acţiunea paralelă, dar distinctă a goţilor [67], presupunem că atacul gotic din 238 s-a dat pe mare[68].

În acest caz, am avea mult mai uşor răspunsurile la cele două întrebări rămase, cînd şi de ce s-a realizat itinerarul înregistrat pe pergamentul de la Dura. El pare să fi avut loc, foarte probabil, în vara lui 239 sau vara 240, deci, în perioada imediată, cînd goţii, primind subsidiile de la Menophillus, s-au retras. Chiar dacă nu a fost complet distrusă, Histria pare să fi suferit mari stricăciuni în aşa măsură încît nu mai intra atît de curînd în calculele comandamentului moesic pentru reorganizarea apărării. Dovada scoaterii oraşului în afara posibilităţilor rapide de refacere e că pe pergament nu mai e înregistrat ca atare. Faptul apare cu atît mai evident cu cît localităţile de mai mică importanţă ca *Timum* (Timogitia), *Amlaidina* (23 August), *Stratonis-Stratono* (Costineşti, *Halmyris*, *Ektobroko* sau *Isiako* sînt notate şi însoţite de distanţele ce le separă.

Atacul, ce afectase o importantă cetate pontică [69], alarmase administraţia Moesiei Inferior şi probabil şi a Traciei, aşa încît, încă sub guver-

---

[65] RE, V (1903) nr. 5, col. 287 — 283.

[66] Cf. R. Vulpe, StCl, 11, 1969, p. 158.

[67] Cf. n. 62.

[68] Cf. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 163.

[69] E puţin probabil totuşi ca Histria să fi fost distrusă abia în anul 267 (R. Vulpe, *op. cit.*, p. 165 — 167) dacă ar fi să interpretăm evenimentul după pasajul: „*inter haec Scythae per Euxinum navigantes Histrum ingressi multa gravia in solo Romano fecerunt*" (*Vita Gallieni* 13, 6.) E evident o pătrundere pe fluviul Istru, în interiorul uscatului unde au fost atacate o serie de garnizoane şi localităţi şi nu distrugerea Histriei la această dată. Faptul că la 258 Zosimos I, 34, 2 mai aminteşte Histria fie ca o amintire, fie, lucru mai plauzibil, existenţa în continuare a oraşului însă fără posibilităţi de rezistenţă şi încă în afara preocupărilor goţilor, ca obiectiv de pradă, după lovitură din 238. O principală încleştare trebuie să se fi produs în apropierea marelui centru militar de la Noviodunum, sediul flotei moesice; cf. Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 106, ce opinează just pentru o efectivă pătrundere pe fluviu. Dealtfel, numismatic, tulburările de aici au fost dovedite tocmai în această perioadă prin îngro-

narea lui Menophillus s-au luat severe măsuri de pază. Toate cetăţile aflate pe ţărmul Mării Negre au trebuit să-şi întărească sistemele defensive.

În acest context şi-a desfăşurat activitatea şi acea „*comisie militară*”, dacă ne e permis să întrebuinţăm un termen modern. Iminenţa atacurilor gotice tot pe mare era evidentă şi, în special cele două provincii trebuiau să se aştepte în viitor la ele. Au fost probabil vizate spre a-şi reface zidurile şi a se asigura şi alte cetăţi de pe ţărmul tracic înscrise poate pe pergament, dar cu numele dispărut datorită deteriorării documentului.

Avem, de fapt, de-a face cu o deplasare la faţa locului ordonată şi coordonată de guvernatorii celor două provincii de care, poate, Gordian al III-lea a luat cunoştinţă — prezent fiind în Moesia — în timpul pregătirilor pentru expediţia persană. S-au constatat în cursul acestei inspecţii, care sînt eventualele stricăciuni produse de invazie şi s-au dat indicaţii precise acelor στρατηγοί ai cetăţilor greceşti de a lua măsuri urgente în direcţia întăririi capacităţii defensive. Cu puţine excepţii toate oraşele sau fortificaţiile din vecinătatea imediată a mării au fost vizate spre fortificare, mergînd de la vicus Amlaidina, pînă la cetăţi de importanţa Tomisului, Callatisului sau Tyrasului.

Că misiunea a fost realizată într-un timp scurt, impus de ritmul desfăşurării evenimentelor, se poate „*citi*” pe hartă. De la Tomis, se ajunge la Halmyris, pe unde se trece primul braţ al Dunării înregistrat în forma ei veche, grecească ICTPOC IIOT [70]. Dacă evenimentele presante n-ar fi impus terminarea inspecţiei rapid, drumul urmat s-ar fi abătut, desigur, pe la centrele militare de la Aegyssus sau Noviodunum, ocolind zona destul de greu de străbătut a Deltei Dunării [71]. Aşa însă, după menţionarea fluviului, de fapt a primului braţ al Dunării (Sf. Gheorghe), urmează imediat semnul Γ abreviere evidentă pentru γῆ = pămînt, dovada trecerii prin deltă, între braţele Sf. Gheorghe şi Sulina [72]. Înregistrarea unuia şi aceluiaşi fluviu s-a făcut de două ori, la prima abordare (braţul din partea vechii cetăţi Histria) şi la ultima trecere a ultimului braţ al fluviului, dinspre nord, Chilia, desemnat de data aceasta cu termen latin *Danubius*.

În sprijinul datei recente a itinerariului (239 — cel mai tîrziu 240) pledează şi înregistrarea ca atare a cetăţilor nord-pontice încă necăzute sub dominaţia goţilor şi unde încă mai existau garnizoane romane, desi-

parea tezaurului de 1 071 monede de argint la Isaccea (Noviodunum); pentru acest tezaur vezi B. Mitrea, SCIV, 13, 1961, 1, p. 151, nr. 37; Dacia, N. S., 5, 1961, p. 589; C. Preda, SCIV, 12, 1961, 2, p. 247 —249; în adîncimea teritoriului, la Suluc-Măcin, un alt tezaur pentru care vezi C. Preda, *op. cit.*, p. 248; cf. Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 106. Pe de altă parte, chiar situaţia geomorfologică în 267, cînd procesul înnisipării era avansat mai ales la portiţa actuală strînsă între grinduri (R. Vulpe, *op. cit.*, p. 169) la intrarea în golful Sinoe, nu mai permitea un atac masiv asupra oraşului; cf. R. Vulpe, DID II, p. 258 şi urm. şi Em. Doruţiu-Boilă StCl, 6, 1964, p. 250 — 259; D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 466 şi urm.

[70] Cf. Fr. Cumont, Syria, 6, 1925, p. 113; idem, *Fouilles ...*, p. 327 propune Ἴστρος πόλις; atît acuarela, cît şi fotografia relevă însă cît se poate de clar Ἴστρος ποτ(αμός); vezi în special I. Mititelu, *op. cit.*, p. 84, nr. 15, p. 86, 88; R. Vulpe, cf. StCl, 11, 1969, p. 169.

[71] I. Mititelu, *op. cit.*, p. 88.

[72] *Ibidem*.

gur, vizitate de autorii itinerarului: *Tyras*[73], *Portus Isiacorum*, *Odessos*, *Theodosia* (Artabda), *Borysthene* (Olbia), *Cherchinitis*, *Chersonos*[74], *Lampada*. Devine clar că în deceniul cinci sau şase, cînd deja tot ţărmul nordic al Pontului căzuse sub dominaţia goţilor, o acţiune de felul celei întreprinse între 239—240 nu-şi mai avea rostul.

Într-o primă fază a invaziei gotice probabil că fuseseră afectate şi oraşele Tyras şi Olbia, care vor fi văzut corăbiile gotice coborînd în aval pe fluvii. Tot aceste oraşe trebuie să fi furnizat, sub presiune gotică, specialiştii militari navali. În momentul retragerii goţilor, prin tratat, oraşele respective, integrate administrativ şi militar Moesiei Inferior, au fost eliberate de presiune.

Un fapt nu mai puţin important de arătat aici, e că întreaga acţiune s-a realizat în directă coordonare şi colaborare cu comandamentele flotelor pontică şi moesică direct interesate în realizarea unei astfel de hărţi a regiunii pe care o aveau în atenţie. E evident că întregul traseu terestru a fost secondat de unul maritim reprezentat dealtfel de cele două nave de război pe mare. Alături de *Classis Flavia Moesica*, *Classis Pontica* avea în supraveghere o bună parte din oraşele înscrise pe acest traseu, prezenţa unui anumit număr de nave părînd să indice grija pentru îmbunătăţirile ce trebuiau aduse[75].

Rezumînd, opinăm pentru o datare 239—240 (Gordian al III-lea) a realizării itinerariului, prilejuit de o stare excepţională în Pont — primul atac pe mare al goţilor (*Scythicum bellum*) şi prima afectare însemnată a unei cetăţi vest-pontice (Histria) — avînd drept scop alarmarea întregului sistem defensiv deja constituit într-un fel de limes, constatarea stricăciunilor şi mai ales indicaţiile date în fiecare oraş sau localitate parcursă pentru întărirea grabnică a fortificaţiilor.

Cum va fi ajuns pergamentul la Dura Europos e greu de ştiut. Între ultimele urme pe acest itinerar se disting trei litere XIM[76], probabil o prelungire a misiunii pînă în Caucaz (?) (Cimmerium)[77] ce cuprindea oraşele Dioscurias şi Phasis integrate administrativ în provincia Pontus. Ultimele litere descifrate de Mititelu sînt AXPA[78], puţin probabil o abatere pînă la fluviul Araxes, după care indicaţiile încetează. Nu e exclus ca drumul din Crimeea pînă în Cimmerium să fi fost făcut pe mare,

---

[73] *Ibidem*, p. 89 şi drumul propus de el: Chilia Veche — Chilia Nouă, Tatarbunar (Tătăreşti), Tyras; pentru Tyras, vezi P. Nicorescu, ARMSI, seria a III-a 19, 1937, p. 217 — 222 şi A. N. Zograf, *Drevnii gorod Tira-Belgorod-Akkerman*, KSIIMK, VIII, 1940, p. 62 — 67.

[74] G. D. Belov, *Hersones Tavriceskii*, Leningrad, 1948; La Chersonesus Heracleea exista, se pare, o garnizoană romană fiind principalul oraş din Crimeea; Fr. Cumont, Syria, 6, 1925, p. 7, 11. Tot aici staţiona şi o parte din *Classis Pontica*; dar CIL, III, 14, 314, 34, reprezintă un altar ridicat lui Commodus la Chersones de către un trierarh din Classis Flavia Moesica. În Crimeea, Classis Pontica îşi avea una din staţii la Charax (azi Ai-Todor); cf. B. V. Farmakovski, AA, 1911, col. 834 — 238.

[75] Vezi supra n., 4,5; Fr. Cummont, Syria, 6, 1925, pl. I. Ar fi interesant de relevat dacă la această dată toate cetăţile vizate şi notate pe pergamentul scutului nu au fost puse sub comanda directă a flotei pontice; Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 106. Dacă sectoarele de supraveghere sînt nordul şi vestul Mării Negre pentru flota moesică şi pînă la hotarul Traciei pentru cea pontică (Kienast, *op.* cit., p. 91 — 119) devin explicabile cele două imagini de nave reprezentînd flotele ce făceau paza coastei.

[76] I. Mititelu, *op. cit.*, p. 85, nr. 29.

[77] *Periplum Anonymi*, 46.

[78] I. Mititelu, *op. cit.*, p. 85, nr. 30.

ΒΟΡΙCΤΕΝΑ
ΟΔΕCCΟC
ΗCΙΑΚΟ
ΝΥΚΟΝΥΑ
ΤΥΡΑC
ΔΑΝΟΥΒΙC ΠΟΤ
UAMYRYA
ICTPOΠΟΤ
ΤΟΜΕΑ
CΤΡΑΤΟΝΟ
ΑΜΛΑΙΔΥΝΑ
ΚΑΛΛΑΤΙ
ΤΡΙCCΟ ?
ΔΙΟΝΥCΟΠΟΛΥ
ΒΥΒΟΝΑ
ΤΥΜΟΥ
ΟΔΕCCΟC
ΕΡΙΤΕ
ΜΕCΕΜΒΡΙΑ
ΧΕΡΧΙΝΙΤΥC
ΑΡΤΑΒΔΕΡΑ
ΧΙΜ ?
ΛΑΜΠΑΔΑ
ΧΕΡCΟΝΟC
PALUS MAIOTIS
PONTOS EUXEINOS
0
200 km

Fig. 1. Itinerariul terestru înscris pe pergament cu probabila însoțire navală.

după care urma să fie reparcurs, tot pe calea mării, pînă în Tracia sau Moesia. În condiţii greu de bănuit, reîntoarcerea se pare că nu a mai avut loc, documentul ajungînd în urma vreunei împrejurări neştiute la Dura Europos.

NOUVELLES CONSIDÉRATIONS HISTORIQUES SUR LE PARCHEMIN DE DURA EUROPOS

RÉSUMÉ

Parmi les découvertes archéologiques des années 1922—1923 on a fait remarquer l'important document connu ultérieurement sous le nom de *Scutum Durae Europi*. Il s'agit d'un fragment de parchemin peint de 0,45 × 0,18 m, contenant l'itinéraire entre Messembrie et la presqu'île de Crimée. A côté est représentée la mer avec deux navires. Mais la troupe — *cohors XX Palmyrenorum Sagittariorum* — , dans les archives de laquelle le document a été retrouvé, n'était pas stationnée en Dobroudja ou en Dacie. Par suite de l'analyse du parchemin, on a établi que la route, qui y est inscrite, a été parcourrue par un groupe de militaires détachés de quelque garnison de Thrace après l'invasion de 238 (*Scythicum bellum*) qui avait affectée gravement une série de cités pontiques. Il est possible qu'à cette occasion la cité de Histrie ait été détruite. C'est ainsi qu'on reprend la discussion sur la date de la destruction de la ville située sur le rivage du lac de Sinoe. Ce voyage a été effectué en vue d'une inspection sur mer et sur terre afin de pouvoir constater les dégâts et d'envisager les mesures ultérieures à prendre pour la reconstruction. Les dernières lettres du parchemin permettent n'importe quelle autre interprétation, ainsi que l'inexplicable découverte de ce document à Dura Europos.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. L'itinéraire par terre écrit sur le parchemin avec le probable accompagnement naval.

Tabel cu localitățile de pe scut și din alte izvoare

Secolul al III-lea	Secolul al II-lea	Secolul al II-lea	Secolul al III-lea (?)	Secolul al IV-lea	Secolul al VI-lea	Secolul al VII-lea
SCUTUM D. E.	ARRIAN	PTOLE EU	ITINER. ANTON.	TAB. PEUTING	PERIPL. ANONIM.	COSMOGR. RAVENN.
ME [CEMBPIA]	ΜΕΣΗΜΒΡΙΑ 136	ΜΕΣΗΜΒΡΙΑ III, 10, 3		MESEMBRIA VI, 42, 513	ΜΕΣΗΜ-ΒΡΙΑ 11	MESEMBRIA V, 11, 93
ΠΑΝ [ΥCOC]		ΠΑΝΥΣΟΣ III, 10,3		ERITE VI, 42, 512		
EPITE				ODESSOS, VI, 42, 512		
ΟΔΕCCOC	ΟΔΗΣΣΟΣ 136	ΟΔΗΣΣΟΣ III, 10, 3	ODISSO 228, 3	DYOSINOPOL VI, 42, 512		
ΔΙΟΝΥCOΠΟΛΙ	ΔΙΟΝΥΣΟΠΟΛΙ 136	ΔΙΟΝΥΣΟΠΟΛΙΣ	DIONISOPOLI 228	BIZONE VI, 42, 511		DIONISO IV, 6,47; POLIS V, 11, 93
						TUMO V, 11, 93
ΤΥΜΟΥ			TIMOGITIA 228			BIZOI IV, 6, 47 BYZORIS V, 11, 93
BYBONA	ΒΙΖΟΣ 136			TRISSA VI, 42, 511		
TPICCO ?	ΤΕΤΡΙΣΙΑΔΑ 136					TRISSA IV, 6, 47
ΚΑΛΛΑΤΙ	ΚΑΛΛΑΝΤΡΑ 135	ΚΑΛΛΑΤΙ III, 10, 3	CALLACIS 227, 4	CALLATIS VI, 42, 510		CALLATIS IV, 6, 47
A ΑΙΔΥΝΑ						STRATONIUS IV, 6,47
CTPATONO				STRATONIS VI, 42, 510		STRATONIS V,11, 93
TOMEA	ΤΟΜΕΑΣ 135	TOMI III, 10, 3	TOMOS 227, 3	TOMIS VI, 42 510	ΤΟΜΟΣ 41	TOMIS IV, 6, 47; V 11, 93
ΟΥΛΜΥΡΙΑ			SALMORUDE 226, 4			
ICTPOΠOT	ΙΣΤΡΟCΠΟΛΙΣ 135	ΙΣΤΡΟΣΠΟΛΙΣ III, 10, 3	HISTORIO 227, 2	HISTROPOLI VI, 510		ISTRIO POLIS V, 11, 93
ΔΑΝΟΥΒΙCΠΟΤ						DANUBIUM IV, 14, 53, 54
EXTOBPOKO						ETEOBROTON, IV, 3, 6
TYPAC		ΤΥΡΑC III, 10, 8				THIRA-TYRENSUM V, 11, 93
ICIAKO	ICIAKΩΝ ΛΙΜΕΝ 132				ΙΣΙΑΚΩΝ ΛΙΜΕΝ 61	
NYKONY [A]	ΝΥΚΩΝΙΟΝ 132	ΝΙΚΩΝΙΟΝ III, 10, 8				
ΟΔΕCCOC	ΟΔΕΣΣΟΣ 132	ΟΔΕΣΣΟΣ III, 5, 14			ΟΔΕΣΣΟΣ 61	
BOPICTENA	ΟΛΒΙΑ 132				ΚΟΡΟΝΙΤΙΣ	
XEPXINITIC	ΚΕΡΚΙΝΗΤΙΣ 132				ΚΕΡΚΙΝΙΤΙΣ 56	
XEPCONOC	ΧΕΡΡΟΝΗΣΟΣ 132					
ΛΑΜΠ [ΑΔΑ]	ΛΑΜΠΑΔΑ 132					
APT [A BΔEPA	ΘΕΟΔΟΣΙΑ 131					
XIM ?						

CONTRIBUŢII LA CUNOAŞTEREA EPOCII BRONZULUI ÎN JUDEŢUL IALOMIŢA

DE

VASILE CULICĂ

Epoca bronzului în sud-estul Munteniei este puţin cunoscută. Cercetările din ultimii ani au permis unele precizări cu privire la sfîrşitul epocii bronzului din zona menţionată [1]. Referitor la utilizarea obiectelor de metal, în speţă de bronz, documentarea noastră este încă lacunară [2]. Expunerea de faţă aduce cîteva informaţii în această problemă. Prezentăm sumar cinci obiecte de bronz descoperite în judeţul Ialomiţa [3] (fig. 1).

1. *Pumnal*, descoperit întîmplător pe malul fostului lac Călăraş, la intrarea dinspre est în comuna Grădiştea. Forma relativ triunghiulară a lamei se continuă cu o limbă pentru fixarea în mîner aproape tot atît de lungă, cît şi lama. Ambele laturi ale lamei au dobîndit prin ciocănire tăişuri foarte ascuţite. Piesa este excepţional conservată, are o frumoasă patină de culoare verde-închis, aproape negru, lungimea 11,5 cm ; lăţimea maximă 3 cm ; grosimea maximă 0,4 cm ; greutate 32 gr ; inv. 14 553 (fig. 2/1).

2. *Pumnal*, descoperit întîmplător pe malul braţului Borcea la circa 500 m spre răsărit de cimitirul comunei Roseţi. Se păstrează sub forma a două fragmente. Fineţea lamei este un indiciu, că a fost lucrat prin ciocănire. Suprafaţa are o patină verde malignă ; lungime 18,3 cm ; lăţime 4,3 cm ; grosimea maximă a limbii 0,4 cm, a lamei 0,3 cm ; greutate 62 gr; inv. 14 552 (fig. 2/2).

Următoarele trei piese au fost găsite pe malul stîng al braţului Borcea, în dreptul intrării dinspre vest în satul Coslogeni, în apropierea km 80.

3. *Pumnal* cu lama de o formă apropiată de aceea a frunzei de salcie, cu limba mînerului subţiată şi lăţită la capăt. Păstrat sub forma a două fragmente. Suprafaţa are o patină verde neuniformă ; lungime 14 cm ; lăţime 2,5 cm ; grosimea maximă a lamei 0,22 cm şi a limbii 0,4 cm ; greutate 31,5 gr, inv. 14 551 (fig. 2/3).

4. *Pumnal* fragmentar. Lama foliformă cu nervură mediană în relief, cu peduncul pentru fixare în mîner. Linia de contact dintre lamă şi peduncul este marcată pe ambele feţe de cîte o dungă transversală în

[1] Sebastian Morintz şi Niţă Anghelescu, SCIV, 21, 1970, 3, p. 373 şi urm.

[2] Pe malul estic al lacului Mostiştea, la 50 m de moara satului Ulmu, la locul numit Cotroceanca, s-a găsit o sulă de bronz şi partea din spre gură a unui *celt* (Informaţie C. Muşeţeanu de la muzeul din Călăraşi).

[3] Piesele au fost depuse de noi în Muzeul de istorie din Călăraşi.

relief. Conservare mediocră; lungimea fragmentului 5,5 cm; lăţimea 2 cm; grosimea maximă a lamei 0,5 cm; greutate 16,5 gr; inv. 14 554 (fig. 3/1).

5. Seceră fragmentară de tipul cu cîrlig. Se păstrează o parte din corpul secerii cu spinarea îngroşată şi cu un ciot rămas de la turnare.

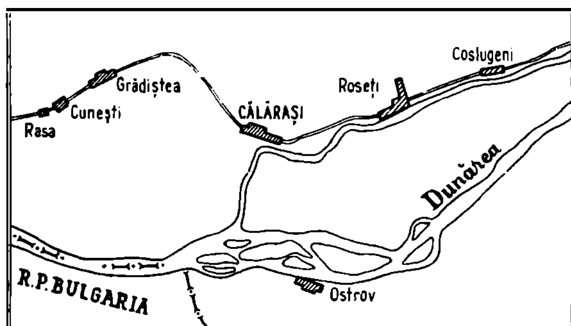

Fig. 1. Schiţa locului de găsire a obiectelor.

Lipseşte mînerul cu cîrlig şi o bună parte din lamă cu vîrful; lungimea fragmentului 6,5 cm; grosimea maximă 0,5 cm; greutate 30 gr, inv. 14 555 (fig. 3/2).

O serie de pumnale descoperite în Moldova sînt legate de complexe atribuite unor epoci diferite, începînd cu perioada de tranziţie de la neolitic la epoca bronzului şi încheind cu faza tîrzie a hallstattului timpuriu. Cele două piese apărute în Tîrgu Ocna-Podei sînt considerate ca aparţinînd perioadei de tranziţie la epoca bronzului [4]. Pumnalul de la Odobeşti — apropiat de nr. 3, dar cu vîrful rotunjit — este datat în „faza IA sau IIA" a culturii Monteoru [5]. O piesă cu peduncul lung, din punctul Zaharescu, lîngă satul Gîrbovăţ, este încadrată în etapa Noua I [6], iar cele şase pumnale foliforme, cu peduncul şi nervură mediană, descoperite la Băleni, sînt incluse în aceeaşi cultură, fără precizarea etapei [7], ca şi exemplarul similar de la Rogojeni [8]. Tot grupului Noua sau fazei hallstattului timpuriu îi aparţin o lamă de cuţit şi un pumnal mic cu lama triunghiulară, romboidal în secţiune, descoperit în cuprinsul aşezării de pe înălţimea Tuguieta de la Truşeşti [9], ca şi pumnalul minuscul de la Ulmi-Liteni, com. Belceşti [10].

[4] C. Mătasă, ArhMold, 2—3, 1964, p. 24, fig. 9/1—2.

[5] Alex. Vulpe, ArhMold, 2—3, 1964, p. 132, fig. 5/3 şi 4/2; cf. Eugenia Zaharia, Dacia, N.S., 3, 1959, p. 103 şi urm.

[6] Adrian C. Florescu, St. Rugină, D. Vicoveanu, Danubius, 1, 1967, p. 78, fig. 7/15.

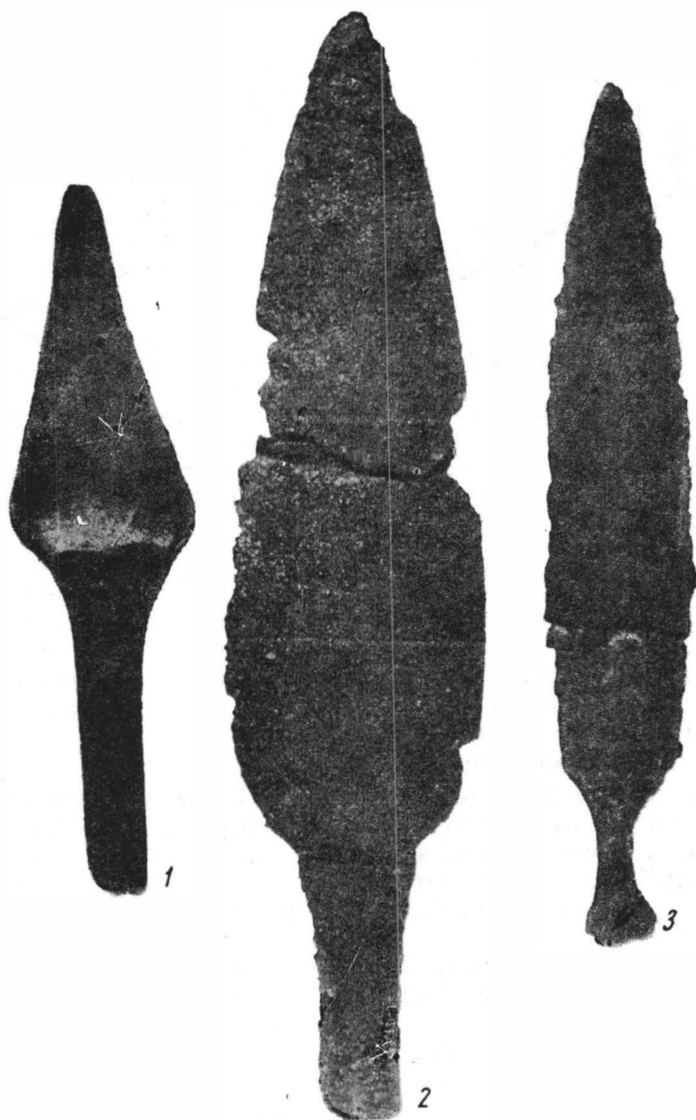
[7] Ion T. Dragomir, Danubius, 1, 1967, p. 90, 93 şi fig. 8/1—4.

[8] Idem, Materiale, 9, 1970, p. 507—508, fig. 3/3.

[9] SCIV, 5, 1—2, 1954, p. 17, fig. 11; M. Petrescu-Dîmboviţa, ArhMold, 2—3, 1964, p. 263, fig. 7/7—8.

[10] *Ibidem*, p. 257—258 şi fig. 5/7.

Pumnalele găsite în Cîmpia Munteniei se înscriu, în mare, în epoca bronzului. Astfel pumnalul cu limbă la mîner de la Sărata-Monteoru provine din nivelul Monteoru IIb („cu care se încheie epoca bronzului de la Sărata-Monteoru" [11]), iar pumnalul de acelaşi tip din aşezarea Tei II de la Băneasa este socotit un martor timpuriu în cadrul epocii bronzului [12].

Pumnale de bronz. 1 Grădiştea; 2, 3 Coslogeni.

[11] SCIV, 6, 3—4, 1955, p. 505—506, fig. 6/2.
[12] Valeriu Leahu, *Cultura Tei*, Bucureşti, p. 80, fig. III/3.

Un alt pumnal de tipul cu limbă la mîner şi vîrf rotunjit, găsit la Glina (com. Căţelu), aparţine culturii primei perioade a epocii bronzului (Glina III)[13].

Cele patru pumnale din sudul judeţului Ialomiţa, se deosebesc între ele substanţial. Astfel piesa de la Grădiştea este singurul exemplar cu lama triunghiulară; exemplarul de la Roseţi — remarcabil ca dimensiuni

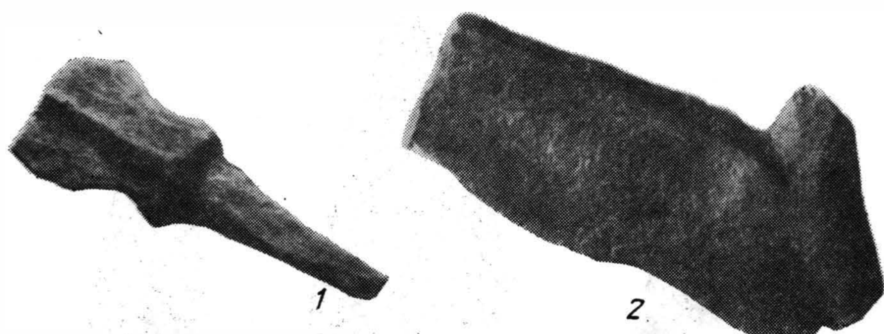

Fig. 3. Coslogeni. 1 pumnal; 2 seceră de bronz (fragmente).

— se caracterizează prin lăţimea accentuată, distribuită armonios pe întreaga lungime a lamei; fragmentul nr. 4 se deosebeşte de celelalte prin tehnica execuţiei (turnare), cît şi prin nervura longitudinală; exemplarul nr.3 are forma alungită în felul frunzei de salcie şi limba lăţită la extremitatea liberă.

Pe lîngă constatarea evidenţiată că cele patru pumnale reprezintă tipuri clar deosebite, ţinem să subliniem şi faptul că ele apar pe un spaţiu ce nu depăşeşte în întindere 25 km. În aprecierea cronologică şi culturală a pieselor în discuţie mai meţionăm că în zona descoperirii exemplarului nr. 1 au fost semnalate urme de locuire Coslogeni, iar în locul descoperirii pieselor cu nr. 3—5 s-au găsit fragmente ceramice din epoca bronzului dintre care unele aparţin culturii Coslogeni, iar altele nu pot fi atribuite cu siguranţă unei anumite culturi.

Este ştiut că primele obiecte metalice (bronz) din cuprinsul culturii Coslogeni, printre care şi un ac de podoabă cu placă rombică ornamentată în tehnica *au repoussé*, au fost sesizate în aşezarea de la Ulmu[14]. O piesă similară găsită în anul 1933, împreună cu alte obiecte de bronz, în împrejurimile oraşului Medgidia (Dobrogea), a fost atribuită de către I. Nestor bronzului tîrziu[15].

După acelaşi autor apariţia acelor de podoabă de tipul celui de la Medgidia (şi ca atare şi de tipul celui găsit la Ulmu), trebuie atribuită bronzului mijlociu, iar existenţa lor prelungită şi în bronzul tîrziu. În sfîrşit, apreciind asupra zonei geografice de care se leagă exemplarul de la Medgidia, acesta este considerat ca aparţinînd unui tip oriental, a cărui evoluţie s-ar fi desăvîrşit în Dobrogea. Dar, analizînd situaţia

[13] Istoria României, I, Bucureşti, 1960, p. 91, fig. 17/5.
[14] Sebastian Morintz şi Niţă Angelescu, *op. cit.*, p. 405, fig. 24.
[15] Dacia, 5—6, 1935—1936, p. 189.

descoperirilor se evidenţiază relaţii multiple pe spaţii foarte întinse[16].

Luînd drept punct de plecare altă categorie de monumente de cultură materială — ceramică descoperită în săpăturile de la Grădiştea Coslogeni —, alt cercetător identifică o ceramică asemănătoare la Razkopaniţa (R.P. Bulgaria) şi propune chiar conceptul *grupul Coslogeni-Razkopaniţa*[17]. Propunerea nu este însă însuşită de cei care au valorificat materialele Coslogeni, nici în ce priveşte analogia cu materialele de la Razkopaniţa, nici în înlocuirea determinantului *cultură* cu *grupul*, menţinîndu-se pe poziţia apropierilor de complexul Noua-Sabatinovka[18], însuşită şi de Alexandrina D. Alexandrescu[19].

Din datele acumulate pînă în prezent sîntem îndreptăţiţi să reţinem că purtătorii culturii Coslogeni ocupă un spaţiu între complexul Noua-Sabatinovka la răsărit şi bronzul mijlociu şi final din R.P. Bulgaria, încă insuficient definit. Elementele comune, insuficiente pentru a contribui la contopirea lor, dovedesc în cele din urmă atît pătrunderi etnice cît şi împrumuturi culturale, iar unele caractere specifice, care lipsesc celorlalte, menţin caracterul distinct al fiecăreia.

Revenind la pumnalele de la sud de rîul Ialomiţa, gîndim că inexistenţa minereurilor metalifere nu constituie un argument decisiv că pumnalele au fost lucrate pe alte locuri decît cele unde au fost găsite. Argumentul justifică totuşi extrema sărăcie în obiecte confecţionate din metal (unelte, arme, podoabe), care ne întîmpină în spaţiile afectate cîndva populaţiilor Coslogeni[20].

Rămîne totuşi problema dacă pumnalele au fost executate local sau au fost aduse din alte regiuni şi în această ultimă ipoteză, dacă au fost purtate de elemente răsăritene sau, dimpotrivă, populaţiile sudice le-au trecut la nord de Dunăre.

Pumnale de bronz apropiate tipologic de exemplarele de sub numerele 1,2 şi 3 sînt frecvente în regiunea Rostov şi în Crimeea, unde au fost sesizate în niveluri aparţinînd mileniului al III-lea[21]. Analiza spectrală a dezvăluit că în compoziţia aliajului, pe lîngă aramă, care constituie baza, a fost adăugat arsenic („perioada bronzului arsenical")[22].

La sud de Dunăre, cîteva pumnale din R.P. Bulgaria au fost atribuite bronzului vechi[23]. Pe teritoriul Dobrogei este cunoscut un pumnal asemănător ca aspect cu piesa de sub nr. 2, dar de o formă mai scurtă şi mai lat. Provine din aşezarea de la Cernavodă şi a fost datat în perioada timpurie a bronzului[24].

Cele mai concludente analogii le găsim însă în răsărit, în inventarul mormintelor din curgane şi în Kuban. Exemplarul de sub nr.1 este apropiat de piesele din mormîntul V din curganul de la Belozerca, cu cata-

---

[16] *Ibidem*, p 178.
[17] Valeriu Leahu, SCIV, 20, 1969, 1, p. 26.
[18] S. Morintz, Niţă Anghelescu, SCIV, 21, 1970, 3, p. 413.
[19] A. D. Alexandrescu, Dacia, N. S., 17, 1973, p. 82.
[20] Sebastian Morinz, Niţă Anghelescu, *op. cit.*, p. 405.
[21] I. R. Selimhanov, RevMuz, 1, 1966, fig. 5/14, 15, 16, cu bibliografie (p. 14).
[22] *Ibidem*, p. 13.
[23] N. N. Cernih, ArheologijaSofia, 1, 1971, p. 55 şi fig. 1/9111, 9110, 9115.
[24] D. Berciu, DIDI, p. 62 şi fig. 11/4.

combă, schelet chircit şi ocru şi din tumulul III de la Serogazy [25], cu schelet chircit.

Pentru exemplarul nr. 2 ne oprim la pumnalul din mormîntul nr. 4, cu catacombă şi schelet chircit, dar fără ocru din curganul 2, movila Gostraia [26]. O serie de piese descoperite în regiunea Kuban, la Pokrovsk şi Privolnoe [27], sînt bune similitudini pentru pumnalul descris sub nr.3.

Toate complexele funerare în inventarul cărora au apărut, sînt atribuite bronzului mijlociu.

Cel puţin de la sfîrşitul neoliticului spaţiul carpato-dunărean a fost supus unor iradieri culturale şi unor infiltraţii etnice dinspre răsărit este fapt dovedit şi nu avem pentru ce să mai stăruim.

Pumnalele notate cu numerele 1,2 şi 3 fără a putea fi atribuite unor anumite culturi, datează conform analogiilor menţionate din perioadele bronzului timpuriu şi mijlociu. Prezenţa lor în judeţul Ialomiţa constituie indicii asupra unor populaţii din perioadele respective despre care ştim încă puţin.

Cît priveşte pumnalul de sub nr. 4 şi fragmentul de seceră, nimic nu împiedică atribuirea lor purtătorilor culturii Coslogeni, în perioada tîrzie a bronzului. Încadrarea fragmentului de seceră în categoria secerilor cu cîrlig îl situează în rîndul unor piese similare de la Drajna de Jos [28], Ilişeni [29], Bozia Nouă [30], Techirghiol, Sîmbăta Nouă [31] şi altele, datate în secolul al XIII-lea î.e.n. [32]

CONTRIBUTIONS À LA CONNAISSANCE DE L'ÂGE DU BRONZE DANS LE DÉPARTEMENT DE IALOMITZA

RÉSUMÉ

Les objets métalliques de l'âge du bronze trouvés dans les limites de ce département sont assez rares. On n'en connaît qu'une épingle à plaque rhomboïdale, un bracelet et un couteau provenant de l'agglomération d'Ulmu, attribuée à la culture Coslogeni, pièces auxquelles il convient

---

[25] A. M. Tallgren, ESA, II, p. 52, fig. 38/3; 38/5.

[26] *Ibidem*, p. 64, 66 fig. 45/1.

[27] *Ibidem*, fig. 109/1; p. 54, fig. 39/4; 155, fig. 90.

[28] Alexandrina D. Alexandrescu, *Dépôts de l'âge du bronze tardif*, InvArh, 2 (R 15 — R 16), 1966.

[29] Gr. Foit, ArhMold, 2 — 3, 1964, fig. 1/14; 2/2 — 3.

[30] Marin Dinu, Ghenuţă Coman, ArhMold, 2 — 3, 1964, fig. 1/2 — 4; 2/2 — 4.

[31] A. Aricescu, SCIV, 16, 1965, 1, fig. 5/7; 6/7,9.

[32] Alexandrina D. Alexandrescu, *op. cit.*, faza finală a celei de-a III-a perioade a bronzului românesc (Reinecke BD); Gr. Foit. *op. cit.*, p. 468; Marin Dinu Ghenuţă Coman, *op. cit.*, p. 473; A. Aricescu, *op. cit.*, p. 25, 26, face trimitere la Drajna de Jos (pentru secerile cu cîrlig); idem, Pontica, 3, 1970, încadrează secerile de la Techirghiol şi Sîmbăta Nouă, în Hallstatt A (p. 32, 34) şi datează, după Müller-Karpe, Ha A1, în secolul al XII-lea.

d'ajouter un poinçon et la partie inférieure d'une hache celtique, trouvés au bord du lac de Mostiştea. Ces pièces, exceptant l'épingle, sont inédites. En publiant maintenant quatre poignards (dont l'un à l'état fragmentaire) et un fragment de faucille, résultés de découvertes fortuites, le chiffre des bronzes connus s'enrichit sensiblement avec quelques pièces d'une valeur incontestable.

Le poignard décrit sous le n° 4, ainsi que le fragment de faucille sont attribués aux membres d'une communauté Coslcgeni, seule culture du bronze attestée jusqu'à présent dans le département de Ialomitza (XIVe—XIIIe siècles). Pour les trois autres pièces, on propose une datation dans la première période du bronze et dans le Bronze moyen. Les analogies relevées conduisent à l'idée d'une origine orientale de ces poignards.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1 — Le relevé de l'endroit où les pièces ont été trouvées.
Fig. 2 — Poignards en bronze.
Fig. 3 — Poignard et faucille en bronze (fragments).

OBIECTE DIN CUPRU ȘI BRONZ DESCOPERITE ÎN JUDEȚUL ILFOV

DE

DONE ȘERBĂNESCU și GEORGE TROHANI

În colecțiile Muzeului de arheologie din Oltenița precum și în cele ale unor alte instituții de cultură din județul Ilfov se păstrează unele obiecte din cupru și bronz, descoperite în mare parte întîmplător, și rămase inedite pînă în momentul de față. Printre acestea se află și un depozit de obiecte din bronz. De aceea în cele ce urmează, ne-am propus o prezentare a lor în ordine cronologică [1].

1. *Daltă* de cupru descoperită întîmplător pe un tell gumelnițean situat pe dreapta Neajlovului, între satele Vînătorii Mici și Corbeanca din comuna Vînători (fig. 2/2).

Patină benignă, verzuie; lung. 10,4 cm; lăț. 1,8 cm; grosimea 1,3 cm; se află în posesia unui locuitor din satul Vînătorii Mici.

Tipologic se înscrie în seria dălților lungi, cu secțiunea aproape pătrată (varianta 1 Al. Vulpe [2]), specifice culturii Gumelnița.

2. *Topor-ciocan* (*Hammeraxt*) (fig. 2/1) din cupru descoperit întîmplător la Sultana, la circa 400 m vest de așezarea gumelnițeană de la Malu Roșu [3], la marginea unei movile distruse de construcția canalului de irigație.

Lung. 15,35 cm; lăț. cefei 2,4 cm; grosimea cefei 0,9 cm; lăț. tăiș 2,7 cm; lăț. max. 3,2 cm; diam. găurii de înmănușare 2,25 cm; se află în colecțiile Muzeului de arheologie din Oltenița.

Prin forma masivă a cefei toporul respectiv nu prezintă trăsăturile caracteristice tipului Vidra de care se apropie totuși prin zveltețea formei, cît și prin forma tăișului. Conturul pentagonal îl diferențiază și de tipul Pločnik de care se apropie prin forma părții ciocan [4]. Este probabil o formă hibridă specifică ariei Gumelnița.

3. *Topor* (*secure*) *plat* (fig. 2/4) din bronz descoperit la Prundu în 1963, în mediu Glina [5].

Realizat prin turnare, iar apoi marginile șlefuite. Tăișul ascuțit prin ciocănire și șlefuire.

---

[1] O parte din obiectele menționate în prezentul articol au fost descoperite de Barbu Ionescu, muzeograf la Muzeul de arheologie din Oltenița, căruia îi mulțumim pentru permisiunea de a le studia.

[2] A. Vulpe, SCIV, 24, 1973, 2, p. 220 — 222, fig. 1/1.

[3] I. Andrieșescu, BCMI, 50, 1926, p. 170 — 185; 60, 1929, p. 71 — 87; 62, p. 165 — 171.

[4] A. Vulpe, SCIV, 15, 1964, 4, p. 457 — 466, fig. 3/1: Schubert, Germania, 43, 1965, p. 277; A. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, II, München, 1975, *passim*.

[5] S. Morintz și B. Ionescu, SCIV, 19, 1968, 1, p. 118; A. Vulpe, *op. cit.*, nr. 328, pl. 36/328.

SCIVA, tomul 26, nr. 4, București, 1975, p. 529—539

Patina nobilă, verzuie ; lung. 9,3 cm ; lăţ. la ceafă 4,8 cm ; lăţ. la tăiş 5,8 cm ; grosimea max. 1,1 cm ; greut. 303 gr ; inv. 1 382.

Datorită tăişului puţin lăţit şi arcuit face parte dintr-o formă evoluată a tipului clasic de topor plat reprezentat printre altele de toporul de la Crivăţ [6] şi atribuit culturilor Cernavoda sau Glina. Toporul de la Prundu fiind descoperit însă în mediu Glina, după cum am mai spus, nu poate aparţine decît acestei culturi.

Fig. 1. Localităţile din judeţul Ilfov, menţionate în text, în care s-au descoperit obiecte din cupru sau bronz.

4. *Topor* (*secure*) *plat* (fig. 2/6) din bronz descoperit în 1963 la Prundu, în mediu Glina [7], prin urmare în aceleaşi condiţii ca şi cel precedent.

Realizat prin turnare, iar apoi marginile şlefuite. Tăişul ascuţit prin ciocănire şi şlefuire.

---

[6] D. Berciu, SCIV, 17, 1966, 3, p. 529, fig. 1/1 ; A. Vulpe, *op. cit.*, pl. 65/G^{2}, nr. 72, p. 35 – 36.

[7] A. Vulpe, *op. cit.*, nr. 307, pl. 34/307.

Patina nobilă, verzuie; lung. 7,8 cm; lăţ. la tăiş 3,7 cm; lăţ. la ceafă 1,8 cm; grosimea max. 0,35 cm; greut. 66,5 g; inv. 1 383.

Tipologic se înscrie în una din variantele tipului B_2 (D. Berciu) [8] de securi plate cu tăişul lăţit şi arcuit fiind asemănător cu unele topoare de acest fel (securi), din cupru, descoperite în Ungaria [9]. Fiind descoperit în mediu Glina îl atribuim tot acestei culturi.

5. *Topor (secure) plat* (fig. 2/7) din bronz descoperit în 1973 la Ulmu, pe plaja ostrovului Grădiştea Făurei (jud. Ialomiţa).

Patina verzuie, poroasă; lung. 13,3 cm; lăţ. la ceafă 6,5 cm; lăţ. la tăiş 8,2 cm; grosimea max. 1,2 cm; greut. 697,5 g; inv. 5 307.

O piesă identică [10] se află în colecţia Muzeului de istorie naturală „Grigore Antipa" din Bucureşti cu numărul de inventar 9 799/6 (fig. 2/5); lung. 14,2 cm; lăţ. la ceafă 7,1 cm; lăţ. la tăiş 7,8 cm; grosimea max. 0,65 cm; greut. 553 g; patina este verzuie, poroasă; marcajul de pe ea este: Cetatea, Balta Dunării, M. ER. A., dar fiind mai multe localităţi cu acest nume pe Dunăre n-am putut localiza cu precizie, bănuim însă că este comuna cu acest nume din jud. Dolj.

Tipologic aceste două topoare (securi) plate se înscriu în tipul B_2 (D. Berciu) [11] specific culturilor Cernavoda III şi Glina.

6. *Topor (secure) plat* (fig. 2/3) din cupru (?), descoperit în 1964 la Crivăţ, în punctul Islaz, în timpul lucrărilor de terasare pentru plantarea viilor.

Patina nobilă, verzuie; lung. 11,9 cm; lăţ. la ceafă 5,6 cm; lăţ. la mijloc 5,3 cm; lăţ. la tăiş 7,2 cm; grosimea max. 0,7 cm; greut. 262,5 g; inv. 4 581.

După formă se aseamănă cu cel descoperit la Schitu Pîngăleşti, pe Cîlniştea, aparţinînd culturii Glina [12]. Aşezarea de la Crivăţ aparţine de asemenea culturii Glina, în structura căreia se găsesc însă şi numeroase elemente Cernavoda [13].

7. *Pumnal* (fig. 3/1) din bronz descoperit în 1963 la Izvoarele, comuna Hotarele, pe locul numit Valea Seacă, în timpul lucrărilor de terasare, de către locuitorul Enache Gheorghe.

Patina nobilă, verzuie, iar marginile sînt reascuţite de descoperitor; lung. 16,2 cm; lăţ. max. a lamei 2,8 cm; lăţ. max. a mînerului 4,0 cm; grosimea max. 0,3 cm; greut. 56 g; inv. 92.

După forma plăcii pentru mîner se aseamănă cu unele pumnale cu trei sau patru găuri pentru nituri descoperite printre alte localităţi la Lişteava, Remetea, Brădeşti, Oradea etc., contemporane cu săbiile de tip Apa şi Livada, şi care datează de la începutul epocii mijlocii a bronzului [14], respectiv din fazele II—III ale culturii Tei.

---

[8] D. Berciu, AO, 20, 1941, nr. 113 — 118, p. 3 — 10.

[9] F. Pulsky, *Die Kupferzeit in Ungarn*, Budapesta, 1884, p. 50, fig. 9.

[10] H. Schroller, *Die Stein-und Kupferzeit Siebenbürgens*, 1933, p. 67, pl. 55/8; A. Vulpe, *op. cit., passim.*

[11] D. Berciu, *op. cit.*, p. 3 — 10; F. Pulsky, *op. cit.*, p. 50, fig. 7 — 10, p. 53, fig. 1, 3.

[12] D. Berciu, Materiale, 2, 1956, p. 502, fig. 12; A. Vulpe, *op. cit.*, pl. 66/A_2, nr. 73, p. 36.

[13] D. Berciu, SCIV, 17, 1966, 3, p. 530.

[14] A. D. Alexandrescu, Dacia, N. S., 10, 1966, p. 126, pl. IV/3, cu toată bibliografia.

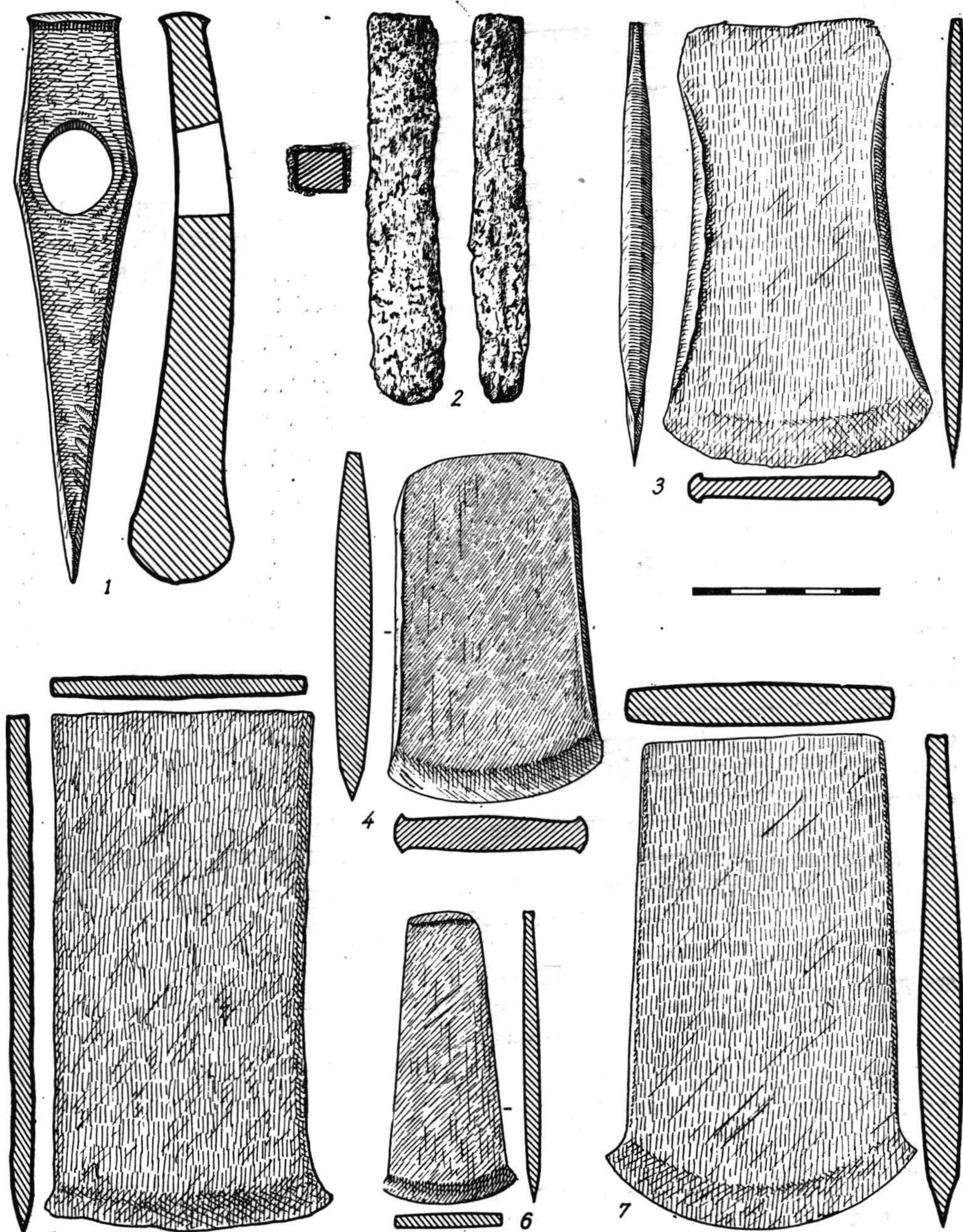

Fig. 2. 1 Sultana, topor-ciocan din cupru ; 2 Vînători, daltă din cupru ; 3 Crivăț, topor plat din cupru (?) ; 4,6 Prundu, topoare plate din bronz ; 5 Cetatea, topor plat din bronz ; 7 Ulmu, topor plat din bronz.

8. *Cuţit-pumnal* (fig. 3/2 din bronz, descoperit în 1964 la Greaca pe un bot de terasă plantat cu vie din incinta Institutului de cercetări hortiviticole, într-o aşezare aparţinînd unei faze tîrzii a culturii Tei[15].

Lama triunghiulară cu un singur tăiş este prevăzută cu o mică nervură mediană pe ambele feţe.

Patina nobilă, verzuie-maronie; lung. 12,5 cm; lăţ. max. 2,7 cm; grosimea max. 0,25 cm; greut. 30,7 g; inv. 4 855.

Tipologic se aseamănă cu pumnalele de la Bivolării (Ostrovul Mare[16]), Odobeşti[17] şi Lesura [18] datate în epoca mijlocie a bronzului. Prezenţa însă a unui singur tăiş[19] precum şi slaba reliefare a nervurii mediane, pe care se văd clar urme de ciocănire, ne fac să presupunem o refolosire a pumnalului iniţial şi transformarea sa în cuţit aşa cum s-a întîmplat şi cu spada miceniană transformată în cuţit, descoperită la Tei[20]. Transformarea cuţitului-pumnal de la Greaca trebuie să fi avut loc în perioada de sfîrşit a epocii bronzului, respectiv în fazele IV—V ale culturii Tei, aşa cum arată ceramica descoperită în acel loc.

9. *Celt* (fig. 3/5) din bronz descoperit în 1963 la Căscioarele în punctul Ostrov.

Patina nobilă, verzuie; lung. 9,8 cm; diam. gurii 4,35 cm; lăţ. la tăiş 3,65 cm; diam. orif. migdaloid 1,0—1,5 cm; adîncimea golului din interior 6,0 cm; greut. 254,7 g; inv. 89.

După formă face parte din varianta răsăriteană a tipului de celt transilvănean[21] sau de tip sud-estic, asemănîndu-se cu majoritatea celturilor descoperite la Oinac[22] şi datate în secolul al XIII-lea î.e.n. La această datare concordă fragmentele ceramice culese din aşezarea în care a fost descoperit celtul şi care sînt atribuite culturii Coslogeni[23].

10. *Celt* (fig. 3/4) din bronz descoperit în octombrie 1967 la Izvoarele, comuna Hotarele, în timpul lucrărilor de terasare pe terasa înaltă a Argeşului, la nord-vest de comună.

Patina nobilă, verzuie-cenuşie; lung. 8,5 cm; diam. gurii 3,6 cm; lăţ. la tăiş 3,4 cm; diam. orif. migdaloid 1,4 cm; adîncimea golului din interior 5,2 cm; greut. 146 g; inv. 4 513.

După formă face parte şi el, precum cel de la Căscioarele, din varianta răsăriteană a tipului de celt transilvănean, avînd analogii cu celturile descoperite la Oinac[24]. Prin urmare el datează tot din secolul al XIII-lea î.e.n. însă locul unde a fost descoperit se află lîngă o aşezare aparţinînd purtătorilor culturii Tei, faza IV-a[25].

---

15 S. Morintz şi B. Ionescu, *op. cit.*, p. 119.

16 D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 136, fig. 172/11.

17 A. Vulpe, ArhMold, 2 — 3, 1964, p. 132, fig. 4/3 şi 5/1.

18 B. Nikolov, Arheologija Sofia, 3, 1966, p. 48—52, fig. 3/a—b.

19 O piesă asemănătoare, însă fără găuri pentru nituri, din cupru, se află în colecţiile Muzeului ,,Grigore Antipa'' din Bucureşti. Tot la acest muzeu se află şi un pumnal de bronz, cu trei găuri pentru nituri, asemănător cu cel de cupru de la Criţ. Amîndouă piesele au fost descoperite la Ostrovul Corbului. Ele au numerele de inventar 9 799/8 şi 9 şi ne-au fost puse la dispoziţie prin bunăvoinţa lui Leonid Apostol, pentru care îi mulţumim.

20 A.D. Alexandrescu, SCIV, 17, 1966, 3, p. 571—575.

21 M. Petrescu-Dîmboviţa, SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 467—470.

22 S. Marinescu-Bîlcu, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 524; V. Leahu, *Cultura Tei*, Bucureşti, f. an, p. 74—76, fig. 10.

23 Informaţie Barbu Ionescu pentru care îi mulţumim.

24 M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, *passim*; S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, *passm*

25 Informaţie Valeriu Leahu pentru care îi mulţumim.

11. *Celt* (fig. 3/6) din bronz descoperit ca şi cel precedent la Izvoarele, comuna Hotarele.

Rupt în două şi deformat prin lovire de descoperitor. Pe partea superioară a corpului, pe feţele late sînt cîte cinci dungi verticale în relief.

Patina nobilă, de culoare verde măslinie cu pete verzui-deschis; lung. 11,1 cm ; diam. gurii 5,0 cm ; lăţ. la tăiş 5,05 cm ; înălţ. torţii 2,5 cm ;

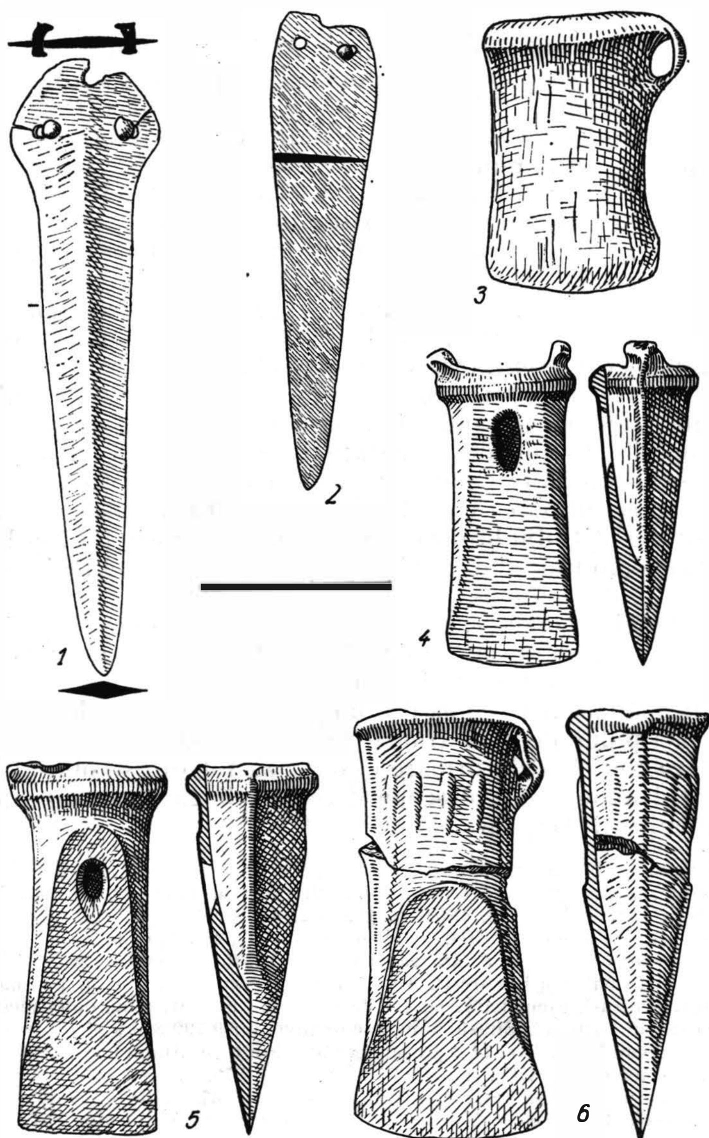

Fig. 3. 1 Izvoarele, pumnal din bronz; 2 Greaca, cuţit-pumnal din bronz; 3, 4, 6 Izvoarele; celturi din bronz; 5 Căscioarele, celt din bronz.

adîncimea golului din interior 8,5 cm; greut. 343,5 g; se află în colecţia Şcolii de 10 ani din Izvoarele.

Un celt cu decor asemănător a fost descoperit în Bulgaria, la Altimir, în regiunea Vraţa [26], datînd de la sfîrşitul epocii bronzului. Apropierea aşezării Tei IV, menţionate mai sus, ne face a atribui tot acestei culturi şi celtul respectiv.

12. *Celt* (Fig. 3/3) din bronz descoperit de asemenea la Izvoarele, comuna Hotarele.

Patina nobilă, verzuie; lung. 7,2 cm; diam. gurii 4,5 cm; lăţ. la tăiş 4,6 cm; înălţ. torţii 2,5 cm; se afla în colecţia Şcolii de 10 ani din Izvoarele.

Cîte un celt de acelaşi tip a fost descoperit la Dolni Lukovit, în regiunea Vraţa [27], împreună cu un pumnal cu limbă la mîner, şi la Oinac [28] amîndouă datate în secolul al XIII-lea î. e. n. Prin urmare şi acest celt datează din aceeaşi perioadă cu celelalte două celturi descoperite la Izvoarele, cărora le putem adăuga toporul de luptă două tăişuri de tip Begunć [29], aparţinînd şi el fazei IV a culturii Tei.

13. *Seceră* (fig. 4/7) din bronz descoperită pe dealul Gumelniţa de lîngă Olteniţa, în anul 1967, în urma unui sondaj efectuat de către Barbu Ionescu, la adîncimea de 0,25 m.

Patina nobilă, verzuie; lung. de coardă 29,7 cm; lung. pe arc 28,4 cm; lăţ. max. 2,8 cm; grosimea pe carenă 0,6 cm; greut. 135,2 g; inv. 4 854.

După formă face parte dintr-o variantă a tipului de seceră *à patte* întîlnit la Drajna, Gura Dobrogei şi Constanţa [30]. Descoperirile de acest tip se datează în perioada finală a epocii bronzului. Avînd în vedere că în apropierea locului descoperirii, pe terasa înaltă a Dunării se află o aşezare Tei IV [31], atribuim tot acestei culturi secera descoperită pe dealul Gumelniţa şi nu culturii Coslogeni, identificată ceva mai departe la Ulmeni-Tăuşanca [32].

14. *Vîrf de lance* (fig. 4/4) din bronz descoperit în 1970 în comuna Chiselet.

Obţinut prin turnare în tipar bivalv.

Patina nobilă, măslinie; lung. totală 11,4 cm; lung. tubului 6,9 cm; lung. lamei 4,5 cm; lăţ. max. a lamei 2,0 cm; grosimea lamei 0,1 cm; diam. tubului 1,9 cm; lung. conului din interiorul tubului 6,2 cm; greut. 65,8 g; inv. 4 942.

Prin forma sa — tubul foarte lung în raport cu lama — se aseamănă cu descoperirile prescitice din secolele IX/VIII—VII î. e. n. din regiunea Niprului mijlociu şi încadrate de A. Terenojkin în grupa V [33]. Prin urmare şi piesa de la Chiselet, datînd din această perioadă, se poate încadra în vîrfurile de lance de acest tip din hallstattul B_2 —C.

În apropiere de Chiselet, la Spanţov, în Balta Dunării, au fost descoperite în anii de dinaintea celui de-al doilea război mondial, în condiţii

---

[26] B. Nikolov, Arhcologija Sofia, 2, 1964, p. 70, fig. 1/6.

[27] Ibidem, p. 76 — 77, fig. 14/a — b.

[28] S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 519, fig. 4/2 şi 7/2.

[29] A. Vulpe, *Die Äxte und Beile*, München, 1970, pl. 18, nr. 285, p. 65; idem, SCIV, 22, 1971, 3, p. 485 — 489.

[30] M. Irimia, Pontice, 1, 1968, p. 103, fig. 13/1 — 4, cu toată bibliografia.

[31] D. V. Rosetti, *Civilizaţia de tip Bucureşti*, Bucureşti, 1936, p. 12.

[32] S. Morintz şi B. Ionescu, *op. cit.*, p. 113.

[33] A. Terenojkin, *Predskifskii period na Dneprovskom pravoberejie*, Kiev, 1961, p. 141.

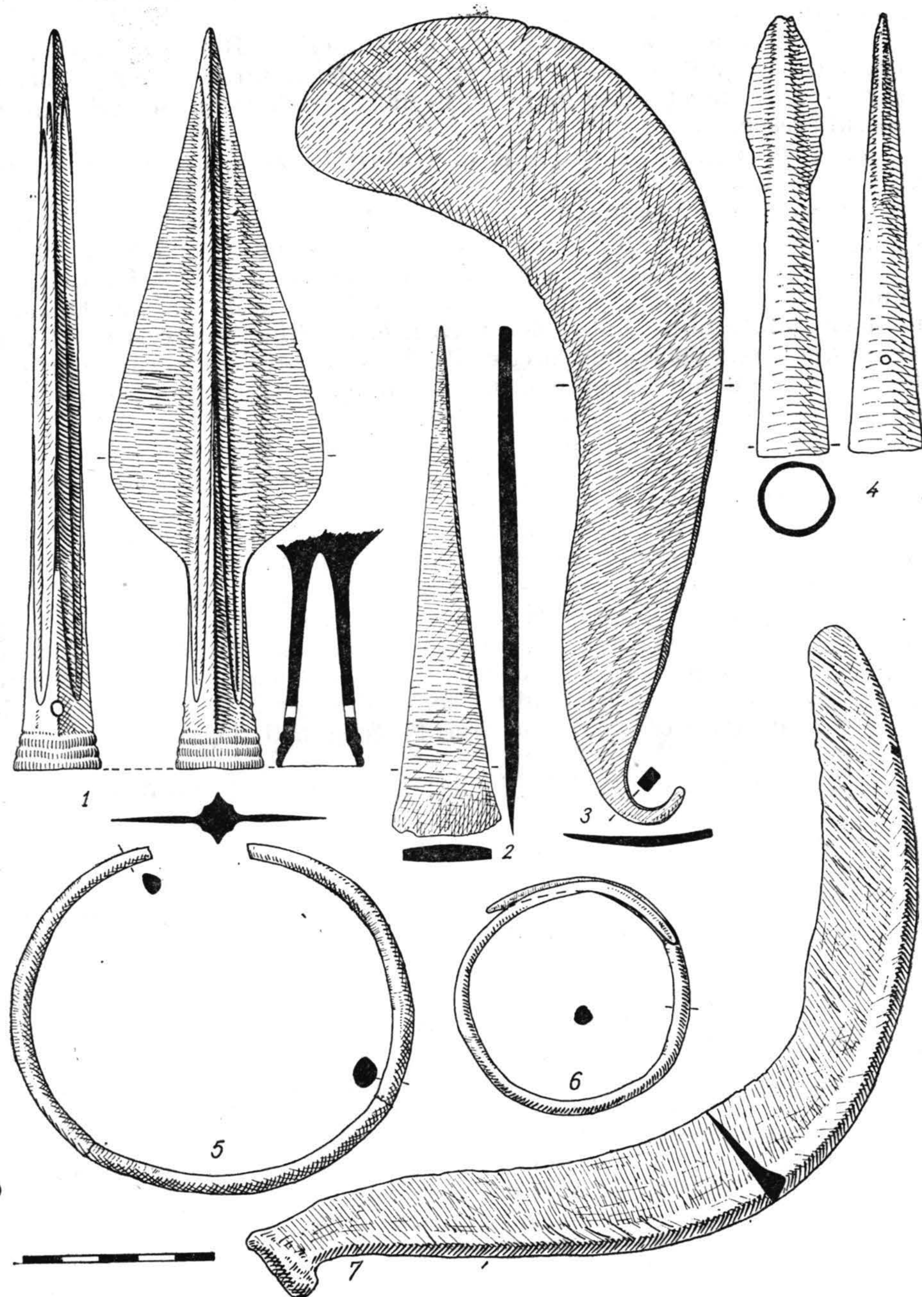

Fig. 4. 1 — 3 Odăile-Podari, depozit de obiecte din bronz; vîrf de lance, daltă și seceră; 4 Chiselet, vîrf de lance din bronz; 5, 6 Spanțov, brățări din bronz; 7 Gumelnița, seceră din bronz.

neprecizate, două brăţări de bronz pe care le vom prezenta în cele ce urmează (astăzi se află la Muzeul de istorie naturală „Grigore Antipa"):

15. *Brăţară* (fig. 4/5) din bronz, azi ruptă în trei fragmente. Capetele lipsesc, bara fiind tăiată drept în apropierea lor.

Patina benignă, verzuie; diam. max. 10,5 cm; grosimea max. 0,5 cm; greut. 54 g; inv. 9 799/3 — 5.

16. *Brăţară* (fig. 4/6) din bronz.

Patina benignă, verzuie; diam. max. 6,3 cm; grosimea 0,4 cm; greut. 35 g; inv. 9 799/2.

După forma lor aceste două brăţări, descoperite la Spanţov, sînt specifice hallstattului mijlociu (B_3 — C), datîndu-se în secolele VIII — VII î. e. n. [34].

Depozitul de obiecte din bronz de la Odăile-Podari a fost descoperit în urmă cu cîţiva ani de către un locuitor din comuna Ileana care l-a predat apoi prof. Dumitru Niţescu de la Şcoala din Călăreţi, comuna Tămădău Mare, unde se află şi în prezent [35]. Locul descoperirii se află la circa 1 km sud-est de satul Odăile-Podari, comuna Ileana, pe un bot de deal situat la sud de Valea lui Ilie, adiacentă văii Vînăta, pe dreapta drumului Ileana-Săruleşti. Cercetările efectuate la faţa locului au dus la constatarea unei eroziuni a malului, care a scos la suprafaţă depozitul de obiecte din bronz, ce a fost se pare mai mare. La suprafaţa solului nu s-au găsit materiale arheologice aparţinînd vreunei culturi.

Piesele ce alcătuiesc depozitul — o seceră, un vîrf de lance şi o daltă — sînt în perfectă stare de conservare şi foarte îngrijit lucrate.

1. *Secera* (fig. 4/3) obţinută prin turnare într-un tipar monoval acoperit. La capătul mînerului, în formă de cîrlig, se află o mică neregularitate indicînd locul turnării. Lama subţire, arcuită spre vîrf, se lăţeşte mult spre mijloc, rotunjindu-se apoi spre vîrf.

Patina nobilă, verzuie; lung. spinării pe arc 33,2 cm; lung. lamei pe coardă 25,5 cm; lăţ. 5,5 cm; grosimea 0,2 cm; greut. 151,3 g.

2. *Vîrful de lance* (fig. 4/1) obţinut prin turnare în tipar bivalv. Lama în formă de frunză are baza mult lăţită. Tubul de înmănuşare, rotund în secţiune, are trei caneluri în relief la bază şi două orificii pentru cuiul de fixare deasupra ultimei caneluri. Pe tub deasupra orificiilor şi continuînd pe lamă pînă la vîrf, pe ambele feţe, cîte două dungi în relief ce încadrează o altă dungă verticală tot în relief. Pe tubul de înmănuşare, în dreptul orificiilor, s-au îndepărtat cu grijă urmele de la turnat.

Patina nobilă, verzuie; lung. totală 19,5 cm; lung. tubului 5,1 cm; lung. lamei 14,4 cm; lăţ. max. a lamei 5,6 cm; grosimea lamei 1,3 cm; diam. tubului 2,7 cm; greut. 131,3 g.

3. *Dalta* (fig. 4/2) obţinută prin turnare într-un tipar monovalv acoperit. Turnarea s-a făcut prin partea superioară, care apoi a fost bine pilită. De formă dreptunghiulară în secţiune, baza este puţin lăţită, iar tăişul foarte puţin arcuit şi ascuţit.

---

[34] A. Benać şi B. Covic, GlasinacSaraevo, 2, 1957, pl. III/1 — 4, IV/1 — 2, XXIX/6 — 7.

[35] Ţinem a mulţumi şi pe această cale prof. Dumitru Niţescu pentru permisiunea de a publica obiectele respective.

Patina nobilă, verzuie-maronie; lung. 13,4 cm; lăţ. la tăiş 3,0 cm; grosimea 0,5 cm; greut. 56,3 g.

Analogii pentru piesele din depozitul de faţă nu se găsesc decît în regiunile din nordul Mării Negre. Astfel, seceri de tipul celei de la Odăile-Podari, singura de acest fel descoperită pînă în prezent în România, sînt caracteristice culturii Srubnîi şi, în special, regiunii cuprinse între Volga-Urali-nordul Caucazului [36], deşi astfel de piese au fost descoperite şi în regiunea Niprului. În ceea ce priveşte datarea lor, fie că sînt din cupru, fie din bronz, ele aparţin secolelor XV—XIV î. e. n.

Vîrful de lance se aseamănă cu cele de tip Seima grupele 1 şi 2A [37], răspîndite, în special, în regiunea Volga-Urali — vestul Siberiei. Tipuri asemănătoare se găsesc şi în regiunile din nord-vestul Mării Negre-Borodino [38], Czerapol [39], lîngă Cluj-Napoca [40] sau Smeeni [41] datate la sfîrşitul epocii bronzului — începutul primei epoci a fierului [42].

Dălţi de acest tip se găsesc de asemenea în regiunile de la nord de Marea Neagră — Ghindeşti [43], Kostroma [44], Lepliava [45], Rîbakîvka [46] etc.

Aceste descoperiri din U. R. S. S. sînt atribuite culturilor Srubnîi şi Noua-Sabatinovka.

Prin urmare se poate observa că piesele ce compun depozitul de la Odăile-Podari îşi găsesc analogii, în general, în cultura Srubnîi, în secolele XV — XIII î. e. n., epocă de profunde frămîntări, cînd în regiunea dintre Urali şi Volga au loc înspre vest deplasări de populaţii, ce se soldează cu pătrunderea în regiunile răsăritene ale Munteniei şi în Dobrogea a purtătorilor culturii Coslogeni. Aceştia în secolul al XIV-lea î. e. n. ajung la Mostiştea, pentru ca în secolul următor să o treacă [47]. Dealtfel, pe malurile Mostiştei s-au descoperit 21 aşezări Coslogeni [48], alte culturi de la sfîrşitul epocii bronzului în regiunea respectivă, nefiind identificate. De aceea acestei culturi îi atribuim şi depozitul de la Odăile-Podari.

Din descrierea tuturor acestor piese din cupru şi bronz se poate constata că şi în spaţiul din centrul Cîmpiei Române au circulat încă din neolitic numeroase obiecte din metal. Analiza tipologică şi cronologică a lor aduce noi contribuţii la cunoaşterea mai aprofundată a raporturilor şi influenţelor reciproce dintre diferitele culturi materiale în perioada cuprinsă între sfîrşitul neoliticului şi mijlocul primei epoci a fierului.

---

[36] E. C. Maximov, SA, 2, 1972, p. 178 — 181, fig. 1 — 3, cu toată bibliografia.
[37] V. G. Tihonov, MIA, 90, 1960, p. 23 şi urm., pl. I — VI, VIII, XXV.
[38] A. M. Tallgren, ESA, 2, 1926, p. 129, fig. 73.
[39] J. Hampel, *Antiquités préhistoriques de la Hongrie*, I — II, 1876 — 1877, pl. IX/4.
[40] M. Roska, ESA, 12, 1938, p. 158, fig. 6/11.
[41] Informaţie Victor Teodorescu pentru care îi mulţumim.
[42] A. Rumianţev, SA1, 1974, p. 12 — 23, cu toată bibliografia.
[43] A. Meliukova, MIA, 96, 1961, p. 31, fig. 13/3 — 4.
[44] A. Iessen, MIA, 23, 1951, p. 116, fig. 54.
[45] A. Terenojkin, *op. cit.*, p. 140, fig. 93/7, p. 148.
[46] *Arheologija Ukrainskoi R. S. R.*, Kiev, 1971, fig. 115/19 — 20.
[47] S. Morintz, Revista de istorie, 6, 1974, p. 900.
[48] S. Morintz şi N. Anghelescu, SCIV, 21, 1970, 3, p. 373 — 415; D. Şerbănescu şi G. Trohani, perieghează pe Valea Mostiştei, material inedit.

OBJETS EN CUIVRE ET BRONZE DÉCOUVERTS DANS LE DÉP. D'ILFOV

RÉSUMÉ

Les auteurs présentent plusieurs objets en cuivre et bronze découverts dans le dép. d'Ilfov et réstés inédits jusqu'à présent.

Ainsi du Néolithique — la civilisation Gumelniţa — datent un burin de Vînători et une hache-marteau (Hammeraxt) de Sultana, les deux en cuivre. A la civilisation Glina, du commencement de l'époque du bronze, appartiennent plusieures haches plates, en cuivre et bronze, découvertes à Prundu, Crivăţ et Ulmu. De l'époque moyenne du bronze et de sa fin datent deux poignards en bronze, l'un découvert à Izvoarele et l'autre à Greaca. Toujours de la fin de l'époque du bronze, la phase IV de la civilisation Tei ou de la civilisation Coslogeni, appartiennent plusieurs haches à douille découvertes à Căscioarele et Izvoarele, en même temps qu'une faucille découverte à Gumelniţa. De l'époque Hallstatt B_2—C date une pointe de lance en bronze découverte à Chiselet et du Hallstatt B_3—C deux bracelets découverts à Spanţov.

En fin, les auteurs présentent un depôt d'objets en bronze — une pointe de lance, une faucille et un burin — découvert à Odăile-Podari et atribué à la civilisation Coslogeni.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Les communes du dép. Ilfov mentionées dans le texte, où on a découvert des objets en cuivre ou en bronz.

Fig. 2. 1 Sultana, hache-marteau en cuivre; 2 Vînători, burin en cuivre; 3 Crivăţ, hache plate en cuivre (?); 4,6 Prundu, haches plates en cuivre; 5 Cetatea, hache plate en cuivre; 7 Ulmu, hache plate en cuivre.

Fig. 3. 1 Izvoarele, poignard en bronze; 2 Greaca, couteau-poignard en bronze;
3,4, 6 Izvoarele, baches à douille en bronze; 5 Căscioarele, hache à douille.

Fig. 4. 1 — 3 Odăile-Podari, dépôt d'objets en bronze : pointe de lance, burin et faucille; 4 Chiselet, pointe de lance en bronze 5 — 6 Spanţov, bracelets en bronze; 7 Gumelniţa, faucille en bronze.

CÎTEVA TORȚI ȘTAMPILATE DE AMFORE ELENISTICE DIN JUDEȚUL IALOMIȚA ȘI SUD-VESTUL DOBROGEI

DE

NICULAE CONOVICI ȘI CRIȘAN MUȘEȚEANU

Importanța studierii amforelor ștampilate pentru cunoașterea culturii geto-dace a fost, la vremea sa, îndeajuns subliniată [1]. Cum amforele elenistice de pe teritoriul județului Ialomița au fost aproape integral studiate, nu însă și publicate [2], fapt care a contribuit la o subestimare a importanței drumurilor comerciale din această parte a țării [3], socotim că prezentarea descoperirilor făcute aici în ultima vreme este binevenită.

Acest spațiu geografic, în ciuda întinsei stepe a Bărăganului, a oferit totuși, în anumite părți ale sale — ne referim mai ales la șesul și bălțile Dunării și la valea Ialomiței — condiții favorabile unei populări intense și unei vieți economice relativ îmbelșugate. Cercetările arheologice mai recente sprijină afirmația lui V. Pârvan după care „O adevărată țară geto-greacă întîlnim în ținutul bălților Dunării și Mostiștei, cuprinzînd atît malurile înalte ale rîului și locurile presărate cu așezări străvechi ..., cît și însăși balta Dunării cu insulele și tăpșanele ei, pe toată întinderea dintre Oltenița și gura Ialomiței" [4]. Astăzi se cunosc de-a lungul Dunării, Borcei și Ialomiței peste 40 de așezări getice [5], din care nu lipsesc produsele elenistice de import. Aceeași bogată înșiruire de așezări o întîlnim și pe malul drept al Dunării [6].

Vom prezenta mai jos un număr de douăzeci și șapte de ștampile de amfore, provenite din cercetările colectivului Muzeului de istorie Ialomița din Călărași atît pe teritoriul județului, cît și în trei stațiuni din județul Constanța, de pe malul drept al Dunării.

---

[1] D. Tudor, SRIR, I, 1954, p. 81 — 84; idem, ArhMold, 5, 1967, p. 37—80; V. Eftimie, Dacia, N. S., 3, 1959, p. 195 — 215.

[2] R. Vlădescu-Vulpe, BCMI, 17, 1924, p. 80 — 87; V. Christescu, Dacia, 2, 1925, p. 251; I. Andrieșescu, ARMSI, 3, 1924, p. 69—71; V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 178 — 182; N. Anghelescu, SCIV, 6, 1955, 3 — 4, p. 437 — 455; idem, Materiale, 7, 1960, p. 64; I. Barnea, RevMuz, 3, 1966, 2, p. 155 — 161; V. Culică, SCIV, 19, 1968, 1, p. 135 — 145; A. Atanasiu, RevMuz, 6, 1969, 2, p. 162 — 163; V. Andronescu-Eftimie; V. Culică, *Amfore și fragmente grecești din zona Brațului Borcea*, comunicare la Institutul de arheologie, București, 22 dec. 1970, nu ne-a fost accesibilă.

[3] D. Tudor, ArhMold, 5, 1967, p. 46 — accentua asupra zonei Argeș — Dîmbovița sub rezerva, totuși, că aceasta este o zonă mai mult cercetată. Mai recent, reluarea problemei de I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p. 27 — 40 și pl. II.

[4] V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1912, p. 55.

[5] N. Anghelescu, N. Conovici, *Repertoriul arheologic al județului Ialomița* (ms.).

[6] P. Diaconu, N. Anghelescu, RevMuz, 5, 1968, 4, p. 348 — 351.

SCIVA, tomul 26, nr. 4, București, 1975, p. 541—550

I. PISCUL CRĂSANI (SAT CRĂSANII DE JOS, COM. BALACIU)

În săpăturile arheologice efectuate aici de muzeul din Călăraşi în colaborare cu Institutul de arheologie din Bucureşti în anii 1969 — 1973 au ieşit la iveală numeroase fragmente de amfore din Thasos, Rhodos, Cos, Sinope şi romane, precum şi amorfe de producţie locală. Dintre acestea prezentăm mai jos cele opt torţi ştampilate găsite pînă în prezent, acestea alăturîndu-se celor două publicate de I. Andrieşescu [7] şi celei cu ştampilă anepigrafică amintită de D. V. Rosetti [8].

Thasos

1. Rectangulară.
[Θ]ΑΣΙΩΝ — [Θ]ασίων
crater cu volute — Ἰσόδι[κος]
ΙΣΟΔΙ[ΚΟΣ]
Descoperită în 1970, *passim*. Dimensiuni : 31 × 27 mm ; inv. 11 000 ; A. M. Bon, A. Bon, *Études thasiennes*, 4, Paris, 1957, nr. 895. Datare : sfîrşitul sec. IV — începutul sec. III î.e.n. (fig. I/1).

Rhodos

2. Rectangulară.
[ΕΠΙ ΑΙΝΗΤ]ΟΡΟΣ — [Ἐπὶ Αἰνητ]ορος (?)
[ΠΑΝΑ] ΜΟΥ — [Πανά]μου
Descoperită în 1972, sect. IX, groapă. Dimensiuni : 21×14 mm ; inv. 10 857 ; E. Pridik, *Inventarnîi katalog kleim na amfornîh ručikah i na čerepiţah Ermitajnogo sobrania*, Petrograd, 1907, s. v. Rodos, nr. 33. Datare : sec. III î. e. n. (fig. I/2).
3. Rectangulară.
ΕΠΙ ΣΩΚ[Ρ] — Ἐπὶ Σωκ[ρ]άτευς
ΑΤΕΥΣ
ΥΑΚΙΝΘΙΟΥ — Ὑακινθίου
Descoperită în 1972, secţ. IX, —1,20 m. Dimensiuni : 33,5 × 19 mm ; inv. 10 858 ; E. Pridik, *op. cit.*, s.v. Rodos, nr. 358 — 358 (Ω în loc de ⌒), Datare : sec. III î.e,n. (fig. I/3).
4. Rectangulară.
...ΤΟΥ — ...]του
ΑΡΤΑΜΙΤΙΟΥ — Ἀρταμιτίου
Probabil numele ceramistului. Descoperită în 1973, secţ. II platou, —1 m. Dimensiuni : 49 × 20 mm ; inv. 11 048. Datare : după aspectul literelor şi forma toartei în sec. II — începutul sec. I î. e. n. (Atribuire cronologică datorată cercetătoarei V. Andronescu-Eftimie) (fig. I/4).
5. Rectangulară.
[ΙΕ]ΡΟΚΛΕΥ[Σ] — [Ἱε]ροκλεύ[ς]
Sigur ceramist, foarte probabil fără simbol. Descoperită în 1973 suprafaţa A_1, groapă. Dimensiuni 44 × 13 mm ; inv. 11 050 ; M. Nilson, *Lindos*, p. 435, n. 250 ; V. Grace, *Exploitation archéologique de Delos*, Paris, 1970, p. 309, E 24 (fig. I/5).
6. Rectangulară.
[Α]ΣΚΑΑ — ciorchine de strugure — [Ἀ]σκ⟨λ⟩α-
ΠΙΑ[Δ]Α — πιάδα
Descoperită în 1973, suprafaţa A_3, — 0,70 m. Dimensiuni : 44 × 17 mm ; inv. 11 049 ; M. Nilson, *op. cit.*,, p. 402, n. 138/1, 2, 3 — identic. Datare : sec. II î. e. n. — începutul sec. I î. e. n. Fig.I/6.
7. Circulară.
.... floare de rodie ....
[ΥΑ]ΚΙΝΘΙΟ[Υ] — [Ὑα]κινθίο[υ]
Se mai păstrează numele în genitiv al lunii, iar din numele eponimului (?) sau ceramistului (?) au mai rămas cîteva resturi de litere neclare. Descoperită în 1973, secţ. IV platou, —0,60 m. Dimensiuni : diam. = 28 mm ; inv. 11 054. Datare : sec. II î. e. n. după aspectul ştampilei, literelor şi forma toartei (informaţie V. Andronescu-Eftimie) (fig. I/7).
8. Rectangulară.
[Ε]ΠΙ ΙΗΝΟΔ[Ο]ΤΟ[Υ] — fără simbol — [Ἐ]πὶ Ζηνοδ[ό]το[υ]
[Α]ΡΤΑΜΙΤΙΟΣ — [Ἀ]ρταμίτιος
Descoperită în 1973, secţ. I lutărie, —0,70 m. Dimensiuni : 39 × 16 mm ; inv. 11 055. Ştampila

[7] I. Andrieşescu, *op. cit.*, p. 70, 71, fig. 204, 205.
[8] D. V. Rosetti, SCIV, 11, 1960, 2, p. 296, n. 5.

cu numele eponimului în genitiv cu prepoziţie şi cu numele lunii în nominativ este o raritate în cazul lunilor rhodiene. Datare : sfîrşitul sec. II — începutul sec. I î. e. n. V. Grace, *op. cit.*, p. 31, E 27 (comentariul) (fig. I/8).

II. GRĂDIŞTEA CHIRNOGI (SAT CHIRNOGI, COM. ULMU)

Pe mica insulă din lacul Mostiştea, în dreptul satului Chirnogi, elevii Şcolii generale din comuna Ulmu au descoperit numeroase fragmente ceramice getice din faza Latène II, fragmente de amfore elenistice şi alte resturi de cultură materială getică[9]. De acolo provine şi toarta cu ştampila prezentată mai jos :

Thasos

9. Rectangulară.
[ΘΑΣΙΩΝ] [Θασίων]
Heracles într-un genunchi, trăgînd cu arcul ....
Descoperită în 1971. Dimensiuni : 27 × 21 mm ; inv. 10 748 ; V. Canarache, *Importul amforelor ştampilate la Istria*, Bucureşti, 1957 s. v. Thasos, nr. 41, 123 ; A. M. Bon, A. Bon, *op. cit.*, nr. 349—363, 912. Datare : începutul sec. IV î. e. n. (fig. I/9).

III. IEZERU, COM. JEGĂLIA

Pe teritoriul comunei Jegălia, în dreptul satului Iezeru se află răspîndite pe o mare întindere numeroase fragmente ceramice getice şi elenistice, urme ale unei aşezări înfloritoare. Alături de ceramică, aici au mai fost descoperite, între altele, marele tezaur de denari romani republicani, imitaţii ale acestora şi tetradrahme thasiene[10] precum şi o drahmă histriană databilă în sec. IV î. e. n.[11] Fragmente de torţi cu ştampilă prezentate mai jos vădesc şi ele vechimea aşezării.

Thasos

10. Rectangulară.
Θ[ΑΣΙ]ΩΝ Θ[ασί]ων
kerykeion [Τη]λέμαχος
[ΤΗ]ΛΕΜΑΧΟΣ
Descoperită în 1970, *passim*[12]. Dimensiuni : 26 × 19 mm ; a doua parte a legendei, de formă semicirculară, înconjoară simbolul ; inv 11 002 ; A. M. Bon, A. Bon, *op. cit.*,, nr. 1596. Datare : sfîrşitul sec. IV — sec. III î. e. n. (fig. I/10).

11. Rectangulară.
ΛΛΙΚΡ]
ΑΤΗΣ Θασίων
cerb în goană Κ[αλλικρ]άτης
Α|Κ ΝΩΙΣΑΘ
Descoperită în 1970, *passim*. Dimensiuni : 32 × 21,5 mm ; legenda porneşte de sub simbol şi îl ocoleşte prin stînga pînă pe latura superioară a ştampilei ; inv. 11 001. A. M. Bon, A. Bon, *op. cit.*, nr. 1 744. Datare : sfîrşitul sec. IV — sec. III î. e. n. (fig. II/II).

Rhodos

12. Rectangulară.
[Ι]ΠΠΟ [Ἱ]ππόκλης
ΚΛΗΣ
Descoperită în 1970, punctul Gura Ochinesei, *passim*. Dimensiuni 23 × 18 mm ; ştampilă aplicată incomplet, ştearsă ; inv. 11 403. V. Grace, Hesperia, 22, 1953, 2, p. 123. Datare : sfîrşitul sec.

---

[9] Inedit.

[10] M. Chiţescu, N. Anghelescu, Dacia, N. S., 16, 1972, p. 303 — 316. Alţi 29 denari, o imitaţie de denar şi o tetradrahmă thasiană au fost recuperaţi de semnatarii acestor rînduri cu ajutorul prof. N. Scăunaş din Călăraşi.

[11] Drahma histriană se află la Şcoala generală din Jegălia şi a fost studiată de noi prin bunăvoinţa prof. Iulia Bobocel din localitate.

[12] Această ştampilă şi următoarea ne-au fost cedate spre publicare de N. Anghelescu, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

IV—începutul sec. III î. e. n., cf. V. Grace, Hesperia, 32, 1963, fig 1/4 şi *passim* (fig. II/12).

13. Rectangulară.

...]ΚΕ ...]κε
...]ΗΣ ...]ης

Descoperită în 1972, Gura Ochinesei. Dimensiuni : 21 × 18 mm; ştampila este aplicată incomplet; inv. 11 404; acelaşi tip de scriere şi de amforă; nume necunoscut. Datare : sfîrşitul sec. IV—începutul sec. III î. e. n.[13] (fig. II/13).

Sinope

14. Rectangulară.

...ΟΥ].....(?) ...ου[.......(?)
C. Υ]........(?) simbol şters în dreapta .σ.υ[.......(?)
...........(?) ....(?)

Descoperită în 1972, Gura Ochinesei. Dimensiuni: 47 × 24 mm.
Nr. inv. 10 750. Ilizibilă. Fig. II/14.

IV. GÎLDĂU, COM. JEGĂLIA

În toamna anului 1970, pe malul Borcei, elevii şcolii din localitate au descoperit într-o ruptură a malului, izolat, o amforă sinopeană întreagă; cum pe raza aceluiaşi sat s-a descoperit şi un tezaur de stateri de aur de la Alexandru cel Mare[14] presupunem existenţa aici a unei aşezări getice. Dimensiuni: înălţ. = 69 cm; diam. max. = 33 cm; înălţ. gît = 16 cm; diam. gît. = 10,5 cm; înălţ. torţilor = 18 cm; înălţ. piciorului = 5 cm; pe gîtul amforei, pe o parte, apare un *sgraffito* cu literele IA, avînd în dreapta o linie scurtă, verticală, cu vopsea roşie; pe cealaltă parte a gîtului apare un *sgraffito*; capacitatea amforei = 20 l.

Sinope

15. Rectangulară.

ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ 'Αστυνόμου
ΑΝΤΙΜΑΧΟΥ cornucupia 'Αντιμάχου
ΗΡΑΚΛΕΙΔΗΣ 'Ηρακλείδης

Dimensiuni: 48 × 19 mm; inv. 11 305; B. N. Grakov, *Drevne greceskie keramiceskie kleima s imenami astinomov*, Moscova, 1928, ast., p. 138, nr. 4; prod., p. 140, nr. 13; M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, Dacia, N. S., 13, 1969, p. 191, nr. 380—381. Datare după Grakov, grupa a IV-a, anii 180—150 î.e.n. (fig. II/15, III/28).

V. PIETROIU, COM. BORCEA

Pe malul Borcei, în raza satului Pietroiu, se află o importantă aşezare getică. Alături de torţile de amfore cu ştampile prezentate în continuare, au mai fost descoperite şi altele, împreună cu fragmente ceramice autohtone şi cîteva monede, dintre care remarcăm două drahme histriene din secolele IV—III î.e.n.[15]. Şapte ştampile pe amfore (patru Heraclea Pontică, două Sinope şi una Thasos) au fost descoperite anterior de A. Atanasiu şi vor face obiectul unui studiu separat; ele se află în depozitul Muzeului de istorie din Călăraşi, cu nr. inv. 9 804, 10 600—10 602, 10 605, 10 607, 10 712.

Thasos

16. Rectangulară.

ΘΑΣΙΩΝ Θασίων

---

[13] În identificarea acestor două ştampile, ca şi a celorlalte, ne-am bucurat de sprijinul cercetătoarei V. Andronescu-Eftimie, căreia îi mulţumim în mod deosebit şi cu acest prilej.

[14] B. Mitrea, *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi*, Bucureşti, 1965, p. 73 — 79; idem, SCN, 4, 1968, p. 327.

[15] A. Atanasiu, SCN, 5, 1971, p. 389.

scut din profil(?) Πυτίων
ΠΥΤΙΩΝ

Descoperită în 1973, *passim*. Dimensiuni: 32 × 26 mm; inv. 11 221. A. M. Bon, A. Bon, *op. cit.*, p. 360, nr. 1447; V. Canarache, *op. cit.*, s.v. Thasos, nr. 66—75, acelaşi ceramist, dar cu alte simboluri, iar la nr. 110 una identică, neîntregită de autor; simbolul este considerat a fi o broască ţestoasă; M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, nr. 148—177, cu acelaşi ceramist, dar simboluri diferite. Aceeaşi ştampilă a apărut şi la Coslogeni (com. Dichiseni, jud. Ialomiţa) — nr. inv. 9 670 — prezentată de V. Andronescu-Eftimie şi V. Culică, *Amfore şi fragmente greceşti din cîteva aşezări din zona braţului Borcea*, comunicare la Institutul de arheologie din Bucureşti, 22 decembrie 1970. Datare: după I. G. Vinogradov, NE, 10, 1972, p. 54, nr. 21, subgrupa 5b, mijlocul sec. III î.e.n. (fig. II/16).

17. Rectangulară.

ΘΑΣΙΩΝ Θασίων
cornucopia [᾿Α]ριστοφών
ΝΩΦΟΤΣΙΡ[Α]

Literele sînt stîngace, cursiv, *N* din Thasion este inversat. Descoperită în 1974, *passim*. Dimensiuni: 39 × 24 mm; inv. 11 311; A. M. Bon, A. Bon, *op. cit.*, nr. 426; M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea *op. cit.*, nr. 27—29, cu simbol diferit. Datare: sec. III î.e.n. (fig. II/7).

Sinope

18. Rectangulară.

ciorchine

ꓕOIⱯꓕ[ⱯꓘƎ]
(ΣꓕO)ƎⱯꓘIΣHN[W]
[ꓕOWONꓕꓕΣⱯ]
ΑΣ[ΤΥΝΟΜΟΥ] ᾿Ασ[τυνόμου]
ΜΝΗΣΙΚ[ΛΕ(ΟΥΣ)] Μνησικ[λέ(ους)]
[ΕΚΑ]ΤΑΙΟΥ [῾Εκα]ταίου

ciorchine

Descoperită în 1973, *passim*. Dimensiuni: 45 × 24 mm; inv. 11 222. Ştampila a fost aplicată de două ori, inversat şi suprapus parţial; Numele astynomului şi al ceramistului, cu simbolul ciorchinelui, cf. E. Pridik, *op. cit.*, 1928, p. 354, nr. 154. Datare după Grakov, *op. cit.*, grupa a III-a, anii 220—180 î.e.n. (fig. II/18).

19. Mică ştampilă rotundă, cu monograma M, cf. şi E. Pridik, *op. cit.*, p. 378, monograme, col. 2 B-19 (4). Diam. = 13 mm; inv. 11 223. Datare: pe o ştampilă de ţiglă publicată de E. Pridik, *op. cit.*, p. 360, nr. 19, apare aceeaşi monogramă însoţită de combinaţia de nume Γυριττός-Θεύδωρος, fără a se preciza, care este astynomul şi care ceramistul. La Grakov, *op. cit.*, p. 190, un astynom Θεύδωρος ᾿Αρισταγόρου este trecut în tabel ca aparţinînd grupei a V-a sau a VI-a, dar la comentariile asupra grupelor numele respectiv este trecut printre ceramişti. Se pare că în combinaţia Γυριττός Θεύδωρος primul ar fi astynomul, iar al doilea ceramistul; numele Γυριττός nu apare niciodată la Grakov. Ştampila noastră se datează probabil în sec. III—II î.e.n. (fig. II/19).

20. Rectangulară.

[ΑΣΤ]ΥΝΟΜΟΥ simbol şters [᾿Αστ]υνόμου
[Ε]ΚΑΤΑΙΟΥ [῾Ε]καταίου

Descoperită în 1974, *passim*. Dimensiuni: 42 × 10 mm. Nr. inv. 11 310. Grakov, *op. cit.*, ast., p. 139, nr. 13; V. Canarache, *op. cit.*, s.v. Sinope, nr. 256; M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 463—470; idem, SCIV, 19, 1968, 1, nr. 22 (Tomis); peste tot apare acelaşi simbol: thyrs culcat. Datare: 180—150 î.e.n. Fig. II/20.

VI. FĂCĂENI

De la şcoala din localitate a ajuns la Muzeul din Călăraşi o amforă aproape întreagă, cu fundul rupt. Anterior, pe teritoriul aceleiaşi comune, din dreptul satului Lăteni, s-a găsit o altă ştampilă heracleeană (sec. IV—III î.e.n.), precum şi alte fragmente de amfore thasiene, heracleene şi rhodiene [16].

---

[16] I. Barnea, *op. cit.*, p. 157.

Heraclea Pontică

21. Englifică, pe gît. Sub buză amfora are o bandă de vopsea roşie.
Scriere retrogradă.
ΗΡΟΔΩΡΟ(Σ) 'Ηρόδωρο(ς)
Descoperită în 1972, *passim*. Dimensiuni: 44 × 8 mm; inv. 11 307. Dimensiuni: înălţ. = = 56 mm; diam. max. = 21 mm; înălţ. gît. = 26 mm; diam. gurii = 10–18 mm; înălţ. torţilor = 23 mm; capacitate = 4,6 l. Datare: sec. IV–III î.e.n. La M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, Dacia, N.S. 13, 1969, nr. 827 apare un 'Ηρόδωρος ἐπὶ Λύκω (fig. II/21; III/29).

VII. ŢĂNDĂREI

Pe locul actualei fabrici de cărămidă se află un cimitir getic; în timpul lucrărilor de construcţie au fost găsite, după spusele locuitorilor, mai multe vase conţinînd cenuşă şi oase arse. Printre vase se găseau şi amfore. Un fragment dintr-o astfel de amforă, cuprinzînd gîtul şi torţile, ne-a fost pus la dispoziţie, pentru studiu, de I. Tătăreanu, directorul Şcolii generale nr. 1 din oraş.

Heraclea Pontică

22. Ştampilă englifică, pe gît.
ΕΠΙ ΔΑΜΟΤΕΛΕΣ 'Επὶ Δαμοτέλες
ΦΙΛΙΣΚΕΣ(?) Φιλίσκες
Descoperită în 1965, *passim*. Dimensiuni: 57 × 12 mm; se află la Şcoala generală nr. 1 din Ţăndărei. Datare: sec. IV–III î.e.n., cf. I. B. Braşinski, NE, 5, 1965, p. 29 (fig. III/22).

VIII. DVROSTORUM (PUNCTUL REGIE, COM, OSTROV, JUD. CONSTANŢA)

Între oraşul Silistra (R.P. Bulgaria) şi Ostrov, se află urmele anticului oraş Durostorum. Fragmente ceramice şi alte materiale antice şi medievale se întîlnesc pe plaja Dunării pe o mare întindere, scoase la iveală prin eroziunea malului. Din aceste locuri situate la circa 2 km nord-est de Silistra[17], provin două fragmente de torţi de amfore cu ştampilă.

Rhodos

23. Circulară.
ΕΠΙ ΚΑ[Λ]Λ ΙΚΡ [ΑΤ] ΙΔ[Α] 'Επὶ Κα[λ]λικρ[ατ]ίδ[α]
floare de rodie
Este de multă vreme în depozitul muzeului. Diametru = 29 mm; inv. 11 021; legenda abia vizibilă. V. Canarache, *op. cit.*, s.v. Rhodos, p. 225, nr. 521; E. Pridik, *op. cit.*, 1907, p. 11, nr. 219. Datare după Pridik, sfîrşitul perioadei III, anii 220–180 î.e.n. (fig. III/23).

Centru necunoscut

24. Rectangulară.
ΚΟΥΑ[Ρ] Κουα[ρ]
Descoperită în 1974, *passim*. Dimensiuni: 30 × 15 mm. Nr. inv. 14 725. Ştampila este închisă într-un cartuş. Fig. III/24. O ştampilă similară cu legenda ΚΟΥΑΡ se află la Muzeul de istorie a Sofiei, inv. A1382, M. Stanceva, Izvestia-Institut, 29, 1966, p. 232, fig. 5; nu este datată cu precizie şi nici atribuită vreunui centru anume.

IX. GURA CANLIEI (SAT CANLIA, COM. LIPNIŢA, JUD. CONSTANŢA)

La locul de vărsare al pîrîului Canlia în Dunăre, în punctul ,,Gura Canliei", se află o întinsă staţiune arheologică, cu urme de locuire din prima şi a doua epocă a fierului, perioadele romano-bizantină şi feudală timpurie[18]. Cu prilejul unor cercetări de suprafaţă efectuate

[17] P. Diaconu, N. Anghelescu, *op. cit.*, p. 349.
[18] *Ibidem*, p. 349 – 351.

în anii 1971 și 1972 am găsit aici două torți de amfore rhodiene, cu ștampile purtînd numele unor ceramiști:

Rhodos

25. Rectangulară.
N[A]N[I]OΣ simbol neclar în dreapta N[ά]ν[ι]ος
Descoperită în 1971, *passim*. Dimensiuni: 45 × 18 mm; inv. 10 721; E. Pridik, *op. cit.*, nr. 758—761. Datare: sec. III î.e.n.(?) (fig. III/25).
26. Rectangulară.
[A]IΣΩΠΟΥ [A] ἰσῶπου
Descoperită în 1972, *passim*. Dimensiuni: 38 × 17 mm; inv. 10 907. E. Pridik, *op. cit.*, nr. 458. Datare: sec. III î.e.n. (?) (fig. III/26).

X. IZVOARELE (COM. LIPNIȚA, JUD. CONSTANȚA)

În cunoscuta stațiune arheologică de la Izvoarele (Pîrjoaia) a fost descoperită, alături de numeroase materiale arheologice getice și din alte perioade și de ștampile pe amfore elenistice[19], următoarea toartă cu ștampilă:

Sinope

27. Rectangulară.
ΠΑΜΠΟΥ Πάμπου
Nume de producător. Descoperită în 1972, *passim*. Dimensiuni: 41 × 9,4 mm; inv. 14 724; nu apare în cataloagele cunoscute (Grakov, Pridik). Datare: probabil sec. II î.e.n. (fig. III/27).

Din studierea materialelor de mai sus putem face mai multe observații:

A. *Pentru amforele de la Piscul Crăsani*:

— După locul de descoperire, constatăm că majoritatea ștampilelor (șase din zece) s-au găsit în așezarea fortificată; faptul se explică prin amploarea mai mare a săpăturilor din acest sector. Alte două ștampile au fost găsite în punctul „Platou", una la „Lutărie" și una *passim*.

— După încadrarea cronologică, observăm că trei dintre ștampile (nr. 1, 2, 3, poate și una din cele găsite de Andrieșescu aparțin primei faze de locuire getică sfîrșitul secolului al IV-lea — secolul al III-lea î. e. n., iar celelalte fazei următoare din secolul al II-lea—începutul secolului I î. e. n. Ultima fază a locuirii din secolul I î. e. n., se caracterizează din acest punct de vedere prin marele număr de amfore *neștampilate*, cu precădere cele *de tipul Cos*, cu torți bicilindrice.

— După locul de origine al amforelor, *Rhodosul* apare de departe ca cel mai important furnizor pentru stațiunea getică de la Crăsani (*8* ștampile), înlocuit fiind la sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n. cu *Cosul. Thasos* este reprezentat pînă acum de o singură ștampilă, cea mai veche dealtfel, iar *Cos* tot de una, dar și de numeroase alte amfore neștampilate din ultima fază (secolul I î. e. n.). Au mai fost descoperite și alte fragmente de amfore thasiene, sinopeene, romane și din alte centre neidentificate.

În fața prezenței masive a amforelor rhodiene în secolele III—II î. e. n. la Crăsani, se pune problema cauzelor acestei preferințe și a drumului pe care aceste amfore au ajuns aici. Ținînd seama de aria de răspîndire a amforelor rhodiene în această parte a Munteniei, observăm cu destulă ușurință faptul că cel mai mare număr de asemenea amfore se concentrează

---

[19] *Ibidem*, p. 349.

de-a lungul Bălţii şi al Văii Mostiştei (descoperirile de la Greaca, Căscioarele, Spanţov, Mănăstirea, Coconi, Tăriceni sînt toate din jud. Ilfov, iar Vărăşti în jud. Ialomiţa [20]) precum şi la Bucureşti şi Popeşti, pe văile Argeşului şi Dîmboviţei [21]. Putem considera deci, cu destulă îndreptăţire, că amforele rhodiene de la Crăsani au ajuns aici pe drumul ce pornea, probabil, de la vărsarea Argeşului, urma linia Dunării pînă la Balta Mostiştea şi cotea apoi spre nord pe Valea Mostiştei ajungînd la Crăsani, aici se unea cu drumul Ialomiţei şi ajungea la Tinosul. Tot la Tinosul ajungeau şi drumurile de pe văile Argeşului şi Dîmboviţei [22]. Pe drumul Ialomiţei, mai puţin cercetat, nu se cunoaşte decît ştampila de amforă heracleană de la Ţăndărei.

B. *Malul stîng al Dunării şi Braţul Borcea* erau preferate de negustorii aducînd amfore de Thasos, Heraclea Pontică (pentru secolele IV—III î. e. n.) şi Sinope (sec. III—II î. e. n.). Apar şi amfore rhodiene vechi (sec. IV—III î. e. n.) la Făcăieni, Iezeru şi Călăraşi — Gura Borcii [23]. Aceeaşi preferinţă o constatăm şi în dreapta Dunării [24]. Aici întîlnim amfore rhodiene numai în aşezările din sud (Durostorum, Gura Canliei, Izvoarele) şi în jurul Callatisului [25]. Această situaţie, coroborată cu lipsa aproape completă[26] a amforelor rhodiene în partea centrală a Dobrogei, ne sugerează ideea că amforele de acest fel din sudul Dobrogei au ajuns aici fie pe drumul ce venea de la Callatis (descoperirile de la Moşneni, Cotul Văii, Hagieni [27], deşi predominanţa amforelor rhodiene este mai vădită la Tomis [28], fie pe acelaşi drum continental pe care au ajuns ele la vărsarea Argeşului [29]. În orice caz, odată ajunse la Dunăre (zona Durostorum — Izvoarele), amforele erau trecute în cîmpia munteană fie prin vadul de la Durostorum — Călăraşi, fie erau transportate cu corăbiile pe Braţul Rîul din dreptul staţiunii de la Izvoarele pînă la aşezările din zona Coslogeni-Pietroiu (Borcea), unde remarcăm o mare aglomerare de importuri greceşti, între care şi amorfele rhodiene de la Iezeru. Descoperirile de pe ambele maluri ale Dunării din această zonă atestă strînse legături între aşezările riverane. Nu numai aceeaşi răspîndire a amforelor thasiene, heracleene şi sinopeene, dar şi descoperirea unor ştampile identice[30] sau cu simple deosebiri în simbol de o parte şi de alta a fluviului [31], precum şi descoperirea unor imitaţii locale după ceramica grecească uzuală, cu firnis negru, în stînga Dunării (Grădiştea Călăraşi-Pietroiu) constituie un serios

---

[20] I. Glodariu, *op. cit.*, pl. II şi repertoriul.
[21] *Ibidem*.
[22] *Ibidem*, p. 117.
[23] A. Atanasiu, RevMuz, 6, 1969, 2, p. 162 — 163.
[24] M. Irimie, Pontica, 6, 1973, p. 7 — 71, mai ales p. 67.
[25] *Ibidem*.
[26] *Ibidem*, excepţie făcînd Poarta Albă (p. 31).
[27] *Ibidem*.
[28] M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, Dacia, N. S., 13, 1969, p. 137.
[29] I. Glodariu, *op. cit.*, p. 117.
[30] Ştampila heracleeană ΜΗΝΗΣ apare la Poarta Albă (M. Irimie, *op. cit.*, p. 33), Mircea-Vodă Călăraşi (A. Atanasiu, *op. cit.*) şi la Pietroiu (inedit, la A. Atanasiu); producătorul thasian ΚΥΧΡΙΣ apare la Medgidia (M. Irimie, *op. cit.*, p. 38) şi la Coslogeni (jud. Ialomiţa, în Muzeul de istorie din Călăraşi, inv. 9 652; astinomul sinopian ΑΝΤΙΜΑΧΟΣ de la Gîldău este cunoscut şi la Coslogeni (în Muzeul de istorie din Călăraşi, inv. 9 656).
[31] Vezi mai sus, nr. 16.

Fig. 1. Ştampila de amfore 1 — 8 Crăsani; 9 Grădiştea Chirnogi; 10 Iezeru.

Fig. 2. Ștampile de amfore 11 — 14 Iezeru; 15 Gîldău; 16 — 20 Pietroiu; 21 Făcăeni.

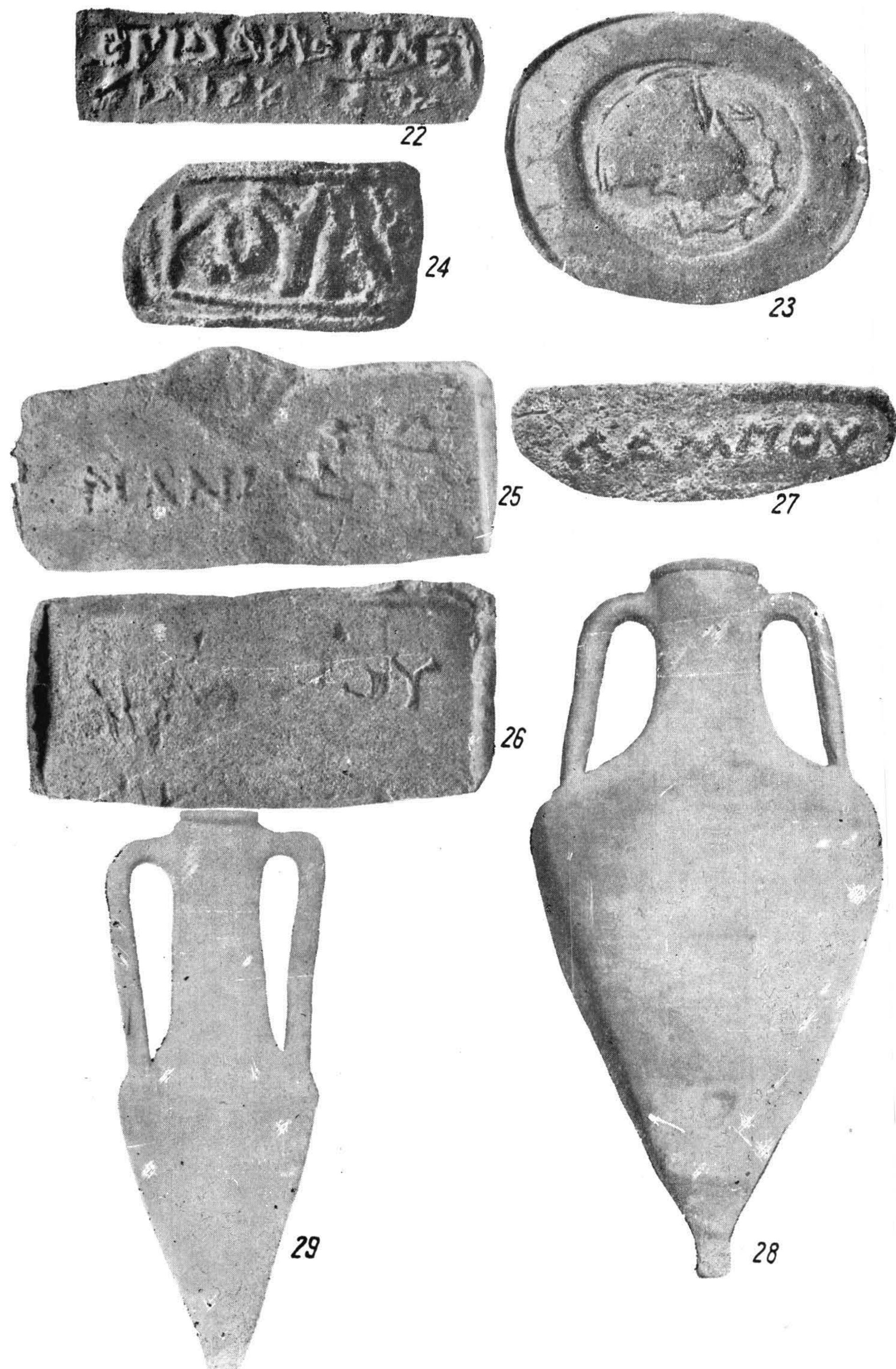

Fig. 3. Ștampile de amfore 22 Țăndărei; 23 — 24 Durostorum; 25 — 26 Gura Canliei; 27 Izvoarele. Amfore 28 Gîldău; 29 Făcăeni.

indiciu în sensul apartenenței așezărilor de pe malul stîng al Dunării la aceeași comunitate economică și social-politică, cu vecinii lor de pe malul drept.

Această afirmație poate fi susținută și cu alte argumente, atît de ordin logic, cît și strict științific.

Mai întîi de toate, este incontestabil faptul că locuitorii celor două maluri ale fluviului, aparținînd aceleiași comunități etnice (geții), erau legați și prin aceleași interese economice: exploatarea resurselor vitale oferite de Dunăre, cu bălțile, grînele și pădurile ei, și de folosirea căii de navigație, care îi lega de restul lumii. A devenit aproape comună afirmația că Dunărea nu a constituit niciodată o frontieră, ci o punte [32]. Fenomenul se poate urmări încă din neolitic [33], trecînd prin epoca bronzului [34], Hallstatt [35], Latène [36] și în timpul stăpînirii romane [37]; în timpul migrației popoarelor constatăm din nou strînse legături între cele două maluri [38], iar în evul mediu fenomenul se repetă în mod constant [39].

Așezarea de la Crăsani, împreună cu acelea de pe Mostiștea și văile Argeșului și Dîmboviței aparțin mai degrabă comunităților din centrul Munteniei. Descoperirile monetare vin și ele în sprijinul acestei idei [40].

Interpretarea noastră mai are încă nevoie de argumente, pe care le pot oferi numai cercetările viitoare. Credem că se impune o cercetare mai amănunțită a rolului jucat de Dunăre de-a lungul istoriei. Dacă se acceptă

---

[32] *Istoria poporului român*, sub redacția acad. Andrei Oțetea, București, 1970, p. 92 — 94; *Istoria României. Compendiu*, București, 1969, p. 103.

[33] Cultura Hamangia, specifică Dobrogei, este documentată și în Balta Ialomiței, la Grădiștea Coslogeni (S. Morintz, N. Anghelescu, SCIV, 21, 1970, 3, p. 375 — 379; cultura Boian, apărută în Cîmpia Munteniei se va răspîndi ulterior și pe malul drept al Dunării (E. Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1974, fig. 10 — 12 (hărți)); fenomenul se repetă și în cultura Gumelnița (*Istoria României*, București, I, 1960, p. 55 — 58 și pl. VII).

[34] Cultura Coslogeni este deopotrivă răspîndită în Dobrogea și sud-estul Munteniei (S. Morintz, N. Anghelescu, *op. cit.*, p. 405 și p. 376 harta); fenomenul se repetă și în cultura Cernavoda (S. Morintz, P. Roman, Dacia, N. S. 12, 1968, p. 46 (-harta).

[35] N. Anghelescu, SCIV, 6, 1955, 1 — 2, p. 312 — 323; I. Barnea, *op. cit.*, p. 156 — 158.

[36] N. Anghelescu, *op. cit.*, p. 312 — 318; V. Culică, *op. cit.*, p. 135 — 145; N. Anghelescu, N. Conovici, *op. cit.*, *passim* (monede pontice și macedonene la Vărăști, Bogata, Călărași, Grădiștae—Călărași, Roseți, Grădiștea — Coslogeni, Jegălia, Gîldău, Pietroiu, iar la Rasa și Piua Petrii, monede getice de factură sud-dunăreană. Nu se cunosc însă monede getice de felul celor din Cîmpia Munteniei.

[37] Descoperiri de monede romane din sec. II — III la Unirea, Pietroiu și Piua Petrii (N. Anghelescu, N. Conovici, *op. cit.*). Capete de pod romane au fost la Piua Petrii (CIL, III, 7 493) și, probabil, în zona de vărsare a brațului Rîul în Borcea și la Gura Borcei, în fața castrului legionar de la Durostorum.

[38] La originea brațului Rîul, pe malul Dunării, se afla cunoscuta cetate Sucidava (Izvoarele — Pîrjoaia), cu o mare producție de monedă măruntă în secolele IV — V (V. Culică, Pontica, 5, 1972, p. 267 — 300) și un important punct vamal pe unde se făcea, probabil, traficul de mărfuri către lumea gotică după tratatul încheiat de Valens în 369 (R. Vulpe, I. Barnea, DID, II, 1968, p. 501); spre sfîrșitul sec. X asistăm la închinarea căpeteniilor din stînga Dunării în fața împăratului Ioan Tzimiskes și la includerea cetăților de pe malul stîng în thema Paristrion (I. Barnea Șt. Ștefănescu, DID, III, 1971, p. 73 — 76).

[39] Pentru schimbul de populație între cele două maluri ale fluviului în evul mediu, vezi Panait I. Panait, Pontica, 4, 1971, p. 381 — 382. Este foarte sugestiv un document al lui Mircea cel Bătrîn din 1404 — 1406 care, întărind mănăstirii Cozia stăpînirea bălților de la Dunăre „*începînd de la Săpatul pînă la gura Ialomiței*"—adică din dreptul satului Bordușani și al iezerului Căbăl—se adresa" *și către chefalia din Dîrstor, oricine va fi ... să se ferească de bălțile mănăstirești*". Aceasta implica existența unor posesiuni ale Dîrstorului în Balta Ialomiței care se suprapuneau parțial cu acelea ale Coziei, (D. R H, B. Țara Românească, 1, 1966, doc. 28).

[40] Vezi mai sus, n. 36 și N. Conovici, *Monedele din așezarea getică de la Piscul Crăsani*, comunicare prezentată la Institutul de arheologie din București la 13 ianuarie 1975.

ideea vehiculării unor transporturi de amfore pe drumuri de uscat şi nu exclusiv pe Dunăre în amonte, se pune problema identificării punctelor de transbordare de pe ambele maluri, precum şi aceea a reconsiderării rolului jucat de aşezările din dreapta Dunării în transmiterea importurilor elenistice către comunităţile getice din stînga fluviului.

Avem convingerea că, prin studierea şi publicarea amforelor ştampilate şi a altor categorii de importuri sau produse autohtone getice, muzeele judeţene pot contribui în mare măsură la elucidarea treptată a acestor probleme.

SOME STAMPED AMPHORA HANDLES DISCOVERED IN THE IALOMITZA DISTRICT AND SOUTH-WEST OF DOBROUDJA

ABSTRACT

The authors present a lot of 27 stamped amphora handles descovered at *Piscul Crăsani* : 1 Thasos, 7 Rhodos, IVth-IInd cent b. o. e.; *Grădiştea Chirnogi* : 1 Thasos, IVth cent. b. o. e.; *Iezeru-Jegălia* : 2 Thasos, 2 Rhodos 1 Sinope, IVth-IIIrd cent b. o. e.; *Gîldău* : 1 Sinope, IInd cent b. o. e.; *Pietroiu* : 2 Thasos, 3 Sinope, IIIrd-IInd cent b. o. e.; *Făcăeni* : 1 Heracleia Pontica, IVth-IIIrd cent b. o. e.; *Ţăndărei* : 1 Heraclea Pontica, IVth-IIIrd cent b. o. e.; *Ostrov* : *1* Rhodos, IIIrd cent. b. o. e., 1 unknown center; *Gura Canaliei* : 2 Rhodos, IIIrd cent. b. o. e.? *Izvoarele* : 1 Sinope.

Based on this material the authors promote the idea that the rhodien amphoras found at Piscul Crăsani got into by a continental way that was crossing the Danube at its join with Argeş and branched on the Argeş, the Dîmboviţa and the Mostiştea.

The discovery of both stamped amphoras and some local imitations after the usual Greek vases on both sides of the Danube suggested the existence of some economic and perhaps social-political relationships, which included the getic settlements on both sides of the river. These relationships united with the necessity of common exploitation of the Danube can be found in all historical eras.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1 Amphora stamps. 1—8 Crăsani; 9 Grădiştea Chirnogi; 10 Iezeru

Fig. 2 Amphora stamps. 11—14 Iezeru; 15 Gildău; 16—20 Pietroiu: 21 Făcăieni.

Fig. 3 Amphora stamps. 22 Ţăndărei; 23—24 Durostorum; 25—26 Gura Canliei 27 Izvoarele. The amphoras. 28 Gildău; 29 Făcăeni.

IMPORTURI ITALICE LA HISTRIA. ÎN LEGĂTURĂ CU UN NOU MORMÎNT DE INCINERAȚIE DIN EPOCA ROMANĂ

DE

MARIA COJA

De curînd semnalam într-un număr al revistei SCIVA [1], descoperirea unui mormînt de incinerație din epoca romană la Histria, pe marginea de sud a platoului, într-o secțiune efectuată în anul 1972. Întîmplarea a făcut ca și în anul 1973, într-o secțiune amplasată de astă dată pe linia de vest a aceluiași platou, să apară un al doilea mormînt, de același tip, descoperire pe care, de asemenea găsim cu cale să o facem cunoscută, datorită interesului pe care-l comportă [2].

Situația stratigrafică a zonei este cea cunoscută, diferențe sesizîndu-se numai în detalii. Cu alte cuvinte, în zona de margine a orașului din afara zidului de apărare roman, stratul de locuire contemporan este foarte subțire, iar în raza mormîntului, din conținutul lui, nu s-au putut repera decît cîteva fragmente ceramice [3]. Straturile inferioare aparțin epocii grecești din perioadele clasică și elenistică, reprezentate în această secțiune, prin extrem de dense resturi de cuptoare de ceramică. Groapa mormîntului a străbătut dărîmăturile acestora, compuse din pămînt ars puternic la roșu, cu chirpici, cărbune și cenușe, încît existența mormîntului nu a putut fi sesizată decît în apropierea ofrandelor.

În aceeași secțiune au mai fost descoperite alte 12 morminte de înhumație, dispuse în șiruri regulate, printre care era inserat și acesta, fără nici o deviere față de orientările celorlalte. Așa cum spuneam cu prilejul studierii descoperirii din anul 1972, acest tip de mormînt, în țara noastră, este cunoscut numai în necropole tumulare [4].

Mormîntul nr. 7 din secțiunea G 1973, aparține unui adult, incinerat pe loc în groapă simplă, rectangulară, cu colțurile rotunjite, fundul plat, fără șanțuri de tiraj. Urmele incinerării au apărut la adîncimea de 0,85 m, iar la — 1,05 se afla fundul gropii, mai puțin pătruns de ardere. Defunctul pare a fi fost orientat cu capul spre est, așa cum ne permit să interpretăm cele cîteva fragmente de oase mai puțin arse, găsite în acea direcție, și care pot proveni de la cutia craniană. Incinerarea s-a făcut pe un rug construit în groapă. Cadavrul a fost depus în sicriu de lemn ale cărui cîteva cuie de fier s-au găsit căzute pe marginile gropii. Ca și în mormîntul studiat anterior, ofrandele înmormîntării se aflau într-un pămînt galben, pigmentat

[1] 25, 1974, 1, p. 35–45.

[2] Mormîntul a fost descoperit în secțiunea G, amplasată pe marginea de vest, în scopul stabilirii traseului zidului de apărare din epoca arhaică.

[3] Reamintim că stratul roman din afara zidului de apărare contemporan cuprinde urme de locuire ce au durat pînă în al treilea sfert al sec. II e.n.

[4] Vezi bibliobgrafia la noi, *op. cit.*, p. 36–42.

S C I V A, tomul 26, nr. 4, București, 1975, p. 551–560

cu cărbuni şi slabe urme de cenuşe, astfel încît se detaşa, prin consistenţă şi culoare de stratul intens cărbunos şi cu multă cenuşe de mai jos ce conţinea resturile incinerării. Întregul inventar al mormîntului cuprinde trei vase de ceramică, un văscior de sticlă, un vas de bronz şi alte obiecte a căror descriere o dăm mai jos (fig. 1).

1. *Căniţă cu o toartă.* Inv. V 25 498; înălţ. 0,150 m; diam. gurii 0,052 m; diam. max. 0,107 m; diam. min. 0,037 m. Pasta de culoare gălbuie, cu granule de calcar, minereuri şi rare paiete de mică. Forma vasului este ovoidală, corpul suficient de bombat, gîtul îngustat prin prelungire lină. Buza evazată este profilată vertical în exterior. Fundul mic, profilat, cu un disc plat de centru. Tortiţa ataşată sub buză este semiovoidală în secţiune. Suprafaţa exterioară a vasului este dată cu o vopsea diluată de culoare roz-închis pînă aproape de fund; partea de jos are cuvertă în culoarea pastei cu un luciu realizat din ardere. Ornamentul constă din opt caneluri orizontale dispuse de corp, iar pe gît are două cercuri adîncite din spatulă în timpul modelării la roată. Nu se observă urme de folosire şi nici de ardere secundară (fig. 2/4; 3/7) [5].

2. *Căniţă cu o toartă*, de aspect aproape identic cu cea de la nr. 1. Restaurată la buză. Inv. V 25 499; înălţ. 0,158 m; diam. gurii 0,052 m; diam. max. 0,107 m; diam. fundului 0,037 m. Argila, tehnica şi ornamentaţia au aceleaşi caracteristici ca şi exemplarul precedent. Cele două vase par a fi ieşit din acelaşi atelier, poate chiar din aceeaşi tranşe de ardere (fig. 2/5; 3/6).

3. *Căniţă cu o toartă.* Inv. V 25 500; înălţ. 0,080 m; diam. gurii 0,059 m; diam. max. 0,078 m; diam. fundului 0,31 m. Argila bine decantată conţine degresanţi cu granulaţia fină şi rare paiete de mică. Modelarea este foarte îngrijită, cu pereţii foarte subţiri şi ardere bine realizată. Forma este emisferică, buza aproape dreaptă, avînd la bază un cerc în relief. Fundul mic, tortiţa ataşată de buză este semiovală în secţiune. Suprafaţa exterioară pînă aproape de fund este dată cu o vopsea diluată, de culoare brună spre cenuşie, fără luciu şi inegal distribuită. Ca şi la exemplarul de mai sus, nu se observă urme de folosire sau ardere secundară (fig. 2/1; 3/5)[6].

4. *Lacrimarium* din sticlă. Inv. V 25 501; înălţ. 0,051 m; diam. gurii 0,014 m. Sticlă albă, uşor trecută spre verzuie în partea inferioară, unde este atacată de agenţi externi şi irizată. Foarte distrus în timpul incinerării (fig. 3/3) [7].

5. *Căldăruşe de bronz.* Inv. V 25 502; înălţ. 0,129 m; diam. gurii 0,172 m; diam. fundului 0,062 m. Corpul este lucrat dintr-o foaie turnată, modelată apoi prin ciocănire lăsîndu-se marginea gurii mai îngroşată şi

---

[5] Tipul de căniţă apare în agora la Atena, H.S. Robinson, *The Athenian Agora*, V, 1959, p. 55, pl. 9, tipul J 37, datat în sec. II şi începutul sec. III e. n. În Dobrogea, există un exemplar apropiat ca tip la Neptun, C. Iconomu, Pontica, 1, 1968, p. 256—257, fig. 37.

[6] Sînt de menţionat aci cîteva exemplare, variante ale aceluiaşi tip de căniţă, descoperite în morminte de înhumaţie din aceeaşi necropolă căreia îi aparţine şi acest mormînt. Unul se află în zona marginală de sud şi altul în zona centrală, adiacentă zidului de apărare roman, Materiale, 4, 1955, p. 35, fig. 20/1, p. 54—55, fig. 38/2. Un exemplar similar face parte din inventarul primului momînt de incineraţie din 1972, M. Coja, *op. cit.*, p. 40, fig. 2/3, pl. 1/4 şi n. 9 cu bibliografia pentru Dobrogea.

[7] Vasul de sticlă este o variantă miniaturală a unui tip comun de *unguentarium* dintre care cităm pe cele găsite la Tomis, M. Bucovală, *Vase antice de sticlă din Tomis*, Constanţa, 1968, p. 99—100, mormintele nr. 183 şi 184 datate în sec. II e.n.

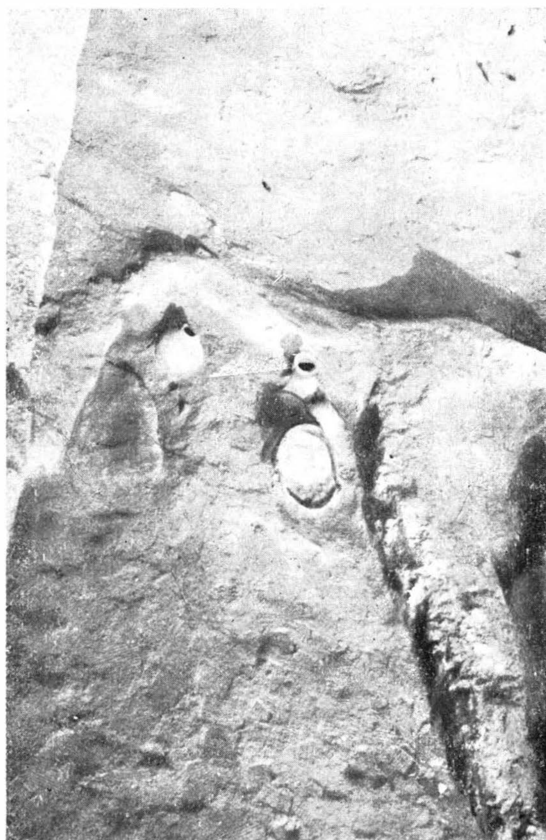

Fig. 1. Histria. Mormînt de incinerație.

Fig. 2. Histria. 1 căniță; 2 căldărușe de bronz; 3 monedă de bronz; 4,5 urcioare.

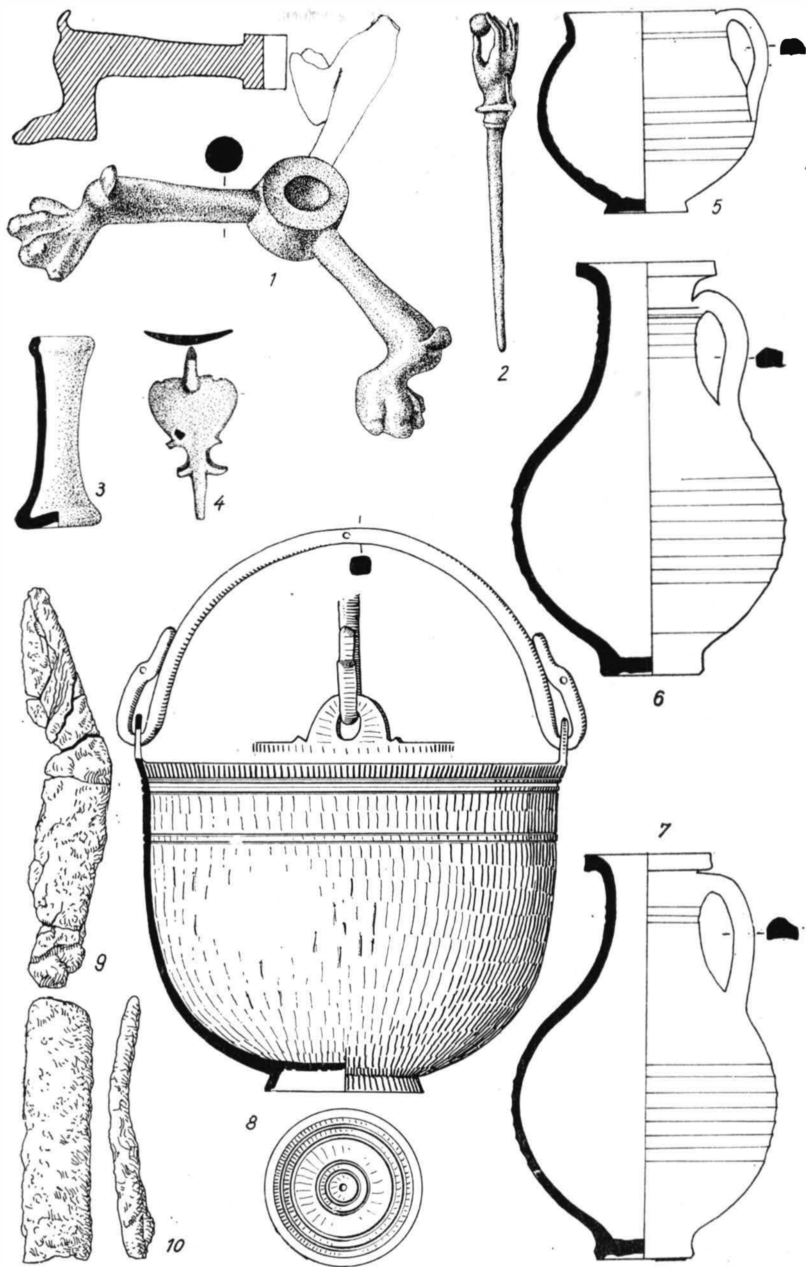

Fig. 3. Histria. 1, 2, 4 obiecte de bronz ; 3 *unguentarium* din sticlă ; 5 căniță ; 6,7 urciorașe ; 8 căldărușe de bronz ; 9, 10 cuțit și fragment de strigil de fier.

1

2

a

b

c

Fig. 4. Histria. 1 capul lui Bacchus; 2/a-c protomă feminină de bronz.

ușor evazată. Suporturile toartelor sînt sensibil înălțate prin batere și rotunjite, creîndu-se astfel locul de montare al toartei, mărginit de cîte o mică proeminență.

Piciorul inelar a fost turnat separat și apoi sudat. Ornamentarea constă din două grupe de cîte două linii fine circulare, adîncite și paralele, dispuse sub buza vasului. Același decor apare și pe discul fundului, dispus în cercuri concentrice. Toarta este formată dintr-o bară masivă, turnată, rectangulară în secțiune; capetele, după trecerea prin orificiile de atașare, sînt întoarse. Terminația lor este în formă de capete de animale, stilizate, cu ochii redați prin cîte un punct adîncit (fig. 2/2, 3/8) [8].

6. *Cuțit de fier*. Inv. V 25 503; lung. 0,105 m; lăț. 0,018 m. Lama este ușor îndoită la mijloc, unde este ruptă, poate în timpul incinerării deoarece pare a fi fost trecut prin foc (fig. 3/9).

7. *Strigil din fier*, fragment din lamă. Inv. V 25 504; lung. 0,072 m; lăț. 0,019 m (fig. 3/10) [9].

8. *Cuie din fier*, unul întreg și cîteva fragmente. Inv. V 25 505; lung. 0,07 m, diam. 0,03 m. Tija este rectangulară în secțiune.

9. *Monedă din bronz*, emisiune a orașului Histria, tipul Apollo pe omphalos (fig. 2/3) [10].

10. *Nucă* arsă, dezagregată imediat după descoperire [11].

Este posibil ca mormîntul acesta să fi avut și alte obiecte deoarece marginea longitudinală de sud a gropii sale a fost tăiată de un mormînt posterior. În pămîntul amestecat de la întretăierea celor două gropi, s-a găsit un fragment de brățară din bronz, de un tip a cărui circulație este frecventă spre sfîrșitul secolului al III-lea — secolul al IV-lea e.n.

Acest mormînt, ca și cel studiat anterior de un tip cu totul similar, ne-a furnizat o seamă de observații asupra desfășurării ritualului funerar. După cum credem că s-a reținut, în groapa rectangulară simplă, adîncă de circa 1,05 s-a construit rugul de tip *podium* peste care s-a depus sicriul. Este mai mult decît probabil că pentru întreținerea focului și obținerea

---

[8] Un exemplar cu totul similar există în grupul de vase descoperite la Ostrov, M. Bucovală, Pontica, 5, 1972, p. 117—119, fig. 1. Descoperirea fiind fortuită, autorul precizează, pe baza afirmației descoperitorilor că ,,o dată cu vasele ar fi ieșit la lumină și oseminte umane'' detaliu ce nu a putut fi verificat. Pentru zonele de circulație ale acestui tip de vas vezi: A. Radnoti, DissPann, 2, 1938, 6, pl. X, 52; idem, *Intercissa*, ArchHung, N.S., 36, 1957, p. 186, pl. XXXVII, 1. Căldărușa de acest tip este datată în sec. II e.n., și exemplarul fragmentar pl. XXXVIII, 2, are același tip de toartă; Danica Pinterović, Osjecki Zbornic, Br. 8, 1962 p. 118, fig. 5, pl. III, 1—3 H. ;J. *Eggers in Hamburgisches Museum für Völkerkunde und Vorgeschichte*, 1951, p. 53, pl. 7, 63, h. 24; Voitech Ondruch, *Bohaté Hroby z Doby Rimskej na Slovenska*, Bratislava, 1957, p. 97, pl. 21/2 a—b, găsită într-o movilă; G. Ekholm, Svenska Bökförlaget, 15, 1961, p. 47, fig. 12 a.

[9] În mormîntul de incinerație descoperit anterior se afla de asemenea un strigil din bronz fragmentar, M. Coja, *op. cit.*, p. 40, pl. 1/8, n. 10.

[10] Moneda a fost găsită în stratul de cărbune ce conținea resturile incinerate, dar nu avem certitudinea că ea a fost depusă odată cu celelalte obiecte ale defunctului sau provine din pămîntul în care s-a săpat groapa cu resturi din epoca elenistică. Moneda însăși se datează în sec. I î. e. n., a cărei stare de conservare ar pleda în favoarea apartenenței ei la inventarul mormîntului, deoarece zăcînd în stratul izolator de cărbune și cenușe, nu a fost atacată de agenți așa cum se întîmplă cu toate celelalte monede găsite în straturile de locuire. Pentru tipul monedei vezi: B. Pick, p. 152—154 și nr. 478—480; C. Preda, *Histria*, III, p. 43—44, 123, nr. 541 și urm.

[11] Nuci carbonizate sînt menționate frecvent în mormintele de incinerație din Dobrogea, vezi în *Histria*, II, p. 202, 215; Exp. Bujor și G. Simion, Materiale 7, 1960, p. 391—397; Exp. Bujor, Dacia, N.S., 4, 1960, p. 528, fig. 2, unde pe lîngă nuci sînt citate și conuri de pin, ce simbolizează după cît se pare ideea imortalității.

temperaturii necesare arderii cadavrului s-au folosit anumite materii inflamabile, deoarece, groapa nefiind construită cu șanț de tiraj, incinerarea nu se putea realiza în condițiile impuse de ritual. O dovadă poate fi consistența stratului de cărbune și cenușe care se prezenta omogenizat din contactul cu anumite substanțe grase.

Ofranda incinerării, pe lîngă accesoriile îmbrăcămintei distruse de foc, poate fi reprezentată de obiectele cu caracter utilitar, cum ar fi de considerat cuțitul de fier, fragmentul de strigil, lacrimariul de sticlă, moneda și nuca. Toate aceste obiecte au fost găsite printre resturile rugului și ale oaselor defunctului.

Ofranda înmormîntării credem că este ilustrată de cele trei vase de ceramică și cel de bronz. Ele se aflau depuse spre picioare, într-un strat de pămînt galben, ce fusese probabil aruncat peste resturile cinerare în scopul potolirii focului. Această interpretare ne este sugerată de faptul că toate obiectele menționate nu poartă urme de ardere secundară. Totuși prin tasarea pămîntului, unele au alunecat spre stratul de cărbuni și cenușe, încă încins după cît se pare, deoarece la vasul de bronz se constată efectul contactului cu o temperatură înaltă, dar fără să fi fost supus arderii directe[12].

Întregul inventar al mormîntului ne îndreaptă către perioada de început a necropolei din care face parte și, s-ar data în ultimul sfert al secolului al II-lea e. n. eventual începutul celui de al III-lea, dacă ar fi să luăm în considerație numai vasele de ceramică. O cronologie mai strînsă poate fi însă susținută prin existența în complex a căldărușii de bronz, a cărei circulație mai greu poate fi prelungită pînă în secolul al III-lea. Ea este întru totul similară unui exemplar din grupul de vase de bronz descoperite la Ostrov, actualmente expuse în Muzeul de arheologie din Constanța. Majoritatea vaselor din acel grup aparțin unor categorii ce sînt frecvente în secolul I e. n. în zonele adiacente centrelor lor de producție[13]. În cazul celor descoperite în Dobrogea, împrejurările istorice locale cu prilejul cărora probabil au fost aduse aici, ne obligă să le prelungim durata de folosire și în secolul al II-lea, cel puțin în prima jumătate, așa cum pe bună dreptate s-a socotit. Nu vom insista aci asupra feluritelor probleme pe care le ridică descoperirea grupului de vase de bronz de la Ostrov, care cuprinde și o căldărușe, întru totul similară celei din mormîntul nostru, întrucît studiul lui M. Bucovală mai sus citat, ne scutește de a relua aci în discuție întreaga bibliografie.

Reținem pentru moment, concluziile autorului prin care ilustrează că vasele de la Ostrov sînt produse italice, în speță ale unor ateliere din Roma aduse la Dunărea de Jos de militari, cu prilejul războaielor lui Traian[14].

Pe linia acestei interpretări, căldărușa de bronz de la Histria capătă o semnificație deosebită, deoarece ne duce cu certitudine pe pista unor importuri italice la Histria, importuri ce nu au fost semnalate pînă în prezent. De altă parte, descoperirea ei ne obligă chiar în cadrul acestei scurte note, să luăm în considerație alte cîteva fragmente de obiecte, de asemenea, de proveniență italică. Nu am procedat însă la o cercetare exhaus-

---

[12] Vezi reconstituirea ritualului de înmormîntare în articolul nostru din SCIVA, 25, 1974, 1, p. 43.

[13] Vezi n. 8.

[14] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 128.

tivă a unor astfel de obiecte ce eventual vor fi existînd în depozite, descoperite în săpăturile vechi sau în alte puncte din săpăturile noi, ci vom enumera pe cele cîteva descoperite în săpăturile noastre, încercînd să atragem atenţia asupra importanţei lor în studiile ce vor fi dedicate problemelor de circulaţie a mărfurilor.

1. Este de menţionat în primul rînd o *protomă feminină en ronde bosse* din bronz, reprezentînd partea inferioară a unei toarte de vas, probabil *oenochoe*. Inv. V 25 506; înălţ. 0,065 m; lăţ. 0,036 m (fig. 4/2 a—c). Găsită în anul 1973, în aceeaşi secţiune G, în stratul de la suprafaţă.

Capul, privit din faţă este foarte tocit. Pieptănătura este de tipul *Melonenfrisur* cu o tresă dispusă circular pe creştet. Această manieră de redare a coafurii este preluată în parte de la figurinele de teracotă elenistice, adoptată la moda romană, tratată în cazul nostru mult mai schematic. Şuviţele răsucite, bine reliefate la figurinele greceşti, aci sînt redate prin simple incizii pe tipar, lipsind cu totul relieful. Detaliile figurii au fost la origine bine realizate prin turnare, implicînd puţine intervenţii ulterioare. Actualmente, deşi partea din faţă a protomei este foarte tocită, se pot observa cîteva retuşe, constînd din două adîncituri la baza nasului, două linii ondulate sub ochi pentru a se obţine o anumită expresie şi adîncirea pupilei. Din îmbrăcăminte se vede chitonul cu drapaje schematice. La baza protomei se află trei orificii mai mari şi unul mic în creştet, cu ajutorul cărora se făcea, de o parte fixarea protomei de corpul vasului prin nituire şi de alta, a protomei de toarta propriu-zisă, turnată aparte. În bibliografia avută la îndemînă nu am găsit un tip de protomă cu totul similar, dar ea se încadrează în seria oenochoelor ieşite din atelierele italice, cu preponderentă circulaţie în secolul I e. n.

Din descoperirile cunoscute de la noi din ţară, cităm în primul rînd o protomă feminină, provenită probabil de la o *oenochoe* de bronz, descoperită în cetatea dacică de la Costeşti, fiind cea mai apropiată analogie, în raport cu exemplarul nostru, sub aspectul concepţiei artistice [15]. Un alt exemplar, găsit în aceeaşi cetate, îl constituie o toartă de crater, arcuită, ornamentată la capete cu cîte o protomă feminină, căreia autorul citat îi găseşte analogii la Pompei. Cronologia acestei producţii a unui atelier din Campania [16], se plasează în mod cert în secolul I e.n.

Din Dobrogea nu posedăm pînă în prezent o descoperire similară. Totuşi fragmentul nostru se încadrează în seriile de *oenochoe* ce au circulat în această vreme în regiunile de la Dunărea de Jos. Dintre cele cunoscute pînă în prezent este de reamintit frumosul exemplar de necontestată valoare artistică, descoperit în necropola tumulară de la Callatis. Prin contextul întregului inventar funerar acest vas a fost datat la mijlocul secolului al II-lea e.n., dar el poate să fi fost produs sensibil anterior [17]. Tomisul a dat un alt vas din serie, anume tipul cu toarta ornamentată în partea superioară cu protomă de cal şi cap de meduză în partea inferioară, pe care autorul studiului, însuşindu-şi interpretarea lui I. Ch. Balthy, îl atribuie unui atelier din Campania şi-l datează în epoca romană timpurie [18].

---

[15] I. Glodariu, Apulum, 7, 1968, 1, nr. 14, p. 336, pl. II, 7, pl. IV, 5.
[16] *Ibidem*, p. 335, pl. I, 6 şi pl. III, 6.
[17] C. Preda, Dacia, N. S., 9, 1965, p. 238—243, fig. 6—7.
[18] M. Bucovală, Pontica, 1, 1968, p. 295—300, fig. 19—21, n. 53, 56, 62, 67.

2. *Bacchus — Dionysos — copil*, aplică de bronz. Inv. V 25 511; înălţ. 0,048 m; lăţ. 0,048 m. A fost găsită în sectorul X, în pămîntul alunecat dintr-un profil.

Piesa este turnată într-un tipar cu o singură valvă, după cît se pare, cu lobii ochilor rezervaţi, pentru a fi redaţi, ca la alte exemplare cunoscute la Tomis, în pastă de sticlă. Suprafaţa exterioară are o culoare verzuie mată, patina benignă cu început de coroziune spre urechea dreaptă. Detaliile figurii, fără a fi prea precis conturate, sînt proporţionate şi armonios redate, marcînd expresia infantilă. Pieptănătura, puţin vizibilă este cu cărare la mijloc, şuviţele de păr fiind redate prin adîncituri fine. Pe cap poartă o bogată cunună de frunze de iederă şi patru mănunchiuri de fructe, două dispuse pe creştet şi două spre tîmple. Coroana este montată pe o diademă, de presupus metalică, din care se vede o bandă îngustă pe frunte şi alta mai sus, spre creştet. Frunzele sînt bine conturate cu multe nervuri fine. Cele din partea inferioară sînt montate cu vîrful în jos pe urechi şi alte două deasupra, aduse cu vîrfurile spre sprîncene, mulate pe forma capului (fig. 4/1).

Două astfel de aplice, foarte asemănătoare, s-au găsit la Tomis într-un mormînt de înhumaţie după cît se înţelege, deoarece au fost interpretate drept aplice de colţuri montate la sicriu şi nu par a purta urme de foc.

La prima vedere s-ar părea că cele trei piese, două de la Tomis şi cea de la Histria, ar fi ieşit din acelaşi tipar. Sînt însă mici diferenţe ce se remarcă în detaliile diademei, la dispoziţia frunzelor de iederă, dar mai ales la proporţiile şi expresia figurii, ceva mai aspră la exemplarele de la Tomis, deşi acestea sînt mai bine păstrate. O imagine, avînd la bază aceeaşi inspiraţie de redare artistică, apare pe candelabrul de bronz de la Mangalia, descoperit într-un tumul cu mormînt de incineraţie. Pe una din piesele care constituie partea superioară a candelabrului apare capul dublu al lui Bacchus — Dionysos copil. Acesta are diadema argintată pe frunte, cununa redată uşor diferit şi avînt în plus şuviţe ondulate căzînd pe umeri. C. Preda, autorul descoperirii, în studiul pe care i l-a dedicat, interpretează această figură dublă drept cap de menadă. Această interpretare este discutabilă, deoarece figura, cununa de frunze de iederă sau chiar de viţă, cît şi diadema sînt foarte apropiate de iconografia acestui zeu, chiar în epoca romană timpurie, în care se încadrează aceste descoperiri [19].

---

[19] Un tip de protomă din bronz, foarte apropiat ca redare plastică şi rol funcţional în două exemplare identice au fost descoperite la Tomis, într-un mormînt din sec. I e.n., interpretate drept măşti ornamentale la sicriu, C. Scorpan, *Reprezentări bacchice*, Constanţa, 1966, p. 61, fig. 23, tipul „Bacchus cu taenia"; aceleaşi piese sînt reluate de M. Irimia, *Bronzuri figurate*, Constanţa, 1966, p. 22—23, fig. 12—13. O redare plastică asemănătoare apare pe un candelabru de bronz, descoperit la Callatis într-un tumul cu mormînt de incineraţie. Imaginea, în dublă reprezentare, se află în partea superioară a candelabrului, interpretată drept „*deux têtes de Menades*" legată de cultul dionisiac. La M. Irimia, *op. cit.*, şi C. Scorpan, *op. cit.*, aceeaşi dublă imagine este atribuită zeului Bacchus. O piesă, tot din bronz asemănătoare cu piesa de la Histria este publicată de Danica Pinterović, Osijek Zbornik, 8, 1962, p. 111—112, interpretată drept import italic. Pe lîngă piesele de bronz citate la noi în ţară există două descoperiri aparţinînd artei majore reprezentînd pe acelaşi zeu Bacchus—Dionysos copil, din sec. II e.n. Este de amintit în primul rînd un cap de marmură, tot de la Tomis, cf. G. Bordenache, *Sculture greche e romane*, Bucureşti 1969, p. 59, nr. 106, pl. XLVII, şi o statuetă descoperită la Turda, actualmente în

3. *Toartă* fragmentară. Inv. V 25 507. Înălţ. 0,045 m ; lăţ. 0,25 m. Găsită în anul 1958 în sectorul Z 2 la adîncimea de 1,40 m. Fragmentul reprezintă partea inferioară a unei toarte terminate în formă de frunză de iederă cu două volute spre vîrf (fig. 3/4). Proporţiile reduse ale toartei ataşate de corp prin sudare, presupun apartenenţa ei la un vas de mici dimensiuni, poate un pahar. Ca şi în situaţia citată mai sus la nr. 1, nu dispunem de vre-o analogie în regiunile de la Dunărea de Jos. Aceasta se leagă de unele descoperiri mai îndepărtate, majoritatea considerate ca produse italice, ieşite din atelierele binecunoscute şi viabile la începutul imperiului [20]. Exemplarul nostru poate data chiar de la sfîrşitul epocii elenistice, după locul de găsire.

4. *Toartă* fragmentară de bronz. Inv. V 25 508. Înălţ. 0,038 m ; lăţ. 0,016 m. Găsită pe platou, la suprafaţă, pe terenul arat. Este un tip de toartă plată, cu caneluri longitudinale. Fragmentul fiind mult prea mic, nu permite vre-o apreciere asupra tipului de vas căruia să-i fi aparţinut.

5. *Mîner de cuţit*. Inv. V 25 509. Înălţ. 0,098 m. Reprezintă o mînă ţinînd între degete o bulă, poate un fruct. La încheietura mîinii are o brăţară în formă de şarpe încolăcit pe tija ce se prelungea pentru înmănuşare (fig. 3/2). [21].

6. *Trepied* din bronz, fragmentar. Inv. V 25 510. Înălţ. 0,036 m, lung. piciorului 0,048 m. Piesa, după toate probabilităţile, provine de la un candelabru. Partea care se păstrează constituie suportul în formă de trepied cu ghiare de leu, din care ne-au rămas numai două picioare. În centru este turnat un segment de cilindru perforat, prin care se introducea tija înaltă de susţinere a opaiţului (fig. 3/1) [22].

Muzeul de istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca, cf. C. Pop — Z. Milea, Acta MN 2, 1965, p. 204, fig. 7—8. G. Bordenache, *op. cit.*, p. 60, din bibliografia pe care o citează, subliniază că la exemplarul de la Tomis artistul trădează inspiraţia dintr-un tip foarte răspîndit în plastica greacă din sec. IV î. e. n., perpetuat şi în epoca elenistică. Totodată face precizarea că nu este vorba de o ,,copie", ci de o ,,reelaborare" a tipului grecesc. Acelaşi tip iconografic este frecvent şi în artele minore, cu precădere în coroplastica greacă. Între altele este de menţionat un tipar de medalion de mici proporţii (diam. 0,07 m) datat la începutul sec. IV î. e. n., descoperit la Olynthos, cf. R.A.Higgins, *Catalogue of the Terracottas*, Oxford, 1970, p. 293, nr. 1 076. La Delos s-au descoperit numeroase fragmente de figurine de teracotă cu capul lui Dionysos — copil, cf. A. Laumonier, *Delos*, XXIII, 1956, p. 124—125, nr. 311—313, pl. 34, şi o mască de proporţii ceva mai mari, nr. 314 cu aceeaşi cunună de frunze şi fructe de iederă şi panglica sau ,,mitra" dionisiacă pe frunte. Toate piesele de la Delos datează din sec. II—I î. e. n. redate într-o concepţie artistică foarte asemănătoare cu cele trei ,,măşti-protome" de la Histria şi Tomis.

[20] Günter Ulbert, în Bayerische Vorgeschichtsblätter, 25, 1960, p. 69, p. 5/4, publică o toartă de pahar pe care o datează în sec. I î.e.n. şi o consideră drept produs italic. H. J. Eggers, *Der Römische Import in Freien Germanien*, Hamburg, 1951, include în serie o *oinochoe* găsită într-un mormînt de incineraţie, tip 122, p. 41, pl. 11, h. 37, pe care o datează în epoca imperială timpurie şi o situlă cu o toartă apropiată ca tip, provenită tot din mormînt de incineraţie, *op. cit.*, p. 160, tip 19, pl. 4 ; P.J. Riis, Acta Archaelogica, 30, 1950, p. 1—50, fig. 21—22, cu bibliografia, din care reiese că oricum este un produs italic, poate din Capua, databil cu precădere în sec. I î.e.n. — I.e.n. Totodată ilustrează (p. 39, fig. 26) şi o toartă din Boscoreale existentă în Muzeul naţional danez.

[21] Cea mai apropiată analogie este o piesă similară lucrată din os, descoperită la Atena, H.R. Robinson, *The Athenian Agora*, V, 1959, cat. J. 8, p. 52, pl. 56, datată după anul 138. Un alt tip de mîner de cuţit cu altă manieră de redare a mîinii la H. Menzel, *Die Römischen Bronzen aus Deutschland*, I, 1960, p. 28, pl. 38/43; II, 1966, p. 191, pl. 62/191, pentru un mîner de cheie cu mîna redată în maniera exemplarului nostru.

[22] Un singur exemplu de picior de candelabru, fragmentar, cu ghiara leului redată identic la A. Radnoti, *Intercissa*, II, ArchHung, 2, 1957, 36, p. 238, cat. 163, pl. XLV.

Mica descoperire care a făcut obiectul celor expuse mai sus, ne permite evidenţierea unor observaţii generale. În primul rînd, merită reliefat faptul că aceste două morminte de incineraţie cu ardere în groapă simplă, descoperite de la un an la altul, în zonele de margine ale oraşului, unde se află partea cea mai veche a necropolei plane, atestă o documentare certă asupra caracterului ei biritual, cel puţin în perioada ei de început, cu anume tipuri de morminte necunoscute pînă acum. Problema practicii birituale în această necropolă merită o atenţie specială, deoarece ea ne apare ca o noutate după mai bine de un sfert de veac de săpături sistematice efectuate în zona de vest a oraşului Histria, unde mai sînt de aşteptat încă importante descoperiri.

Pe de altă parte, această descoperire confirmă observaţiile pe care le-am putut face asupra reconstituirii ritualului de înmormîntare cu ocazia studierii primului mormînt de acest tip.

Ofranda înmormîntării, aşa cum îndeobşte se practica în imperiu, era depusă la picioarele defunctului, dar faptul că în ambele morminte se aflau cîte două vase identice, după toate probabilităţile noi, fără urme de folosire, pare a fi constant şi totodată o moştenire din epoca elenistică, cum e dealtfel şi tipul de mormînt [23]. Exemple similare, numeroase sînt la Tomis, unde în anumite morminte au apărut cîte două, trei şi patru vase identice, uneori cîte două grupe din tipuri diferite. Dintre mormintele de incineraţie elenistice, conţinînd un inventar mai mult sau mai puţin bogat, în care apar cîte două vase de acelaşi tip, se cunosc două cazuri, unul din secolele III-II î.e.n., şi altul din secolele II-I î.e.n. Din epoca romană sînt publicate două astfel de morminte datate în secolele II-III e.n. [24]. Cu trei vase asemănătoare există un mormînt elenistic din secolul al II-lea î.e.n., şi altul din epoca romană datat în secolele II-III e.n., care conţine două grupe de vase de tipuri deosebite [25]. Aceste descoperiri de morminte al căror inventar implică semnificaţii deosebite, pun probleme speciale de ordin spiritual a căror discuţie nu o putem face aici, mulţumindu-ne doar cu semnalarea lor ca documentare pentru studii speciale privind zona Dunării de Jos.

Aspectul economic sugerat de inventarul ceramic l-am mai evidenţiat şi cu alte prilejuri, astfel încît reamintim aci numai faptul că deşi nu există încă descoperiri de cuptoare, cercetate şi studiate ca atare, urme de ateliere sînt reperate la suprafaţa solului arat din nord-vestul platoului. În consecinţă, inventarul ceramic al mormîntului îl considerăm de provenienţă histriană, afirmaţie care se întemeiază pe observaţiile făcute cu prilejul descoperirii grupului de figurine de teracotă din epoca romană,

---

[23] V. Barbu, StCl, 3, 1961, p. 204—205, fig. 2; acelaşi mormînt este republicat de M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanţa, M IV, p. 94, fig. 5/9 b din sec. II—I î. e. n. şi M. XXI, p. 48, fig. 33/f, h din sec. III—II î. e. n.

[24] V. Barbu, *op. cit.*, M. 26, datat cu monedă de la Alexander Severus, p. 212, fig. 10/1, 4 unde apar două opaiţe şi M. 129, cu două vase de sticlă din sec. II— III e.n., p. 216, fig. 8/1 — 2.

[25] Pentru epoca elenistică, vezi M. Bucovală, *op. cit.*, M 5, p. 52, fig. 34/a-c cu trei vase, iar pentru epoca romană, V. Barbu, *op. cit.*, M. 127, p. 216, fig. 19/5—7, unde apar trei opaiţe de acelaşi tip şi M. 165, p. 214—215, fig. 17/1—3, 7—8 cu două grupe de vase între care trei căniţe de ceramică şi două vase de sticlă.

publicate de Al. Suceveanu [26], provenite în mod cert dintr-un atelier ce era menit să satisfacă nevoile necropolei.

O deosebită importanță documentară o reprezintă însă căldărușa de bronz. Deși este o piesă de un tip dintre cele mai comune, fără implicații de artă artizanală, ci din contră are un strict caracter utilitar, stîrnește totuși un interes special din punctul de vedere al originii sale de fabricație. În speță căldărușa a fost produsă într-un atelier din Italia și reprezintă în sfîrșit un document cert al unor astfel de importuri la Histria și vine să se alăture celor descoperite la Tomis sau în Dobrogea, acestea fiind în general puțin numeroase. Pe de altă parte sperăm că publicarea acestei descoperiri, cu semnalarea implicațiilor ei de ordin general pe care le suscită, să fie un stimulent pentru cercetările viitoare privind aceste probleme în baza unor existente sau viitoare descoperiri de la Histria.

În fine, este de văzut dacă nu cumva majoritatea vaselor de bronz, fragmentare sau integral păstrate, descoperite în Dobrogea nu provin din morminte, așa cum o dovedește cea făcută la Histria, sau cele de la Callatis[27]. Spunem aceasta deoarece în săpăturile din așezări este mai greu de crezut că vom găsi vase întregi din bronz. Un exemplu peremptoriu îl constituie fragmentele prezentate mai sus care provin de la vase de bronz și care cu toată rezistența lor remarcabilă, comparativ cu aceea a vaselor de ceramică, au apărut la fel de fragmentate, disparate, iar altele complet dezagregate încît nu se mai poate bănui piesa de la care provin.

Un alt aspect al problemelor legate de aceste descoperiri este acela de a se vedea, prin studii viitoare, dacă vasele de bronz, ca și fragmentele de mai sus au putut ajunge la Histria prin filieră militară. Aceasta ar fi posibil în cazul în care s-ar dovedi că circulația produselor italice din bronz nu depășește ca datare secolul al II-lea, sau dacă nu se vor descoperi ateliere speciale pentru o astfel de veselă pe meleagurile dobrogene. Ultima posibilitate este mai puțin probabilă întrucît aceste vase și fragmente poartă amprenta unor centre de prestigiu cu producție tradițională și specializată.

Nu putem încheia aceste rînduri, ce ating tangențial problema atestării militarilor romani sau veteranilor la Histria, fără a semnala descoperirea unui fragment de stelă funerară, sculptată în calcar, din care se păstrează partea inferioară a imaginii unui legionar. Stela datează din secolul al II-lea al e. n., și a fost găsită în emplectonul bastionului F al zidului de apărare din epoca romano-bizantină, refolosită ca material de construcție [28]. Toate aceste monumente arheologice, recent descoperite, vin să completeze documentarea noastră asupra prezenței veteranilor la Histria, prezență atestată în inscripții binecunoscute, descoperite de V. Pârvan chiar în primele sale campanii de săpături [29].

---

[26] Al. Suceveanu, SCIV, 18, 1967, 2, p. 243–268.

[27] C. Preda, Dacia, N.S., 9, 1965; Elena Zavatin Coman, Pontica, 5, 1972, p. 103–114, fig. 4–6.

[28] Aducem mulțumirile noastre lui H. Nubar, care a avut deosebita amabilitate de a ne furniza detaliile descoperirii.

[29] V. Pârvan, *Histria*, IV, 1916, nr. 44–48, p. 664–668; idem, Dacia, 2, 1925, nr. 22, p. 221 și nr. 24 p. 223.

IMPORTATIONS ITALIQUES À HISTRIA. SUR UNE NOUVELLE TOMBE D'INCINÉRATION D'ÉPOQUE ROMAINE

RÉSUMÉ

Dans les fouilles d'Histria pratiquées dans le quartier ouest de la ville en 1973, on a découvert une nouvelle sépulture à incinération. Il s'agit de la tombe d'un adulte incinéré sur place dans une fosse rectangulaire inserée régulièrement parmi les tombeaux à inhumation. La disposition des objets du mobilier funéraire a permis à l'auteur de reconstituer le rituel qui vient de confirmer les observations et ses conclusions, fournies par un autre tombeau de même type découvert en 1972 (SCIVA, 1974, 25, 1, p. 35—45). Ces deux tombeaux, appartenant à la nécropole plane d'époque romaine, attestent son caractère birituel, après un quart de siècle de fouilles organisées. D'autre part, le vase en bronze (fig. 2/2; 3/8) à mis en évidence le commerce d'Histria avec des marchandises produites dans les ateliers italiques. Pour mieux illustrer ce problème, l'auteur rattache d'autres fragments provenant de divers objets en bronze qui, mis en liaison avec le mobilier de ce tombeau, mettent en évidence la documentation archéologique de ces marchandises originaires de l'Italie antique, inconnues jusqu'à présent à Histria et qui sont arrivées peut-être par la voie militaire.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Histria. Tombeau à incinération.
Fig. 2. Histria. 1 tasse; 2 chaudron en bronze; 3 monnaie en bronze; 4,5 cruches.
Fig. 3. Histria. 1, 2, 4 objets en bronze; 3 unguentarium en verre; 5 tasse; 6,7 cruches; 8 chaudron en bronze; 9, 10 couteau et fragment de strigil en fer.
Fig. 4. Histria. 1 Tête de Bacchus; 2/a-c protome féminine en bronze.

UN DEPOZIT DE BRONZURI DESCOPERIT LA MAGLAVIT

DE

ONORIU STOICA ŞI VASILE CIOANĂ

În satul Hunia (com. Maglavit, jud. Dolj), cu ocazia terasării unor terenuri în pantă efectuate în anul 1965 de către C.A.P. din localitate, în punctul ,,Bîrlad'', situat la nord-vest de sat, locuitorul Marin Văduva a descoperit un depozit format din 30 de piese, confecţionate din bronz, fier şi os [1].

Piesele care compun depozitul se grupează astfel: pandantive din bronz (16), pandantiv din os, nasturi din bronz (4), brăţări din bronz (2), verigă din fier, lanţuri spiralice (5) şi sîrmă de cupru (1).

1. Pandantive din bronz cu corpul de formă circulară, avînd secţiunea semiovală-alungită. Pandantivele sînt prevăzute cu un peduncul scurt, cu marginile drepte şi paralele. Capătul acestuia, rotunjit, este străbătut de o perforaţie circulară. Toate piesele au fost executate prin turnare în tipare monovalve acoperite, spatele lor fiind neted. Imediat deasupra liniei de întîlnire a peduncului cu capul pandantivului se găseşte o proeminenţă ovală, uşor alungită, turnată concomitent cu piesa propriuzisă (fig. 1/1). Unul dintre aceste pandantive este lipsit de protuberanţa de pe peduncul (fig. 1/2). Pe acest peduncul, după turnare, a fost executat un decor incizat format din linii transversale, paralele, mai dese sau mai rare, trasate destul de neîngrijit.

Un alt pandantiv, în formă de protomă, al cărui corp redă, stilizat, o pasăre acvatică (fig. 1/3), are ciocul uşor aplecat în jos cu capătul rotunjit şi lăţit. Ciocul este exagerat de alungit în comparaţie cu capul relativ mic, avînd pe creştet o ,,creastă''. Corpul este sugerat printr-o bară, care are capătul terminat cu o verigă de prindere. Acest tip de pandantiv a fost executat prin turnare în tipare bivalve, neregularităţile obţinute prin turnare fiind îndepărtate cu mare grijă.

2. Pandantiv din colţ de mistreţ (fig. 1/5) prevăzut la capătul superior cu un orificiu circular.

3. Nasturi din bronz (fig. 1/6) cu corpul discoidal, executaţi prin turnare, avînd partea superioară sub formă de calotă. Partea inferioară concavă are o gaică de prindere cu orificiul circular.

4. Brăţări din bronz cu capetele rotunjite. Una din acestea este plan-convexă în secţiune (fig. 2/1) şi cu capetele petrecute unul peste celălalt. A doua brăţară, fragmentată recent, este rotundă în secţiune (fig. 2/5).

---

[1] Piesele se află în colecţia Şcolii generale Hunia-Maglavit.

S C I V A, tomul 26, nr. 4, Bucureşti, 1975, p. 561—565

5. Verigă de fier, cu secţiune ovală (fig. 2/4). Capetele ei au fost apropiate prin batere.

6. Fibulă fragmentară din bronz (fig. 2/3), cu miez din fier. Se mai păstrează doar capul, care are formă de arc cu „coaste". Secţiunea lui este rotundă.

7. Lanţuri spiralice (*saltaleoni*) (fig. 2/2), executate din sîrmă de bronz, lăţită, cu secţiunea plan-convexă, răsucită în spirale continue. Piesele sînt fragmentare, iar numărul spiralelor diferă de la o piesă la alta.

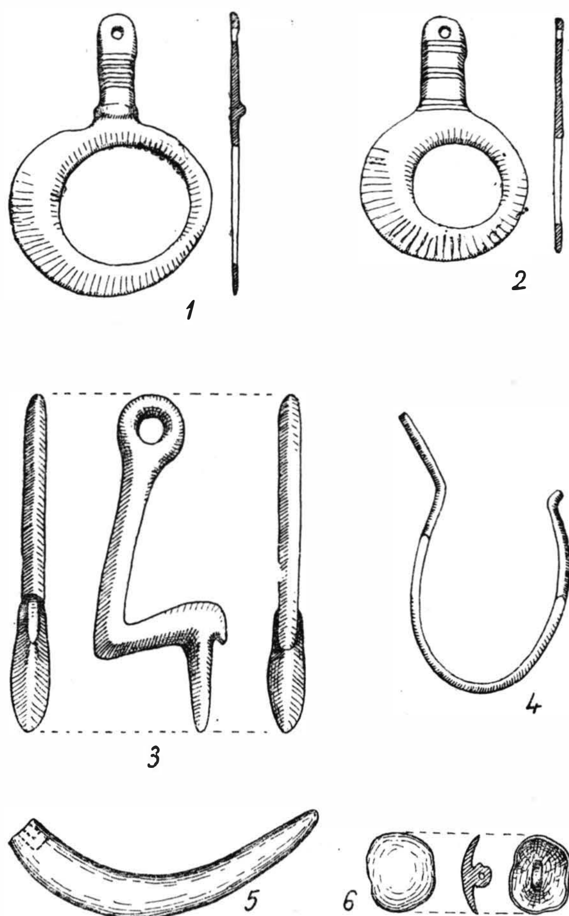

Fig. 1. Hunia. 1—2,5 pandantive; 3 protomă; 4 sîrmă de cupru; 6 butoni .

8. Sîrmă de cupru (fig. 1/4), circulară în secţiune. Capetele ei au forma pătrată în secţiune, acesta fiind obţinută prin batere. Pe această sîrmă au fost înşirate pandantivele de bronz.

Cu toate că este o descoperire întîmplătoare, dar de pe raza unui sat cunoscut în lucrările de specialitate[2], depozitul se poate data pe baza unor analogii.

Pandantive circulare de tipul celor descoperite la Maglavit au fost găsite la Basarabi [3] (jud. Dolj), Desa [4] (jud. Dolj), Ghidici [5] (jud. Dolj)

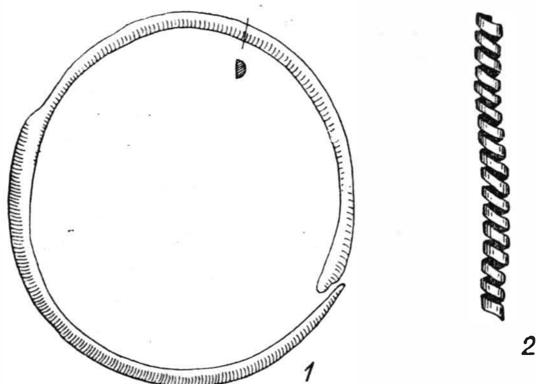
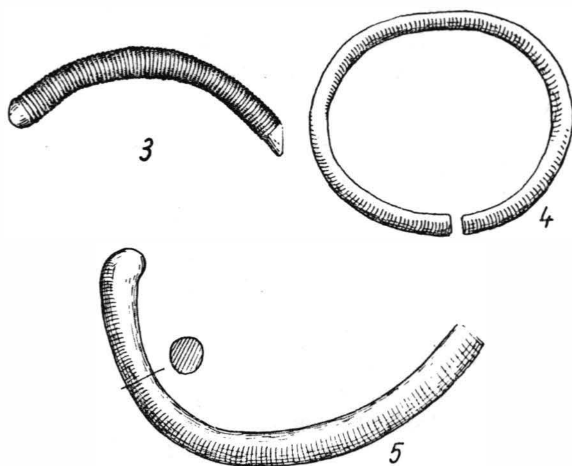

Fig. 2. Hunia. 1,5 brăţări ; 2 lanţ spiralic ; 3 arc de fibulă ; 4 verigă de fier.

şi Moigrad [6] (jud. Sălaj), iar pandantive în formă de protome de păsări, asemănătoare cu cele în discuţie, au fost descoperite la Ghidici [7].

---

[2] Vladimir Dumitrescu, *Raport asupra activităţii Muzeului naţional de antichităţi în anii 1942—1943*, Bucureşti, 1944, p. 86.

[3] Idem, Dacia, N.S., 12, 1968, p. 217, fig. 23/7.

[4] C. Moisil, BCMI, 4, 1911, p. 84 ; D. Berciu, AO, 1939, p. 176, fig. 221/4—5

[5] A. Oancea, SCIV, 23, 1972, 4, p. 540, pl. 2/1—5 ; A. Oancea şi C. M. Tătulea, SCIVA, 25, 1974, 2, p. 255 şi urm.

[6] *Ibidem*, p. 544, n. 4.

[7] *Ibidem*, pl. 4/1—3.

Fibule, care se încadrează în tipul Vače, au fost descoperite la Basarabi [8], Balta Verde [9] (jud. Mehedinţi), Ferigile [10] (jud. Vîlcea), Ghidici [11] şi Ostrovu Mare [12] (jud. Mehedinţi).

Nasturi şi lanţuri spiralice s-au găsit la Balta Verde [13], Basarabi [14] Ferigile [15] şi Ghidici [16]. În aceleaşi localităţi au fost descoperite brăţări de tipul celor de la Maglavit [17].

Pandantive din colţ de mistreţ — legate, probabil, de anumite credinţe religioase ale epocii — au fost descoperite la Balta Verde [18].

Faptul că pandantivele circulare şi cel în formă de protomă se aflau înşirate pe o sîrmă de cupru ne sugerează rolul pe care acestea trebuie să-l fi jucat. Ele puteau fi atîrnate de gîtul calului, fiind piese de harnaşament, pentru a produce zgomot în timpul mersului.

Originea dunăreană a pandantivelor circulare este indicată de harta [19] răspîndirii masive a pieselor de acest tip, pe cursul Dunării în zona dintre Porţile de Fier, Olt şi Isker. Pandantivele de forma protomelor de păsări îşi au originea în zona Dunării iugoslave, unde sînt frecvente iar descoperirile din alte părţi nu sînt decît importuri [20].

Datarea pieselor din depozitul de la Maglavit poate fi făcută pe baza analogiilor descoperite pe teritoriul ţării şi în regiunile învecinate. La noi în ţară pandantivele circulare şi de forma protomelor de păsări, fibulele cu „coaste” de tip Vače, au fost datate în hallstattul mijlociu şi începutul perioadei următoare [21]. Pandantivele din cele două tipuri, în R.P. Bulgaria sînt datate în hallstattul mijlociu [22], iar fibulele cu „coaste” de tip Vače, din R.S.F. Iugoslavia, sînt datate tot în această perioadă [23].

---

[8] Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, p. 215, fig. 21/5—6, 22/6, 8—9, 11.

[9] D. Berciu şi E. Comşa, Materiale, 2, 1956, p. 397, fig. 65/1—6, 81/1—2, 84/1—4, 90/3, 101/3, 110/5.

[10] A. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, Bucureşti, 1967, p. 69.

[11] A. Oancea, *op. cit.*, p. 540, pl. 4/6.

[12] D. Berciu, AO, fig. 181/9.

[13] D. Berciu şi E. Comşa, *op. cit.*, p. 398, 459, fig. 89/2—4, 151/6, 7, 162/2,5—6.

[14] Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, p. 215—217, fig. 23/4—5.

[15] A. Vulpe, *op. cit.*, p. 72.

[16] A. Oancea, *op. cit.*, p. 540, pl. 4/4—5, 5/1—16.

[17] D. Berciu, E. Comşa, *op. cit.*, p. 361—362, 397—398, fig. 66/4, 87/2, 138/4,170/3, 88/2,5, 91/2; A. Vulpe, *op. cit.*, p. 73, pl. XXV/5—9; A. Oancea, *op. cit.*, p. 540, pl. 6/1—2, 4—5.

[18] D. Berciu, E. Comşa, *op. cit.*, p. 399, fig. 96/2, 101/2.

[19] A. Oancea, *op. cit.*, p. 547, fig. 1.

[20] *Ibidem*, p. 548.

[21] Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, p. 259—260; A. Vulpe, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 117—124; idem, MemAntiq, 2, 1970(1972)p. 118 şi urm.; D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966, p. 245.

[22] R. Popov, Godišnik Plovdiv, 1921, p. 121; S. Gallus şi T. Horvath, DissPann, s.2, 1939, 9, p. 40; Z. Vinski, Rad Vojvodanskih Muzeja, 4, 1955, p. 42; N. Tasič, Balcanica, 2, 1971, p. 44—47, 54; G. Severeanu, Publ. Muz. Municipiului Bucureşti, 1—2, 1936, p. 17, 18; T. Sulimirski, Wiener Prähistorische Zeitschrift, 25, 1938, p. 144.

[23] A. Benac şi B. Čovic, Glasnik, N. S., 14, 1959, p. 53—85; A. Vulpe, *op. cit.*, p. 69.

În concluzie, se poate afirma că depozitul datează din perioada hallstattului mijlociu carpato-danubian, cînd se cristalizează pe teritoriul României, dar şi în regiunile învecinate, aspectul cultural Basarabi. Elemente ale acestui aspect cultural sînt semnalate şi la Maglavit, care se află în apropiere de necropola de la Basarabi.

UN DÉPÔT DE BRONZES DÉCOUVERT À MAGLAVIT

RÉSUMÉ

Au nord-ouest du village Hunia (la commune de Maglavit, du département de Dolj), au point nommé « Bîrlad », on a trouvé un dépôt comprenant : pendantifs de bronze et os (fig. 1/1—2,5), une prothomme de bronze (fig. 1/3), des boutons (fig. 1/6) et des bracelets de bronze (fig. 2/1,5), anneau de fer (fig. 2/4), des chaînes en spyrale (fig. 2/2) et un fil de cuivre (fig. 1/4).

Le dépôt date de la période du moyen hallstatt carpato-danubien.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Hunia. 1—2,5 pendantifs ; 3 prothomme ; 4 fil de cuivre ; 6 boutons.
Fig. 2. Hunia. 1,5 bracelets ; 2 chaîne en spyrale ; 3 ars de fibule ; 4 anneau de fer.

MORMINTE DE INCINERAȚIE DIN EPOCA BRONZULUI (BECHET, JUD. DOLJ)

DE

DAMASCHIN ȚĂRANU

Pe marginea sudică a celei de-a doua terase a Dunării, lîngă Bechetu de Sus şi la circa 2 km de Dunăre s-au găsit pe o suprafaţă întinsă numeroase materiale (fragmente ceramice şi topoare de piatră perforată), care atestă o aşezare străveche. Pe marginea aceleiaşi terase la circa 200 m răsărit de aşezarea menţionată s-au descoperit în 1968 cu ocazia amenajării unei gheţării în curtea fabricii de caşcaval, morminte de incineraţie.

Şanţul pentru gheţărie săpat perpendicular pe marginea terasei avea dimensiunile: L=50 m, l=5 m, adîncime=4 m. În talazurile şanţului au fost observate mai multe gropi cu pămînt de culoare închisă şi cu resturi arheologice. Cercetarea acestor gropi a prilejuit identificarea a trei morminte de incineraţie.

În prima groapă adîncă de 1 m s-au găsit numai cîteva fragmente ceramice. În a doua groapă (M. 1), adîncă de 0,70 m s-a găsit o urnă de formă tronconică, cu pereţii uşor curbaţi, aproape plină cu oase calcinate

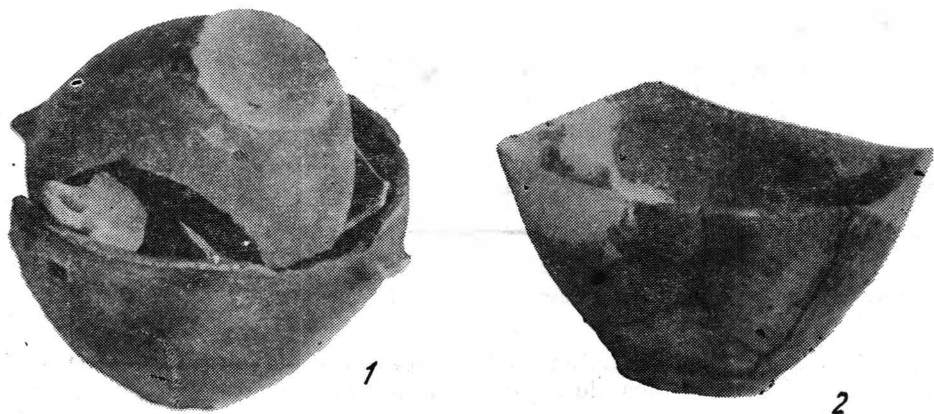

Fig. 1. 1 Bechet, jud. Dolj. 1 vasele din M. 1; 2 vas din M. 2.

şi cenuşă, peste care erau aşezate o ceaşcă cu două torţi supraînălţate şi un castron mic, ambele acoperite cu un castron mai mare (fig. 1/1). În cenuşa din urnă s-a găsit o fusaiolă bitronconică (fig. 2/2).

Trebuie făcută precizarea că atît ceaşca (fig. 2/4), cît şi castronul mic se remarcă prin conturul care văzut de sus este aproximativ pătrat (fig. 2/1).

SCIVA, tomul 26, nr. 4, Bucureşti, 1975, p. 567–569

În groapa a treia, adîncă de 0,65 m, au fost descoperite două morminte la distanţă de 0,50 m. Lucrările pentru gheţărie au distrus în parte aceste morminte. Urna uneia dintre morminte (M. 2), strivită sub presiunea buldozerului, conţinea resturi de oase calcinate. Aceluiaşi mormînt îi aparţine un castron cu marginea aproximativ pătrată (fig. 1/2). Urna celuilalt mormînt (M. 3) din groapa a treia a fost total distrusă. S-a păstrat doar un fragment de castron cu marginea pătrată (fig. 2/3).

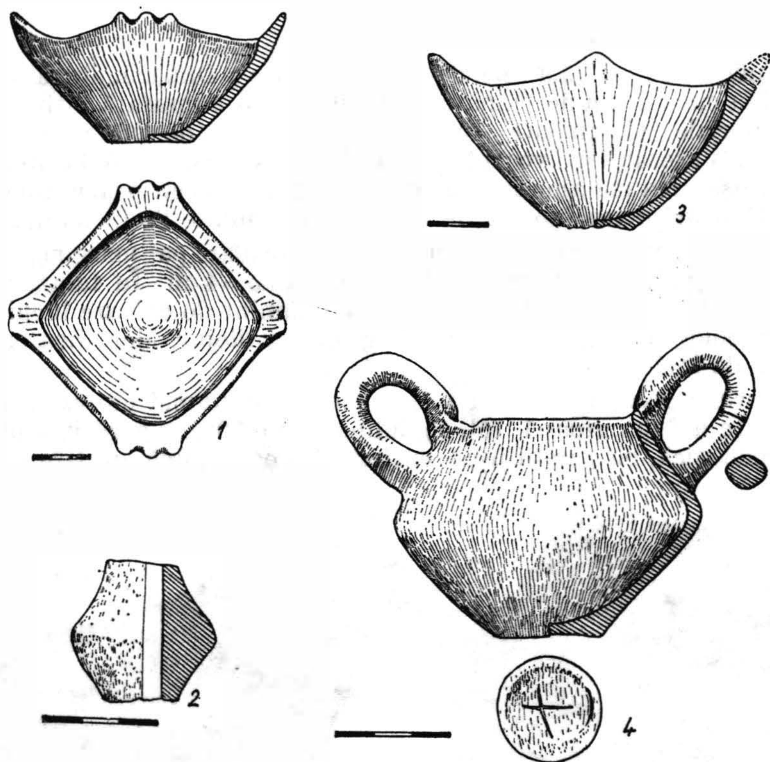

Fig. 2. Bechet, jud. Dolj. 1.4 vase, din M. 1; 2 fusaiolă din M. 1; 3 vas din M. 3.

Mormintele salvate indică în locul respectiv existenţa unei necropole de incineraţie. Ceramica descoperită în mormintele de la Bechet [1] prezintă analogii în complexul funerar de la Işalniţa [2] şi în alte puncte din Oltenia.

Asemenea descoperiri documentează ultima fază a culturii Gîrla Mare şi totodată ultimul aspect cultural al epocii bronzului din sud-estul Olteniei.

---

[1] Materialul arheologic descoperit a fost depus la Muzeul căminului cultural din Bechet.
[2] Gheorghe, Popilian, *Un nou aspect al sfîrşitului epocii bronzului în Oltenia*, Comunicări, s. arh. VI, Craiova, 1968, p. 1—9, fig. 1—3.

TOMBES À INCINÉRATION DATÉES DE L'ÂGE DU BRONZE (BECHET, DÉP. DE DOLJ)

RÉSUMÉ

Des travaux en vue de l'aménagement d'une glacière effectués en 1968 dans les environs de la ville de Bechet (en Olténie méridionale) ont mis au jour trois tombes à incinération, datés de la fin du Bronze. Les cendres des défunts étaient déposées dans des urnes recouvertes d'une écuelle. Seuls quelques vases ont échappé à la destruction qui endommagea en partie ces tombes. Cette poterie (fig. 1,—2) atteste la phase finale de la culture de type Gîrla Marc et de l'âge du bronze développée dans le sud-est de l'Olténie.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Bechet (dép. de Dolj): 1 les vases de la tombe n⁰ 1; 2 vase de la tombe n⁰ 2.

Fig. 2. Bechet (dép. de Dolj): 1, 4 vases de la tombe n⁰ 1; 2 fusaïole de la tombe n⁰ 1; 3 vase de la tombe n⁰ 1; 3 vase de l tombe n⁰ 3.

O DESCOPERIRE EPIGRAFICĂ ÎN CASTRUL DE LA POTAISSA

DE

MIHAI BĂRBULESCU ŞI ZAHARIA MILEA

Reluarea în anul 1971 a săpăturilor arheologice în castrul roman de la Potaissa [1] de către autorii acestor rînduri, a dus la interesante descoperiri privind tabăra militară a legiunii a V-a Macedonica (elemente de fortificaţie, construcţii, materiale arheologice diverse: ţigle ştampilate, ceramică, monede, unelte, arme, podoabe etc.).

O importantă descoperire epigrafică a fost făcută în campania din anul 1972. Într-o secţiune trasată pentru depistarea ductului zidului unei clădiri s-a descoperit un altar de piatră cu inscripţie aşezat aproape în poziţie verticală, cu spatele spre zid, coronamentul lui ajungînd la —0,25 m sub nivelul actual al solului. În jurul altarului se afla multă dărîmătură (piatră din zid şi ţigle). După descoperirea epigrafei, pentru controlul mai amănunţit al dărîmăturilor, am lărgit secţiunea într-o casetă de 2,5 × 6 m, în care însă nu s-a găsit nimic. Deoarece nu s-a observat nici o urmă de mortar pe altar, credem că monumentul nu a fost refolosit la construcţia zidului, cum s-ar putea presupune, ci a fost „prins" de dărîmarea zidului, el aflîndu-se aşezat iniţial pe nivelul de călcare antic, lîngă zid; în felul acesta inscripţia era vizibilă din exteriorul clădirii.

Altarul de calcar are dimensiunile : înălţimea totală 54 cm, lăţimea bazei 25 cm, lăţimea capitelului 22 cm, grosimea la mijloc 19 cm, cîmpul inscripţiei este aproape pătrat, de 18 × 18,5 cm. Pe capitel se află o cavitate, cu diametrul de 18 cm şi adîncă de 2,5 cm, pentru libaţii. Lîngă aceasta, spre colţurile care mărginesc faţa cu inscripţie a altarului se

---

[1] Despre Potaissa: B. Orbán, *Torda város és környéke*, Budapesta, 1889, p. 34—84; I. Téglás, ArchÉrt., 16, 1896, p. 65—68; 20, 1900, p. 391—393; 30, 1910, p. 128; 32, 1912, p. 95; 35, 1915, p. 44—49; I. I. Russu, AISC, 3, 1936—1940, p. 325—330; 4, 1941—1944, p. 116, 133; RE, XXII, 1 (1952), col. 1 014—1 020 (C. Daicoviciu); I. I. Russu, *Din activitatea muzeelor*, Cluj, 1955, p. 106—110; idem, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 883—888; I. Ţigăra, *Din activitatea muzeelor*, Cluj, 1956, p. 93—98; I. I. Russu, Materiale, 6, 1959, p. 878—882; I. Ţigăra, *Probleme de muzeografie*, Cluj, 1960, p. 195—212; idem, SCN, 3, 1960, p. 547—553; I.I. Russu, ActaMN, 1, 1964, p. 479, nr. 3; I.I. Russu—Z. Milea, *Probleme de muzeografie*, Cluj, 1964, p. 14—31; C. Pop — Z. Milea, ActaMN, 2, 1965, p. 196—198; I.I. Russu, ActaMN, 3, 1966, p. 444—445; 4, 1967, p. 93; idem, SCIV, 18, 1967, 1, p. 178—180; D. Tudor, *Oraşe, tîrguri şi sate în Dacia romană*, Bucureşti, 1968, p. 209—217; M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, p. 129; I. Mitrofan, ActaMN, 6, 1969, p. 517—523; C. Pop, ActaMN, 6, 1969, p. 530; Z. Milea—M. Bărbulescu, ActaMN, 9, 1972, p. 477—495; I. Winkler, A. Hopârtean, *Moneda antică la Potaissa*, Cluj, 1973; M. Jude, C. Pop, *Monumente sculpturale romane în Muzeul de istorie Turda*, Cluj, 1973; despre săpăturile efectuate la castru în 1958, vezi I.H. Crişan, Materiale, 7, 1961, p. 431—439.

S C I V A, tomul 26, nr. 4, Bucureşti, 1975, p. 571—576

găsesc înfipte în piatră două mici bucăţele de fier, cu rost neclar (poate susţineau un mic acoperiş de protecţie[2] sau, eventual, cu ajutorul lor erau fixate simbolurile celor două legiuni pomenite de inscripţie). Baza altarului are forma obişnuită, compusă din mai multe muluri, iar un registru de şase denticuli face trecerea spre cîmpul rezervat inscripţiei. Capitelul este decorat în relief cu acrotere la colţuri, conuri de pin (?) pe laturi şi un fronton triunghiular flancat de conuri de pin pe faţa altarului (fig. 1—2).

Literele, săpate cu stîngăcie, sînt înalte în rîndul 1 de 2,5 cm, iar în rîndurile 2—9 de 1,5—2 cm. *Hederae distinguentes* apar în rîndul 1 şi, decorativ, în rîndul 9. În celelalte rînduri, toate cuvintele, cu excepţia ultimelor două, sînt despărţite prin puncte.

Partea dreaptă a cîmpului inscripţiei este deteriorată, ceea ce afectează lectura sfîrşiturilor rîndurilor 2—6. Primul rînd al inscripţiei se citeşte fără dificultate : *L.V.M.P.C.* Acest rînd iese din cîmpul propriu-zis al inscripţiei, fiind dăltuit pe una din mulurile capitelului. Urmează, în rîndul al doilea, *L.VII.* şi o literă pe care o interpretăm drept *G* (mai probabil decît *C*), după care se mai poate observa o hastă verticală. Rîndurile 3, 4 şi 5 încep cu acelaşi semn ς. Acest semn este considerat deobicei *G*[3]; nu-l putem interpreta *centurio* (şi nici într-un caz Gaia[4]), deoarece citim *CEN* (*turiones*) în rîndul al cincilea şi nu vedem rostul repetării gradului militar. Deci, semnul ς (urmat de punct despărţitor) în rîndurile 3 şi 4 este prescurtarea binecunoscutului *praenomen* Gaius, indiferent dacă lapicidul îl considera *C* sau *G*[5]. Faptul că în inscripţie apare atît forma ς cît şi *C* se datoreşte, credem, unei scrieri mai neglijente, fiind cunoscute cazurile analoge cînd, în aceeaşi epigrafă apare atît *G* cît şi *C* pentru *G*[6] sau *C* cu valoare de *C* şi *G*[7], sau apare ς şi *G* cu aceeaşi valoare *G*[8]. În rîndul al treilea, după prescurtarea ς, se observă cu uşurinţă *VAL.LV..* lipsind ultimele 2—3 litere ; în rîndul 4, după ς urmează *TIB.C...* ; cu

---

[2] Pentru analogie, vezi *Ara*, în DA, I, p. 352, fig. 427—428 (E. Saglio) ; I. Berciu — Al. Popa, Apulum, 5, 1965, p. 180.

[3] *Exemple Scripturae Epigraphicae Latinae*, edidit Aemilius Hübner, Berolini, 1885, nr. 1 158 (= CIL, VI, 579), 1 171, 1 173, 1 179 (= CIL, XII, 746), 1 181,74 (= CIL, VI, 251) 877. Vezi şi CIL, III, Indices, p. 2 675 ; R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, III, Paris, 1898, p. 15

[4] Cum propune R. Cagnat, *op. cit.*, p. 382. Exemplele pentru interpretarea semnului ς drept *centurio* sînt rare : CIL, XIII, 6 542, 6 668. Semnul obişnuit pentru *centurio* în inscripţiile. din Dacia este 7.

[5] Prescurtarea greşită a lui Gaius cu *G* se întîlneşte relativ frecvent (de ex. CIL, III, 973, 994, 1 054 etc.)

[6] Hübner, *op. cit.*, nr. 819 (= CIL, III, 850).

[7] *Ibidem*, nr. 353 (= CIL, V, 2 835), nr. 419 (= CIL, VII, 1 041).

[8] *Ibidem*, nr. 760 (= CIL, X, 6 656). În general despre confuziile dintre aceste litere, vezi R. Cagnat, *op. cit.*, p. 15.

1

2

Fig. 1. Castrul de la Potaissa. 1,2 altarul cu inscripție.

Fig. 2. Castrul de la Potaissa. Părţile laterale ale altarului. 1 stinga; 2 dreapta.

greutate se mai observă o hastă verticală după *C*. Rîndul 5 conţine Ϛ *EN.C* urmat de *O* care se vede bine; din litera următoare se distinge cu multă greutate partea inferioară a unui *M*. În rîndul 6 se citeşte *MANVC* şi se observă destul de uşor şi ultima literă *V*. Rîndurile 7—9 se citesc fără dificultate *LIS POSV/ERVN/T*.

Litera *A* este scrisă fără bara orizontală (în rîndurile 3 şi 6), iar bara orizontală a literei *L* este trasată uşor oblic (în rîndurile 1 şi 2); ambele situaţii sînt frecvent întîlnite în textele epigrafice [9].

Deci, inscripţia se citeşte:

L(*egioni*) *V* (*quintae*) *M*(*acedonicae*) *P*(*iae* ?) *C*(*onstanti* ?)
L(*egioni*) *VII* (*septimae*) *G*[EM(inae) ?]
(*sau G*(*eminae*) [*P*(*iae*) *F*(*elici*) ?] [10]
G(*aius*) *VAL*(*erius*) *LV*[*C*(*anus*) ?]
G(*aius*) *TIB*(*erius*) *C*[*ELER* ?]
CEN(*turiones*) *CO*[*M*]
MANVCV
LIS POSV
ERVN
T

Traducere: Legiunii a V-a *Macedonica Pia Constans*, Legiunii a VII-a *Gemina* (Pia Felix), Gaius Valerius Lucanus, Gaius Tiberius Celer, centurioni (şi) tovarăşii din acelaşi manipul au pus (altarul).

În această lectură — varianta (1) — forma *commanuculis*[11] ar fi nominativul plural (folosirea greşită a desinenţei *-is* la acest caz, în locul desinenţei *-i* fiind relativ frecventă [12]), iar omiterea conjuncţiei *et* este, de asemenea, obişnuită textelor epigrafice.

Există însă şi alte posibilităţi de citire a inscripţiei, în funcţie de interpretarea rîndurilor 5—7. Astfel, aceste rînduri se mai pot citi: (2) *cen*(*turiones*) *<cum> commanuculis*..., sau (3 a) şi (3 b) *cen*(*turiones*) *commanuculis* ....

În cazul (2) trebuie presupus *cum* în rîndul 5; interpretarea ar fi aceeaşi ca în varianta (1): o dedicaţie colectivă în cinstea celor două legiuni, monument aşezat de doi centurioni împreună (*cum*) cu tovarăşii lor de arme. O analogie bună o constituie, credem, inscripţia ridicată la Roma în anul 205, în onoarea împăratului de către ofiţeri (printre care

---

[9] *Ibidem* p. 12, 18.

[10] RE, XII (1925), col. 1 642, s. v. *Legio* (Ritterling).

[11] *Commanuculus,-i*, formă coruptă, derivată din *commanipulus,-i*, „tovarăş de manipul" sau, în sens mai larg, „camarad de arme" (Forcellini, *Lexicon*, II, 1861, p. 299, s. v. *commanuculus,-i*; *Thesaurus Lingvae Latinae*, III, Leipzig 1 906—1912, col. 1 821, s.v. *Commanuculus*, *commanuplius*). Cuvîntul este destul de rar întîlnit în textele epigrafice, iar în vocabularul inscripţiilor din Dacia credem că apare acum pentru prima oară. Termenul *commanuculus*, *commanuclus*, *commanuplius* este folosit, de obicei, în inscripţiile funerare ale militarilor, mai ales la Roma, ridicate de unul sau mai mulţi camarazi de arme tovarăşului lor mort, cuvîntul desemnînd fie pe cei ce pun monumentul (*commanuculi*), fie pe militarul (*commanuculo*) decedat. În acest sens, vezi: CIL, V, 893; VI, 2 436, 2 503, 2 552, 2 553, 2 787 a, 2 424, 32 668 etc.; VIII, 9 615; X, 1 766, 1 775; XIV, 4 216.

[12] H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman*, Bucureşti, 1960, p. 130, fig. 138; S. Stati, *Limba latină în inscripţiile din Dacia şi Scyihia Minor*, Bucureşti, 1961, p. 79, fig. 90.

șapte centurioni) *cum commanuculis suis*, acești *commanuculi* fiind menționați nominal pe cele două fețe laterale ale monumentului [13]. Interpretarea lipsei prepoziției *cum* drept o greșeală a lapicidului nu este imposibilă, dat fiind faptul că scrierea este, în ansamblul ei, destul de neîngrijită.

În cazul (3 a) *commanuculis* ar fi, de asemenea, nominativul plural, indicînd calitatea celor doi : „... centurionii (care sînt) colegi de manipul"

În cazul (3 b) *commanuculis* este dativul plural, iar din punct de vedere strict gramatical ar părea citirea cea mai probabilă; interpretarea inscripției este însă mai dificilă în acest caz („legiunilor ... centurioni și tovarășilor din manipul, au pus"), deoarece cei doi centurioni dedicanți ocupă în inscripție locul de mijloc, între *legiones* și *commanuculi*, care formează împreună, în această variantă „partea onorată" de monument. O relativă analogie pentru (3 b) o constituie inscripția : *Genio sancto /legionis et comma/nipulorum bonorum/Q. Caecilius Kalendi/nus optio posuit* [14]. Observăm însă că aici *commanipuli* ocupă împreună cu *legio* primele rînduri ale inscripției, „partea onorată" nefiind „divizată" prin intercalarea dedicantului cum se întîmplă în cazul nostru (3 b) [15].

Așadar, în toate variantele, cei doi centurioni sînt dedicanți, iar cele două legiuni subiectul dedicației. În privința acelor *commanuculi*, ei sînt fie dedicanți, alături de centurioni — variantele (1) și (2), fie onorați cu această inscripție de către centurioni, în acest caz aflîndu-se alături de legiuni — varianta (3 b), fie este vorba în rîndurile 5—7 doar de exprimarea calității centurionilor de a fi colegi de manipul — varianta (3 a).

Un fapt surprinzător și, după părerea noastră, important, îl constituie apariția pe inscripție a numelui celor două legiuni : a V-a Macedonica, în castrul căreia s-a ridicat altarul, și a VII-a Gemina. Motivele pentru care noi considerăm că este vorba de *Gemina*, nu de *Claudia* sînt : a) grafia ultimei litere vizibile în rîndul 2 ; b) nu cunoaștem, deocamdată, prezența unor detașamente din legiunea a VII-a *Claudia* în Dacia intracarpatică [16] ; c) descoperirea la Porolissum a mai multor ștampile ale legiunii a VII-a *Gemina* [17].

---

[13] CIL, VI, 1 056.

[14] CIL, III, 6 577.

[15] În fine, amintim și posibilitatea, legată de varianta (3 b), ca „partea onorată" să fie doar *commanuculi*, numele celor două legiuni aducînd în acest caz doar indicația provenienței centurionilor și tovarășilor lor, eventual „peregrinărilor" acestora.

[16] D. Benea, *Organizarea Legiunii VII Claudia. Dislocarea unităților legiunii în sec. II—III* (*Traian — Diocletian*), ms.; ștampila *LEG VII CL*, văzută de Zamosius la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, chiar dacă nu punem la îndoială veridicitatea relatării umanistului ardelean (I.I. Russu, ActaMN, 3, 1966, p. 448), rămîne totuși un unicat care, singur, nu poate proba existența unui detașament al acestei legiuni la Ulpia ; în privința ștampilei de la Porolissum (CIL, III, 8 071 a), întregirea acesteia prin Claudia, cum fac editorii CIL-ului și a testarea, pe această bază, a prezenței unui detașament din legiune la Porolissum (M. Macrea, *op. cit.*, p. 194) pare cu totul nesigură.

[17] Ștampilele descoperite la Porolissum în 1943 *LEG VII G.F.* au fost interpretate de A. Radnóti, *leg(io)* VII (*Gemina*) *F(elix)*. (Szilágyi János, Közlemények, 3, 1943, p. 97, nota 74). I.I. Russu (*loc. cit.*) atribuie de asemenea aceste ștampile legiunii a VII-a *Gemina* : „... ștampilele cu *LEG VII GF* aflate la Porolissum în anul 1943 sînt mai curînd ale legiunii *VII Gemina* (cum susține A. Radnóti), decît ale legiunii *VII Claudia*". Vezi și Szilágyi János, *A Dáciai erödrendszer helyörségei és a katonai téglabélyegek*, Budapesta, 1946, p. 14, nota 64. Mai recent această problemă a fost discutată de N. Gudea, *Cîteva observații în legătură cu trupele din Dacia de nord și cu armata Daciei Porolissensis*, comunicare la Sesiunea Muzeului de istorie și artă din

Acest din urmă argument ne îndeamnă să considerăm altarul din castrul de la Potaissa drept o dovadă a existenței unui detașament din legiunea a VII-a *Gemina* în provincia Dacia, și nu numai a doi ofițeri *translati*, mutați din prima în cea de-a doua legiune pomenită de epigrafă, sau invers [18].

Descoperirii tegulelor ștampilate cu *Leg VII Gemina* i se adaugă acum, așadar, *prima atestare* prin inscripție a unui detașament din această legiune în Dacia Porolissensis.

Este desigur greu de precizat cînd, cu ce prilej, a fost adus acest detașament din îndepărtata Hispanie tocmai în Dacia și cît a staționat în nordul acestei provincii. Într-o astfel de împrejurare au dedicat cei doi centurioni un altar legiunii din care au venit, așezînd însă la loc de cinste, numele legiunii alături de care (și sub comanda căreia) vor fi luptat — a V-a *Macedonica*. Neputînd încadra în timp prezența în Dacia a detașamentului legiunii a VII-a *Gemina* (poate cu prilejul războaielor marcomanice [19] sau cu altă ocazie) nu putem data nici inscripția cu precizie. Epitetul *P(ia) C(onstans)* pe care îl poartă legiunea a V-a *Macedonica* pe inscripția noastră se adaugă la seria cunoscută [20]; pentru datarea epigrafei el servește doar ca *terminus post quem*, apărînd, se pare, în jurul anului 180 [21].

Inscripția din castrul legiunii de la Potaissa conține și numele a doi centurioni, C. Valerius Lu(canus ?) și C. Tiberius C(eler ?) necunoscuți pînă în prezent[22]. Menționăm că gentiliciul *Valerius* se întîlnește acum pentru a zecea oară la Potaissa [23], iar *Tiberius* — obișnuit *praenomen* — este folosit uneori drept *nomen* [24], ca în inscripția de față.

Epigrafa prezentată, prin noua pomenire a lungimii de la Potaissa, prin cei doi centurioni necunoscuți pînă acum, prin elemente interesante

---

Zalău. Ștampilele *L VII GF* din muzeul Zalău sînt pomenite de N. Gudea cu prilejul recenzării volumului *Legio VII Gemina*, Leon Excma, 1970 (SCIVA, 25, 1974, 3, p. 485—486). Atribuindu-le legiunii *VII Gemina*, N. Gudea (*loc. cit.*) consideră că o parte din această legiune a fost prezentă în Dacia.

[18] Nu considerăm însă imposibilă această interpretare, asupra căreia ne-a atras atenția colegul I. Piso: ofițeri înaintați în grad prin trecerea dintr-o legiune în alta, mai ales dacă citim inspripția ca în varianta de la nota 15. Pentru cazuri de *translati* în imperiu, vezi: CIL, VIII, 2 904, 3 049, 3 157, 4 310; ILS, 2 315, 2 319, 2 046; în Dacia: O. Floca, AISC, 1, 1928—1932, 2, p. 54—57.

[19] Știri în acest sens nu există, dar nu se neagă posibilitatea teoretică: RE, XII (1925), col. 1 636—1 637 (Ritterling).

[20] *Ibidem*, col. 1 585: CIL, III, 878, 881, 1 077 = 7 764, 7 694; A. Stein, *Dacien nach dem Bruderkrieg im Hause des Severus*, Sibiu, 1942, p. 3—6; I.I. Russu, AISC, 3, 1936—1940, p. 325—330, nr. 2; idem, Materiale, 6, 1959, p. 880, nr. 13; E. Bujor, Apulum, 6, 1967, p. 185 (o nouă citire a inscripției CIL, III, 879); M. Macrea, în *Acta of the Fifth Epigraphic Congress*, 1967, p. 349—356.

[21] RE, XII (1925), col. 1 580, s. v. *Legio* (Ritterling). În privința epitetelor legiunii a VII-a *Gemina*, vezi: RE, XII, (1925), col. 1 637, 1 642; G. M. Bersanetti, Athenaeum, 21, 1943, p. 85.

[22] Privind centurionii din legiunea a V-a Macedonica, vezi liste la: RE, XII, (1925), col. 1 584 (Ritterling); M. Macrea, *op. cit.*, p. 355, nota 5; I. I. Russu, ActaMN, 5, 1968, p. 468, nota 63; la centurionii menționați acolo trebuie adăugați: Cassius Severinus (I.I. Russu, *op. cit.*, p. 466—469); Ulpius Maximinus (I.I. Russu, Sargetia, 5, 1968, p. 95—98); centurionii în legiunea a VII-a *Gemina*: RE, XII, (1925), col. 1 640—1 641 (Ritterling).

[23] C. Pop, Apulum, 11, 1973, p. 734, nota 6.

[24] CIL, III, *Indices*, p. 2 371.

de limbă (*commanuculis*) şi de grafie (ς), dar mai ales prin menţionarea numelui legiunii a VII-a *Gemina* (şi concluziile pe care le implică acest fapt), constituie un document valoros pentru istoria militară a Daciei romane.

UNE DÉCOUVERTE ÉPIGRAPHIQUE DANS LE CAMP DE POTAÏSSA

RÉSUMÉ

Les fouilles archéologiques exécutées par les auteurs de l'article dans le camp romain de *Potaïssa* (aujourd'hui Turda dép. de Cluj) ont conduit à la découverte (parmi beaucoup de vestiges) d'un monument épigraphique très intéressant. C'est un autel en calcaire (fig. 1—2) avec l'inscription : L(egioni) V (quintae) M(acedonicae) P(iae ?) C(onstanti ?) / L(egioni) VII (septimae) G[(EM(inae) ?]/G(aius) VAL(erius) LV[C(anus) ?] / G(aius) TIB(erius) C[ELER ?] / CEN(turiones) CO[M]/MANVCV/LIS POSV/ /ERVN/T.

En s'appuyant sur plusieurs arguments et lisant dans la deuxième ligne de l'inscription le nom de la *legio VII Gemina* (pas *Claudia*), les auteurs tirent la conclusion que l'autel représente la première attestation par inscription de la présence d'un détachament de la *legio VII Gemina* en *Dacia Porolissensis*, à une époque difficile à preciser pour l'instant. Combattant à côté de la *legio V Macedonica*, les deux centurions avec leurs *commanuculi* ont dédié le monument à la légion dont ils provenaient et à la légion de *Potaïssa*.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Camp de Potaïssa. 1,2 autel avec inscription.
Fig. 2. Camp de Potaïssa. Côtés de l'autel. 1 le côté gauche ; 2 le côté droit.

ALEKSANDRA WASOWICZ, *Olbia pontique et son territoire. L'aménagement de l'espace.* Paris, 1975 (Annales littéraires de l'Université de Besançon. Centre de recherches d'histoire ancienne, 13); 174 p., 2 h., 131 fig.

În legătură cu istoria acestei cetăți nord-pontice există astăzi o bogată literatură arheologică, scrisă în special de către savanții ruși și sovietici. Descoperirile arheologice de la gura Bugului, din insula Berezan și din teritoriul olbian s-au bucurat de puține sinteze monografice (B. Farmakowski, 1915; E. Belin de Ballu, 1972, etc.), însă de numeroase studii privind variate aspecte ale vieții locale (V. Lapin, E. Levi, M. Parović-Pešikan, L. Slavin, A. Wasowicz etc.).

Fiind cea mai veche și importantă colonie de pe malul nordic al Mării Negre, Olbia ne oferă cele mai caracteristice și clare etape de dezvoltare a orașului (*polis*) și a teritoriului său (*chora*). Autoarea își propune ca pe cale cronologică să urmărească din secolele VII–VI î.e.n. pînă în secolul IV e.n., toate problemele topografice, de urbanistică, de economie, de cultură, de politică etc., legate de aceste două componente. În acest sens, distinge șase faze în istoria milenară a Olbiei, cărora le închină cele șase mari capitole din monografia sa. Față de alte colonii grecești din Pontul Euxin, autoarea dispune de studii ajutătoare mult mai numeroase, precum și de faptul că ruinele Olbiei n-au cunoscut atîtea distrugeri ca în alte părți. Bogatul material arheologic și epigrafic scos din săpături o ajută de asemenea să stabilească cu mai multă siguranță raporturile economico-politice dintre coloniștii greci și populațiile indigene (geți, sciți, sarmați etc.), precum și caracteristicile cultural-etnice ale acelor enigmatici mixhellenes.

Prima fază a vieții grecești (secolele VII–VI) se înfiripă pe insula Berezan, sub forma unui *„petit établissement agricole, artisanal et commercial"*. Numai în etapa a doua (a doua jumătate a secolului al VI î.e.n.) se poate vorbi de o Olbie ca *apoikia* a Miletului. Este momentul cînd Olbia își întinde teritoriul său, creînd pe malurile Bugului o rețea de sate, populate de noii veniți din metropolă. Acum începe și procesul de elenizare a „nomazilor" sciți, pe o cale pacifică și rapidă. Cristalizarea perfectă a celor două elemente constitutive, un *polis* drept capitală și o *chora* ca teritoriu vital, apare perfectă în cea de-a treia fază de dezvoltare a Olbiei (secolele V–IV î.e.n.). Cea de-a patra fază din istoria Olbiei și a teritoriului său (secolele IV–II î.e.n.) *„représente l'apogée de la micro-région"* situată la vărsarea Bugului.

Acest tipic centru urban este organizat după modelul altor cetăți grecești de seamă. Influența economică și politică a Olbiei se extinde dincolo de hotarele teritoriului său oficial. Cu a doua jumătate a secolului al II-lea și pînă la finele secolului I î.e.n., orașul de la gura Bugului intră în cea de-a cincea fază, considerată ca epocă de declin: *„à la suite des transformations socio-économiques au sein de la* polis *et de l'aflux des tribus nomades (sarmates) dans sa* chora". O oarecare redresare economică și urbanistică se consideră a fi existat în cea de-a șasea și ultima etapă de viață (secolele I–IV e.n.), cînd Olbia s-a aflat aproape trei secole sub protecția unei garnizoane romane.

Într-o serie de subcapitole, A.W. analizează variate aspecte din cadrul celor șase etape de dezvoltare ale Olbiei și ale teritoriului său. Expunerea autoarei se remarcă prin claritatea prezentării și încercărilor de rezolvare a diverselor controverse de natură topografică și social-economică.

Ar fi fost necesar să se dea o mai mare importanță momentului expediției geților conduși de Burebista (55–50 î.e.n.) cînd noi credem că se încheie cea de-a cincea etapă din frămîntata istorie a orașului și teritoriului olbian. Se puteau face, de asemenea, mai multe analogii cu descoperirile arheologice realizate recent în orașele grecești de pe țărmul bulgar și românesc (Apollonia, Odessos, Callatis, Histria etc.). Există de asemenea o serie de figuri și hărți slab realizate din punct de vedere grafic (3, 9, 23, 48–54; II etc.).

Cu toate acestea, monografia de față este o lucrare excelentă din punct de vedere științific și informativ. Redactarea ei în limba franceză îi asigură o largă circulație.

D. Tudor

ROMAN FRONTIER STUDIES, 1969, The Eighth International Congress of Limesforschung, sub redacţia lui E. Birley, B. Dobson şi M. Jarett, Cardiff, University of Wales Press, 1974

Aproape simultan, în cursul anului 1974 au apărut actele ultimelor două congrese asupra frontierelor romane, cel de-al optulea de la Cardiff, 1969 şi cel de-al nouălea de la Mamaia din 1972 (*Actes du IX Congrès international d'études sur les frontières romaines*, sub redacţia lui D.M. Pippidi, Edit. Acad. şi Böhlau Verlag, 1974). Publicate într-o formă impecabilă, cele două volume cuprind comunicările privind cele mai variate aspecte ale vieţii romane concentrate în jurul limesului; parcurgînd sumarul lor, avem sentimentul evoluţiei pozitive a studiilor de limes, nu numai în profunzime, dar şi în spaţiu, în volumul asupra congresului de la Mamaia, fiind prezente aproape toate provinciile de graniţă ale imperiului.

Congresul de la Cardiff a avut un caracter festiv, avînd loc la 20 de ani după primul congres internaţional, organizat la New Castle, în 1949, ca expresie a dorinţei arheologilor din diferite ţări, de a coordona cercetările şi de a compara rezultatele acestora.

Volumul *Roman Frontier Studies*, închinat memoriei col. Jean Baradez, cuprinde 262 p. şi 28 pl. în afara textului. Prof. E. Birley deschide volumul cu o trecere în revistă a celor mai importante rezultate ale cercetărilor de limes dintre 1949—1969 în provinciile Britannia, Germania, Africa, şi în provinciile dunărene, menţionînd remarcabila lucrare — rezultat al colaborării dintre cercetătorii maghiari şi români — *Tabula Imperii Romani*, L 34.

Comunicările prezentate în şedinţele congresului se grupează în două mari categorii: lucrări privind Britannia şi lucrări axate pe cercetările din celelalte provincii, în ordine geografică: Belgicum, Germania, Helvetia, Pannonia, Illyricum, Tracia, Dacia, Grecia, Palestina. Cu părere de rău se înregistrează absenţa lucrărilor vizînd provinciile din Africa de nord. În cadrul acestei grupări geografice a subiectelor se ţine cont de ordinea cronologică a subiectelor abordate.

H. Russell Robinson tratează o problemă de interes general, *Roman Body Armour in the I Century A. D**., coordonînd datele provenind din surse scrise cu cele sculpturale şi arheologice, culese de pe toate frontierele romane.

Pe baza săpăturilor din forturile de pe limesul britanic, D.J. Breeze şi B. Dobson compară mărimea barăcilor diferitelor tipuri de castre şi reconsideră problema dimensiunilor forturilor, în funcţie de trupa care le ocupă, arătînd scăderile schemei propuse de sir I. Richmond pînă acum acceptată.

O deosebit de interesantă problemă abordează comunicările: *Roman and Native in Wales* de J. L. Davies şi *Native and Roman in the Central Welsch Borderland* de S.C. Stanford. Ambele au ca subiect raportul dintre aşezările civile şi cele militare şi dintre autohtoni şi elementul roman. Stadiul avansat al cercetărilor în aşezările autohtone de epocă romană şi în castre, permit unele ipoteze în probleme ca durata cuceririi şi efectul ei asupra autohtonilor, zona pusă sub supravegherea militară după mijlocul secolului al II-lea şi extinderea romanizării în Wales (J. L. Davics).

Cercetările la The Lunt au permis refacerea experimentală a fortificaţiilor de pămînt, experienţă comunicată la Congresul de la Tel Aviv, 1967. De această dată se prezintă faza din epoca Nero—Vespasian a fortului şi comportarea fortificaţiei după primii trei ani de la refacere (B. Hobley, *A Neronian — Vespasianic fort at The Lunt, Baginton*).

Consideraţii asupra etapelor cuceririi romane în sud-vestul Britanniei pe baza ultimelor cercetări arheologice sînt prezentate de A. Fox, *New Light in the Roman Military Occupation of S—W England.*

Deosebită ca semnificaţii este comunicarea lui D. Baaz despre graniţa romană în Germania Superior în timpul lui Traian şi Hadrian (*Zur Grenzpolitik Hadrians in Obergermanien*); autorul arată rolul lui Domitian şi al lui Traian în iniţierea lucrărilor de creere a limesului german de sus, iar Hadrian va aduce doar îmbunătăţiri tehnice, completări unei scheme deja existente: „*Es ist bermerkenswert, dass hier schon vor Hadrian eine Verteidigungspolitik ihren Anfang nahm, die dieser Kaiser dann auf andere Grenzen des Römerreichs übertrug*". Observaţiile sînt cu atît mai interesante cu cît în Dacia s-ar putea confirma ipoteza.

A. Radnoti continuă seria de lucrări începută cu studiul privind trupele din provinciile dunărene (*Limes-Studien, 3 Internationalen Limes-Kongress in Rheinfelden*, Basel, 1957, 1959, p. 134 sqq.) ce au ca temă dislo-

* Articolul prefigurează unele din cercetările de amploare pe care autorul le finalizează acum într-un important şi util volum *The Armour of Imperial Rome*, Londra (Armes and Armour Press), 1975.

carea trupelor pe graniță; de această dată atenția sa se concentrează asupra așezării trupelor pe Rin în secolul I e.n., *Legionen und Auxilien am Oberrhein im I. Jh. n. Chr.*

Aspecte ale vieții civile dezvoltate în zona de graniță în strînsă dependență de istoria militară sînt analizate de cercetătorii H. Schoppe, *Der vicus des Steinkastells vom Hofheim am Taunus* — și H. J. Keller, *Pons Aeni: Zollstation, Sigillatatöpferei und spätrömische Befestigung.*

I. Sasel, profesorul de la Liubliana, face o succintă, dar clară descriere a sistemului de apărare a provinciei Gallia Cisalpina la sfîrșitul republicii (*Die Nordgrenze in Gallia Cisalpina*).

Datele epigrafice și arheologice privind fundarea coloniei Emona (Liubliana) și a castrului de legiune de la Carnuntum (Petronell) sînt reexaminate de C. M. Wells, care fără a putea aduce argumente suficiente pentru datarea sigură a începutului acestor obiective subliniază importanța acesteia în cunoașterea etapelor de cucerire.

Rezultatele cercetărilor făcute de Șt. Ferenczi pentru stabilirea graniței în nordul Daciei, singura lucrare privind teritoriile românești înglobate în Imperiul roman, prezentată la congresul de la Cardiff, atrag atenția prin originalitatea și valoarea lor deosebită (*Zur Verteidigung der Nordgrenze der Provinz Dazien*).

T. Ivanov (*Archäologische Forschungen des römischen und frühbyzantinischen Donaulimes in Bulgarien*) prezintă un sintetic articol asupra numeroaselor cercetări de limes din ultimii ani din Bulgaria relevînd rezultatele de ordin general obținute la Oescus, Novae, Iatrus. Imaginea de ansamblu astfel creată este îmbogățită prin comunicarea Mariei Cicicova, *Les fouilles de Novae, secteur est, 1960—1968.*

Studiile privind epoca imperială tîrzie ocupă o importantă parte din volumul editat la Cardiff.

A. Dorinier, *The Reorganization of the N— W Frontier of Britain in a.d. 369* se referă la știrile transmise de Ammianus Marcellinus și de *Notitia Dignitatum* despre organizarea militară a Britanici în secolul al IV-lea e.n., despre crearea unor linii fortificate de-a lungul litoralului.

În volum se află raportate rezultatele săpăturilor din fortificațiile tîrzii de la Liberchies-Brunchaut (J. Mertens, *Castellum du limes belgicus*) și Ajdovscina de pe drumul Aquileea-Emona (P. Petru, *Ajdovscina neue Ausgrabungsresultate*).

A. Mócsy prezintă un tip planimetric de fortificații de pe *ripa Valeria*, tip de fortificații ce reprezintă capete de pod pe malul stîng al Dunării (*Ein spätantiker Festungstyp am linken Donauufer*); aceste fortificații cu mai multe faze de reconstrucție sînt databile, după cîte se pare între Diocletian și Valentinian.

Deosebit de interesantă este descoperirea în plin „Barbaricum", 60 km în fața limesului, a unei fortificații romane de epoca valentiniană (S. Soproni, *Eine spätrömische Militärstation im sarmatischen Gebiet*, p. 197—203) la Hatvan-Gombospuszta. Importantă este remarca potrivit căreia fortificația se află în apropierea sistemului de valuri ce străbate Cîmpia Ungară și Banatul, putînd confirma ipoteza potrivit căreia acesta ar constitui o lucrare de asigurare a graniței în regiunea sarmată, în secolul al IV-lea e.n. (K. Horedt, SCIV, 16, 1965, 4, p. 728 sqq.)

Săpăturile est-germane de la Iatrus — Krivina constituie temeiul comunicării lui G. Gomolka (*Zur Siedlungsgeschichte am spätrömischen Limes in Moesia Inferior*) al cărei subiect se axează pe descoperirile mărunte caracteristice diferitelor nivele arheologice; pe această bază se schițează deosebit de semnificative concluzii privind originea etnică a locuitorilor de la Iatrus în diferite momente de existență, legăturile comerciale și evoluția sau involuția vieții economice locale, în secolele IV—VI e.n.

R.M. Harrison (*To Makron Teichos, The Long Wall in Thrace*) și M. Vickers (*The Late Roman Walls of Thessalonica*) aduc prețioase elemente pentru cunoașterea măsurilor de fortificare a regiunilor interioare ale imperiului, în frămîntatul secol al V-lea e.n.

Raportul asupra înfățișării unui *quadriburgium* din apropierea Mării Moarte, așa cum se deslușește după prima campanie de săpături, încheie seria bogată de comunicări privind limesul în epoca romano-bizantină (M. Gichon, *Excavations at En-Boqeq — the First Season*).

Împreună cu actele congresului de la Mamaia, 1972, volumul *Roman Frontier Studies* înmănunchează cele mai recente rezultate ale cercetărilor de limes, scoțînd odată mai mult în relief copleșitoarea importanță a studiului limesului, sub variatele-i aspecte, cu multiplele-i implicații în ceea ce a însemnat cultura romană.

Ioana Bogdan-Cătăniciu

SONIJA GHEORGHIEVA, VELIZAR VELKOV, *Bibliografia na bălgarskata arheologija*, ed. a II-a, Sofia, 1974, 478 p.

Prima ediţie a acestui volum, epuizată acum, a apărut în 1957. La acea vreme ea s-a bucurat de o largă audienţă în rîndul specialiştilor atît din Bulgaria cît şi din alte ţări. Cea de-a doua ediţie a *Bibliografiei arheologiei bulgăreşti* este mai bogată. Ea cuprinde 9 523 de titluri, spre deosebire de prima ediţie care avea un număr de 6 305 titluri. Evident, majoritatea lucrărilor adăugate o constituie studiile, articolele, cărţile etc. elaborate după anul 1957. Volumul este bine echilibrat. Înscrierea titlurilor respectă logica cronologiei şi tematicii istorice.

Autorii au găsit de cuviinţă ca în unele cazuri să explice conţinutul studiului printr-o frază sau două.

Titlurile se însumează în următoarele capitole : I. Lucrări cu caracter general (arheologie şi istorie) ; II. Comună primitivă ; III. Traci, macedoneni, celţi, iliri (epoca preromană) ; IV. Coloniile greceşti ; V. Dominaţia romană ; epoca bizantină timpurie ; VI. Slavii şi aşezarea lor ; VII. Statul bulgar ; VIII. Epoca dominaţiei turceşti ; IX. Epigrafie ; X. Numismatică ; XI. Antropologie ; XII. Monumente pentru harta arheologică a Bulgariei ; XIII. Activitatea societăţilor de arheologie şi muzeologie ; XIV. Probleme ale arheologiei nebulgăreşti (aici sînt incluse lucrări cu caracter general cum ar fi de pildă evoluţia ornamentului, casa romană şi lucrări cu subiecte privind istoria Egiptului, a Romei etc.) ; XV. Materiale biografice şi bibliografice.

La rîndu-i fiecare capitol se subdivide în alte subcapitole. De exemplu, Epigrafia se împarte în următoarele siubcapitole : 1. Inscripţii antice (diplome militare, mărci de vase, opaiţe etc.) ; 2. Inscripţii medievale : a. bizantine, protobulgare (în limbile greacă şi turcă) ; b. slavo-bulgare ; c. latine, ebraice, greceşti, turce, runice etc.

Volumul este însoţit de un indice, întocmit de Zl. Goceva. Bibliografia arheologiei bulgăreşti nu este scutită de unele neajunsuri. Din punctul nostru de vedere ar fi fost de dorit să existe un capitol rezervat epocii bizantine tîrzii. Cîteodată apar neconcordanţe între indice şi titlurile lucrărilor. Alteori nu sînt adăugate anumite studii şi recenzii.

În pofida acestor neajunsuri volumul *Bibliografia na bălgarskata arheologija* va constitui un eficace instrument de lucru pentru toţi arheologii şi specialiştii în istoria veche a Bulgariei.

Petre Diaconu

Ioannis Skylitzes Synopsis historiarum, recensuit Ioannes Thurn (*Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, vol. V, Series Berolinensis), Berlin şi Novi Eboraci, 1973, 580 p.

În sfîrşit, iată şi o ediţie separată a operei lui Skylitzes, pînă acum cunoscută specialiştilor numai prin mijlocirea lui Cedren (vezi *Historiarum Compendium*, II, Bonn, 1839). Autorul acestei ediţii, Hans Thurn, ne prezintă textul însoţit de un bogat aparat critic. Cercetătorii au posibilitatea să constate că multe dintre afirmaţiile lui Skylitzes sînt în realitate, rezultatul unor interpolări. În acest sens merită să amintim faptul că ştirea potrivit căreia unul dintre comitopoli este omorît de vlahii călători la „Stejarii frumoşi" între Castoria şi Prespa, ar fi o interpolare. De remarcat însă că este vorba de o interpolare aproape contemporană şi care, asemenea altora privind regiunea balcanică, pare să fie

datorată — crede editorul — unui bun cunoscător al situaţiilor locale.

Textul conţine şi unele inadvertenţe. De pildă, Κίαβα Λόγγου (p. 348, 15), în loc de Κίμβα Λόγγου Skyl. Cedr., p. 457, 15.

În prefaţă, H. Thurn acceptă opinia lui E. Tzolakes conform căreia, opera lui Skylitzes Continuatus este, în fapt, opera lui Skylitzes. În acest caz însă ne întrebăm de ce Skylitzes n-a amintit în preambulul cronicii sale printre izvoarele citate şi opera lui Attaleiates. H. Thurn caută să ne dea un răspuns întrebării. El este însă neconvingător.

Oricum, ediţia lui Skylitzes, îngrijită de H. Thurn, va stîrni interesul tuturor bizantiniştilor.

Petre Diaconu

INDICE

Tom. 26 1975

STUDII

DISCUŢII

SCIVA, tomul 26, nr. 4, Bucureşti, 1975, p. 583—585

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

RECENZII

ABREVIERI MAI DES FOLOSITE ÎN REVISTĂ

AA — Archäologischer Anzeiger, Berlin.
ActaArchCarp — Acta Archaeologica Carpatica, Cracovia.
ActaMN — Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
AEM — Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Viena.
AISC — Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj-Napoca.
AnnEp — Années Epigraphique, Paris.
AO — Arhivele Olteniei, Craiova.
Apulum — Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
ArchAustr — Archeologia Austriaca, Viena.
ArchÉrt — Archaeologiai Értesitö, Budapesta.
ArchHung — Archaeologia Hungarica, Budapesta.
ArcheologijaSofia — Arheologija, organ na arh. institut i muzej, Sofia.
ArhMol — Archeologia Moldovei, Iaşi — Bucureşti.
ARBSH — Académie Roumaine. Bulletin de la Section historique.
ARMSI — Academia Română. Memoriile Secţiunii istorice.
ArtArh — Arta şi arheologia, Iaşi
AUB — Analele Universităţii Bucureşti, seria ştiinţe sociale-istorie
AVSL — Archiv des Vereins für Siebenbürgischen Landeskunde, Sibiu.
BCMI — Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, Bucureşti.
BerRGK — Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Frankfurt pe Main.
BSNR — Buletinul Societăţii numismatice române, Bucureşti.
ByzZ — Byzantinische Zeitschrift, München.
CIL — Corpus Inscriptionum Latinarum.
CNA — Cronica numismatică şi arheologică, Bucureşti.
Coh². — H. Cohen, *Description des monnaies frappées sous l'empire romain communément appelées médailles impériales*, ed. a 2-a, 8 vol., Paris, 1880—1892.
CreştColecţ — Creşterea Colecţiilor, Bucureşti.
DA — Ch. Daremberg — Edmond Saglio, *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines.*
DRH — *Documenta Romaniae Historica*, Bucureşti — Iaşi — Cluj-Napoca, 1965.
ErdMúz — Erdély Múzeum, Cluj-Napoca.
ESA — Eurasia Septentrionalis Antiqua, Helsinki.
FHDR — *Fontes Historiae Daco-Romanae*, Bucureşti, 1964.
MIA — Materialyi Issledovanija po Arheologi SSSR.
PZ — Prähistorische Zeitschrift, Leipzig—Berlin.
RRH — Revue Roumaine d'Histoire, Bucureşti.
SA — Sovetskaja Archeologija, Moskva.
SCIV-SCIVA — Studii şi cercetări de istorie veche (începînd din 1974— Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie), Bucureşti.

SCIVA, tomul 26, nr. 4, Bucureşti, 1975, p. 587—588

SCN	— Studii şi cercetări de numismatică. Bucureşti.
SCŞIaşi	— Studii şi cercetări ştiinţifice. Iaşi.
SlovArch	— Slovenská Archeologia, Nitra.
SRIR	— Studii şi Referate de istoria României.
StCl	— Studii clasice. Bucureşti.
StComSatuMare	— Satu Mare. Studii şi comunicări
StCom Sibiu	— Studii şi comunicări, Muzeul Brukental, Sibiu.
StudBalcSofia	— Studia Balcanica. Sofia.
ZfN	— Zeitschrift für Numismatik. Berlin.

REVISTE ȘI ANUARE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE — CLUJ-NAPOCA
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL" — IAȘI
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTĂ PLASTICĂ
— SERIA TEATRU — MUZICĂ — CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
— SÉRIE BEAUX-ARTS
— SÉRIE THÉÂTRE. MUSIQUE. CINÉMA
STUDII CLASICE

La publication „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie" paraît 4 fois par an. Toute commande à l'étranger sera adressée à ILEXIM, Serviciul import-export presa P O Box 2 001, Calea Griviței, nr. 64 — 66, București, oficiul poștal 12, România, ou à ses représentants à l'étranger. En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur. Pour procurer la revue (directement ou par courrier), vous pouvez vous adresser aussi à PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, București, Calea Victoriei, nr. 125, sectorul 1.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
Calea Victoriei nr. 125 — București
tel. 50 76 80

CORRIGENDA

La pag.:	rîndul:	în loc de:	se va citi:
458	21 de sus	Slatina	Olt
465	20 ,, ,,	Dalbaşeţ	Dalboşeţ
472	25 ,, ,,	Meşendesf	Meşendorf
481	16 de jos	Vidru	Vieru
482	4 de sus	Tămăşfălău	Tamaşfalău
489	19 de jos	cultura Criş	cultura s-ar numi Criş

SCIVA 4/1975

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

P. DIACONU şi D. VÂLCEANU, **Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină**, vol. I, 1972, 279 p., 31 lei.

N. CONSTANTINESCU, **Coconi. Un sat din Cîmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn**, 1972, 311 p., 32 lei.

C. PREDA, **Monedele geto-dacilor**, 1973, 564 p., 62 lei.

C. PREDA, H. NUBAR, **Histria. Descoperirile monetare 1914 — 1970**, III, 1973, 259 p., 27 lei.

GH. BICHIR, **Cultura carpică**, 1973, 412 p., 50 lei.

LIGIA BÂRZU, **Continuitatea elementului autohton în Transilvania (cimitirul 1 de la Bratei)**, 1973, 308 p., 32 lei.

I. I. RUSSU, **Dacia şi Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123**, 1974, 124 p., 5,75 lei.

SILVIA MARINESCU-BÎLCU, **Cultura Precucuteni pe teritoriul României**, 1974, 172 p., 32 lei.

EUGEN COMŞA, **Istoria comunităţilor culturii Boian**, 1974, 270 p., 37 lei.

D. BERCIU, **Contribution à l'étude de l'art thraco-gète**, ,,Bibliotheca Historica Romaniae", XVIII, 1974, 239 p., 19 lei.

SUZANA DOLINESCU-FERCHE, **Aşezări din secolele III şi VI e. n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca**, 1974, 159 p., 21,50 lei.

D. M. PIPPIDI (sub redacţia), **Actes du IXe Congrès International d'études sur les frontières romaines**, Mamaia, 6 — 13 septembrie 1972, 1974, 600 p., 50 lei.

D. TUDOR, **Les ponts romains du Bas-Danube**, ,,Bibliotheca Historica Romaniae,", 51, 1974, 176 p., 9 lei.

S C I V A, tomul 26, nr. 4, Bucureşti, 1975, p. 439 — 588

I. P. I. c 404

48 828

Lei 25